

JELENKOR

IRODALMI ÉS MŰVÉSZETI FOLYÓIRAT

Fejezetek a cseh irodalomból

- BEKE MÁRTON: Bevezetés a *Jelenkor* cseh összeállításához 121
LADISLAV KLÍMA: „Minden, ami jó, frappáns és szokatlan” (*Egy eretnek filozófus „világtató igazsága”*) 123
MÁRTON LÁSZLÓ: A nemzet mint árnyék (*Jaroslav Durych: Wallenstein árnyai*) 129
PATRIK OUŘEDNÍK: A huszonnégyes év (*részletek*) 135
PÁLYI ANDRÁS: Nyelvkritika és a történelem iróniája (*Patrik Ouředník: Europeana*) 142
JÁCHIM TOPOL: Éjszakai munka (*regényrészlet*) 144
BENYOVSZKY KRISZTIÁN: Broukn csek (*Hívószók Jáchym Topol prózájához*) 156
KVĚTA LEGÁTOVÁ: Borbálafű a kedvesnek (*elbeszélés*) 165
KESERŰ JÓZSEF: Zöld út a regénynek (*Miloš Urban: Hastrman, a vizek fejedelme*) 178

*

- TÉREY JÁNOS versei 186
VÖRÖS ISTVÁN versei 188
DEMÉNY PÉTER: Húsvét Krétán (*részlet egy készülő regényből*) 191
BENEY ZSUZSA versei 198
MAKAY IDA versei 199
GELLÉN-MIKLÓS GÁBOR versei 201
HENDI PÉTER: Három ábránd (*elbeszélés*) 202

*

- KELEMEN JÁNOS: Baudolino, Szent Baudolino (*Umberto Eco: Baudolino*) 218
BÁRÁNY TIBOR: Ellenszegülés a gyakorlatnak (*Irodalmi kánon és kanonizáció*) 225
KISANTAL TAMÁS: Mi a pálya? (*Pályák emlékezete. Szirák Péter beszélgetései irodalomtudósokkal*) 228
BALÁZS ESZTER ANNA: Kettő az egyben (*Könyv-jelző. Kepes András válogatása fiatal magyar írók novelláiból*) 232
ÉBLI GÁBOR: Milyen a jó múzeumi katalógus? (*Várkonyi György: Modern Magyar Képtár I. 1890–1950; Sárkány József–Várkonyi György: Modern Magyar Képtár II. 1955–2003*) 236

2004

FEBRUÁR

Folyóiratunk a Nemzeti Kulturális Örökség Minisztériuma,
a Nemzeti Kulturális Alapprogram,
Pécs Város Önkormányzata,
a Baranya Megyei Önkormányzat,
a PVV Rt. és a József Attila Alapítvány támogatásával jelenik meg.

A Jelenkor az újságospavilonokon kívül a következő boltokban és elárúsítóhelyeken kapható

PÉCSETT: Széchenyi István Jogi és Közgazdasági Könyvesbolt, Rókus u. 5/a. – JTE Bölcsészkar, Ifjúság útja 6. – Művészetek Háza, Széchenyi tér 7-8. – Írók Könyvesboltja, Kossuth Lajos u. 21. – Betűdzsungel, Király u. 9. – Zrínyi Könyvesbolt, Jókai u. 25. – Bagolyfészek Könyvesbolt és Antikvárium, Ferencsek u. 27. – Pécsi Kulturális Központ Információs Irodája, Széchenyi tér 1.

VIDÉKEN: **Baján:** Lord Könyvesbolt, Tóth Kálmán tér 1. – **Balatonfüreden:** Könyvesbolt, Tagore sétány – **Balatonlellén:** Könyvesbolt, Kossuth Lajos u. 9. – **Cegléden:** Lord Könyvesbolt, Szabadság tér 1. – **Debrecenben:** SZIGET Egyetemi könyvesbolt, Kossuth Lajos Tudományegyetem – Lícium Könyvesbolt, Kálvin tér 2/c. – **Ady Endre Könyvesbolt,** Piac u. 26. – **Dunaújvárosban:** Lord Könyvesbolt, Vasmű út 5. – **Egerben:** Gárdonyi Géza Könyvesbolt, Széchenyi u. 12. – **Gödöllőn:** Fama Könyvesbolt, Szabadság tér 9. – **Győrben:** Rónai Jácint Könyvesbolt, Széchenyi tér 7. – Könyvesház, Bajcsy-Zsilinszky út 35. – **Hódmezővásárhelyen:** Lord-Extra Könyvesbolt, Andrassy út 5-7. – **Kecskeméten:** Katona József Könyvesbolt, Szabadság tér 1. – **Móra Ferenc Könyvesbolt,** Szabadság tér 3/A – **Keszthelyen:** Helikon Könyvkereskedés, Kossuth L. u. 2. – **Komáromban:** Lord Könyvesbolt, Jókai tér 2. – **Kőszegen:** Városkapu Könyvesbolt, Városház u. 4. – **Mezőkövesden:** Könyvesbolt, Mátyás király u. 108. – **Miskolcon:** Egyetemi Könyvesbolt, Egyetemváros – Kazinczy Könyvesbolt, Széchenyi u. 33. – Széchenyi Könyvesbolt, Széchenyi u. 54. –

Mosonmagyaróvárott: Könyvesbolt, Szent István u. 104. – **Nagykanizsán:** Zrínyi Miklós Könyvesház, Fő út 8. – **Nyíregyházán:** Bessenyei György Könyvesbolt, Kossuth tér 1. – **Pápán:** Pápai Könyvesház, Kossuth u. 3. – **Sárospatakon:** Comenius Könyvesbolt, Rákóczi u. 9. – **Sárváron:** Könyvesbolt, Batthyány u. 19-21. – **Siófokon:** Kó-Ma Könyv, Batthyány u. 33. – **Sopronban:** Vörös Cédrus Könyvkereskedés, Mátyás király u. 34/F – **Szegeden:** Sík Sándor Könyvesbolt, Oskola u. 27. – **JATE bölcsészkar** könyvtár – **Buch Könyvesbolt,** Dugonics tér 12. – **Grand Café Mozi és Kávézó,** Bibic u. 2. – **Móra Ferenc Könyvesbolt,** Kárász u. 5. – **Székesfehérvárott:** Vajda János Könyvesbolt, Fő u. 2. – **Szekszárdon:** Babits Mihály Könyvesbolt, Kölcsey ltp. 2. – **Szombathelyen:** Savaria Könyvesbolt, Mártírok tere 1. – **A. Z. Könyvesbolt,** Király u. 1. – **Tatabányán:** Szemethy és Tsa Könyvesbolt, Fő tér 15. – **Veszprémben:** Kölcsey Ferenc Könyvesbolt, Cserhát u. 7. – **Zalaegerszegen:** Simon István Könyvesház, Tüttősy u. 7.

BUDAPESTEN: Vince Könyvesbolt, I., Krisztina krt. 34. – Pont Könyvesbolt, V., Mérleg u. 6. – Magiszter Könyvesbolt, V., Városház u. 1. – Osiris-Századvég Könyvesbolt, V., Veres Pálné u. 4-6. – **ELTE Jogi Kar,** jegyzetbolt, V., Szerb u. 21-23. – **Írók Boltja,** VI., Andrassy út 45. – **Cartafilus Kft** boltjai a Kálvin téri, a Deák téri és a Kossuth téri metróauljáróban – **Odeon Videotéka,** XIII., Hollán Ernő u. 7. – **Stellium Könyvesbolt,** V., Párizsi udvar – **Helikon Könyvesbolt,** VI., Bajcsy-Zsilinszky u. 37.

www.jelenkor.net

400,- Ft

JELENKOR

JELENKOR

XLVII. ÉVFOLYAM

2. szám

Főszerkesztő
ÁGOSTON ZOLTÁN

*

Szerkesztők
KERESZTESI JÓZSEF, NAGY BOGLÁRKA

Korrektor
KÖVI ANITA

Szerkesztőségi titkár
BEFTÁN KATALIN

E számunk 123. és 185. oldalai között olvasható összeállítást
G. KOVÁCS LÁSZLÓ szerkesztette.

A szerkesztőség munkatársai

BERTÓK LÁSZLÓ
főmunkatárs

BALLA ZSÓFIA, CSUHAI ISTVÁN, PARTI NAGY LAJOS,
TAKÁTS JÓZSEF, THOMKA BEÁTA, TOLNAI OTTÓ

*

Szerkesztőség: 7621 Pécs, Király utca 21. I. emelet
Telefon (üzenetrögzítő is) és telefax: 72/310-673, 215-305, 510-752, 510-753.
e-mail: jelenkor@axelero.hu

Szerkesztőségi fogadóórák minden hónap első csütörtökén 14-től 16 óráig
a Jelenkor szerkesztőségében.

Kéziratot nem őrzünk meg és nem küldünk vissza. Minden felbélyegzett
válaszborítékkal ellátott küldeményt megválaszolunk.

Kiadja a Jelenkor Alapítvány

(Pécs, Király utca 21. Telefon: 72/310-673),

a Nemzeti Kulturális Örökség Minisztériuma, a Nemzeti Kulturális Alapprogram,

Pécs Megyei Jogú Város Önkormányzata és

a Baranya Megyei Önkormányzat támogatásával.

Felelős kiadó: dr. Hargitai János, a kuratórium elnöke.

Terjeszti a Nemzeti Hírlapkereskedelmi Rt. és a regionális részvénytársaságok.

Előfizetésben terjeszti a Magyar Posta Rt. Üzleti és Logisztikai Központja.

Előfizethető bármely hírlapkézbetítő postahivatalnál

és a Levél- és Hírlapüzletági Igazgatóságnál (LHI) – 1900 Budapest,

Orczy tér 1. – közvetlenül vagy postautalványon, valamint átutalással

a Postabank Rt. 219-98636/021-02809 pénzforgalmi jelzőszámra,

illetve közvetlenül vagy levélben kért postautalványon a szerkesztőség címén.

Előfizetési díj az I. félévre 2400,- Ft, a II. félévre 2000,- Ft,

egy évre belsőldre: 4400,- Ft, külföldre: 11200,- Ft.

Megjelenik havonként.

A szedés és a tördelés a Jelenkor szerkesztőségében készült.

Nyomtatta a Molnár Nyomda és Kiadó Kft., Pécssett.

Index: 25-906, ISSN 0447-6425

KRÓNIKA

MÉSZÖLY MIKLÓS EMLÉKNAPOT tartott a Mészöly Miklós Egyesület és Szekszárd város önkormányzata január 19-én Szekszárdon. A délelőtti konferenciát *Krasznahorkai László* író nyitotta meg, az előadók közt szerepelt többek között *Tüskés Tibor*, *Szederkényi Ervinné*, *Fogarassy Miklós* és *Szolláth Dávid*. Délután emléktáblát avattak Mészöly Miklós szülőházán, majd *Móser Zoltán* és *Pilisi Miklós* munkáiból nyílt fotókiállítás. Az ünnepi programot *Fogarassy Miklós* és *Móser Zoltán* Mészölyről szóló kötetének bemutatója, illetve irodalmi műsor zárta.

PAUL CELAN ÉS HATÁSA A MAGYAR IRODALOMRA címmel rendezett beszélgetést a Goethe Intézet december 17-én Budapesten. A beszélgetésen részt vett *Bacsó Béla*, *Marno János* és *Schein Gábor*, a moderátor *Kiss Noémi* volt.

ECHO-EST. A Pécssett szerkesztett *Echo* című kulturális-kritikai folyóirat

estjére került sor január 13-án a Művészetek Háza Fülep Lajos termében.

SZÍNHÁZI BEMUTATÓK. „Valaki önarcképe” címmel *Kondor Béla* verseiből összeállított estet mutatott be *Pálfy Margit* színművész a Művészetek Házában január 9-én. Az előadást *Seregi Zoltán* rendezte. – A Janus Egyetemi Színház december 16-án tartotta a *Hamletgép* című Heiner Müller-darab bemutatóját, *Mészáros Péter* és *Tóth András Ernő* rendezésében.

PÉCSI KIÁLLÍTÁSOK. „A csodálatos mandarin és kora – Pécsi Balett” címmel nyílt meg *Szalay Zoltán* Pulitzer-díjas fotóriporter Eck Imre életművét és a Pécsi Balettet bemutató kiállítása a Művészetek Házában. A kiállítás 2004. január 8. és január 20. között volt megtekinthető. – A pécsi *Közelítés Egyesület* új tagjainak bemutatkozó kiállítására került sor december 16-án a Közelítés Galériában. A tárlat január 10-ig volt látható.

Szerzőink

Beke Márton (1975) – műfordító, irodalomtörténész, a Pázmány Péter Katolikus Egyetem Cseh Tanszékének oktatója, az ELTE BTK PhD-hallgatója. Budapesten él.

Márton László (1959) – író, műfordító, Budapesten él.

Pályi András (1942) – író, műfordító, Budapesten él.

Benyovszky Krisztián (1975) – irodalomtörténész, kritikus, Érsekújvárott él.

Keserű József (1975) – irodalomkritikus, az ELTE Doktori Iskolájának doktorandusa, Komáromban él.

G. Kovács László (1961) – történész, műfordító, a Pázmány Péter Katolikus Egyetem tanára, Budapesten él.

Kolozsár Péter (1972) – műfordító, Budapesten él.

Térey János (1970) – költő, író, műfordító, Budapesten él.

Vörös István (1964) – költő, író, műfordító, Budapesten él.

Demény Péter (1972) – író, a Polis Könyvkiadó szerkesztője Kolozsvárott él.

Beney Zsuzsa (1930) – költő, író, irodalomtörténész, Budapesten él.

Makay Ida (1933) – költő, Véménden él.

Gellén-Miklós Gábor (1973) – költő, Székesfehérváron él.

Hendi Péter (1943) – író, drámaíró, Genfben él.

Kelemen János (1943) – filozófus, egyetemi tanár, az ELTE BTK Filozófiai Intézetének vezetője, Budapesten él.

Bárány Tibor (1979) – az ELTE BTK magyar-filozófia szakos hallgatója, Budapesten él.

Kisantal Tamás (1975) – irodalmár, Pécssett él.

Balázs Eszter Anna (1976) – kritikus, irodalomtörténész, Szentendrén él.

Ébli Gábor (1970) – esztéta, az MTA Művészettörténeti Intézetének segédmunkatársa, Budapesten él.

BEKE MÁRTON

BEVEZETŐ A JELENKOR CSEH ÖSSZEÁLLÍTÁSÁHOZ

A *Jelenkor jelen* számában olvasható összeállítás a *jelen kor* cseh irodalmáról, de még inkább napjaink cseh irodalmi életéről kísérel meg képet adni G. Kovács László szerkesztésében. Ladislav Klíma (1878–1928) vagy Jaroslav Durych (1886–1962) ugyan semmi esetre sem mondható kortárs szerzőnek, egyikük sem él már, mindketten a huszadik század húszas és harmincas éveiben alkottak maradandót, és mára inkább klasszikusnak tekinthetők. Az expresszionista filozófus-író Klíma és a katolikus Durych műveiről ugyanakkor nem mondható el, hogy könyvtárak mélyén porosodnának érintetlenül, hatástalanul. Az expresszionizmusnak cseh földön nagy hagyományai vannak, melyek a mai napig nyomot hagytak az irodalom fejlődésén, de igen jellegzetes cseh irodalmi irányzat volt a virágkorát a két világháború között élő, gyakran a barokk kultúrához visszanyúló, azt eszményítő katolikus ruralizmus is. A csoport tagjainak (Durychon kívül J. Čepet, J. Demlt, V. Renčet, J. Knapot, F. Křelinát kell megemlíteni) alkotásai legalább annyira inspiratív módon jelen vannak a kortárs cseh irodalmi életben, mint a mai jelentős szerzők munkái.

Részben erre a ruralista hagyományra támaszkodik a 2001-es év nagy irodalmi felfedezettje – az ezen írói álnév alatt elsőkönyvesnek számító és így is számon tartott, jócskán a nyolcvanadik születésnapja után járó vidéki tanítónő –, Květa Legátová is (eredeti neve Věra Hofmanová, 1919). *Želary* című kötetének kilenc novelláját a címmel azonos nevű, elképzelt, Beszkidek-beli eldugott kisközség fűzi össze, cselekménye az első Csehszlovák Köztársaság idején, azaz a két világháború között zajlik. A lassú tempójú, nemegyszer tragikus történetek kemény, nyomorúságos sorsokról, röghöz kötöttségről, elvágyódásról és szabadságról szikár realista hangvételben, amelyet szépen egészítenek ki a nagy költői energiával telített lírai szakaszok.

Az új évezred első éveinek másik meglepetése szintén egy női szerző, aki irodalmi érdemei mellett – akárcsak Legátová – életkorával okozott feltűnést. Petra Hůlová viszont nem korosodó írónő – éppen ellenkezőleg: alig múlt húszéves. 1979-ben született, nemrég végzett a prágai Károly Egyetem mongol–művelődésszervezés szakán. Hosszabb mongóliai tanulmányútját követően írta meg *Nagymamám emlékezete (Paměti mojí babičce)* című

regényét, mely egy mongol család öt nőtagjának élettörténete, ugyanakkor univerzális, a női lélek világát rendkívül finoman és árnyaltan bemutató mű. Az egzotikus tematika mellett külön figyelmet érdemel, hogy a regény nem irodalmi nyelven, hanem a hétköznapokban használt, beszélt cseh nyelven íródott.

A kilencvenes évek második felében, illetve az ezredfordulón feltűnt cseh prózaíró-nemzedék tagjai közül – a teljesség igénye nélkül – szükséges megemlíteni még néhány nevet. Napjaink talán legnépszerűbb fiatal regényírója Miloš Urban (1967), akinek írásában oly figyelemfelkeltő elemek jelennek meg, mint az ökoterrorizmus, a gótikus rémregény és az utópia hagyományai, az Eco-féle misztikum és még sorolhatnánk. A szerző ezeket nagy mesterségbeli tudással kovácsolja lebilincselő, gyakran háttorzongató, igen összetett szerkezetű regényekké. Emil Haklt (1958) kora alapján nem sorolhatjuk a legfiatalabbak közé, mégis az ifjak között említjük meg. Haklt – persze nem csak őt... – sokan Hrabal méltó utódjának tartják: könyveiben jelentős szerepet kap a jellegzetes cseh kocsmái „sztorizás”, az életből „másolt” történetek és a hrabali világlátás (az úgynevezett „pábení”). A kritikusok egy másik nagy huszadik századi cseh szerző, Josef Škvorecký követőjének tartják Jiří Hájíčeket (1967), aki regényeiben (*Zöld lóköltők – Zloději zelených koní*; *A mainstream kalandorai – Dobrodruzi hlavního proudu*) tárgyyszerű, időnként mégis merengő, melankolikus hangvételű elbeszélésmóddal, kalandos epizódokkal ad számot a rendszerváltozást követő évtizedről, annak néhány tipikusnak mondható emberi sorsáról. Szintén emberi sorsokról, közelebbről egy sziléziai család történetéről ír Jan Vrak (1967) a *Hétköznapi dolgok (Obyčejné věci)* című regényében. Őt legfőképp az emberi életpályák, a táj és a hétköznapi események kölcsönös kapcsolatai, összefonódása foglalkoztatja. Ezt a szövevényt, a cseh–német–lengyel határvidék nyelvi és kulturális sokszínűségét illusztrálja a regény rendkívül összetett nyelvi megoldása (a csehn kívül szlovák és lengyel nyelvű szakaszok váltakozása) és szerkezete is.

Napjaink cseh irodalmának színpadán természetesen jelen vannak az élő klasszikusok is, úgymint a már említett és a magyar olvasók által is jól ismert Josef Škvorecký (1924), Ivan Klíma (1931), Ludvík Vaculík (1926), Milan Kundera (1929; igaz ugyan, hogy ő csak a színpad mögött, mintegy látens módon, hisz 1997 óta csehül nem jelent meg könyve, sokan inkább francia írónak tartják); az újabb regényével (*Szomorú Isten – Truchlivý Bůh*, 2000) Kundera nyomdokaiba lépő Jiří Kratochvíl (1940); a kultuszt teremtő *Nővérem (Sestra)* című regénye után újabb, ezúttal választékosabb, költőibb nyelvezetű, a hatvanas évek végének cseh falusi életét megidéző, ám kétségtelenül inkább archetipikus történettel jelentkező Jáchym Topol (1962; *Éjszakai munkák – Noční práce*, 2001); a népszerű irodalom és a művészi értékek párosításán fáradozó, gyakran a politika felé kacsintgató Michal Viewegh (1962; pl. *Varázsos évek Klausszal – Báječná léta s Klaussem*, 2002); az újabbban a feminizmussal, a nők társadalmi helyzetével is foglalkozó, a nyelvvel kísérletező szerzőnő, Alexandra Berková (1949; *Sötét szerelem – Temná láska*, 2000).

A „termés” tehát bőséges és értékes, mondanunk sem kell, hogy jelen bevezető, csakúgy, mint a *Jelenkor* mostani összeállítása, teljes keresztmetszetet nem, inkább csak ízelítőt nyújthat a cseh irodalom aktuális eseményeiről.

Szemezgetni azonban (kvázi-)szomszédaink irodalmából így is érdemes és érdekes, annál is inkább, mert a cseh olvasók érdeklődése is egyre gyakrabban fordul a magyar irodalom felé: Esterházy, Kertész, Krasznahorkai, Márai, Nádas és Závada könyvei immár minden jobb cseh könyvesbolt kínálatában – sőt gyakran a kirakatában is – megtalálhatók, és több folyóirat állít össze magyar tematikus számot vagy mellékletet, a közeljövőben például a brünni *Host* készül a *Jelenkor*hoz hasonló válogatást közreadni a mi legjobbjainktól.

„Minden, ami jó, frappáns és szokatlan”

Egy eretnek filozófus „világító igazságai”¹

A kör kezdőpontjához hasonlóan az igazság is mindenütt jelen van és sehol sincs.

A „külvilág” az én „lelkiállapotom” – ez éppoly biztos, mint hogy $2 \times 2 = 4$ – s épp ezért nem érti meg szinte senki.

A világ halhatatlan: tehát a szellem is halhatatlan: mert a világ szellem és a szellem világ. Az anyag elpusztíthatatlan – de az anyag csupán a szellem árnyéka: miként az árnyék feltételezi egy test létezését, amely előidézi, ugyanúgy feltételezi az anyag a szellemet: következésképp a szellem elpusztíthatatlan.

Az önhittség alapja az az illúzió, hogy éppolyan fontosak vagyunk az embereknek, mint önmagunknak.

A *barátság* érzelgősség; ellenkezik a büszkeséggel és a szilárdsággal; a nagy erő nem tűri, hogy bármiképp is beavatkozzanak a dolgaiba –: a barátság a nagyon erős lelkeknél elképzelhetetlen.

¹ Ladislav Klíma (1878–1928) neve Magyarországon jószerivel ismeretlennek számít, noha az excentrikus író-filozófusnak *Sternenhoch herceg szenvedései* címmel 1990-ben az Európa Kiadó gondozásában már megjelent egy magyar nyelvű kötete, amely azonban a kommersz irodalom akortájt megindult áradatában észrevétlen, visszhangtalan maradt. Ugyanaz lett a sorsa, mint hajdan a szerzőnek: a huszadik századi cseh filozófia- és irodalomtörténet e kimagasló képviselőjéről kortársai alig vettek tudomást, hírneve csak halála után kezdett terjedni, de mielőtt elfoglalhata volna az őt megillető helyet a cseh kultúra nagyjainak sorában, az 1948-ban hatalomra jutott kommunista diktatúra cenzorai sokadmagával együtt őt is a betiltott, hivatalosan nem létezőnek tekintett szerzők közé számúzték; igazi felfedezésére csak az önmagát túlélte vaskalapos rezsim bukása, tehát 1989 után kerülhetett sor.

Klíma esetében szinte lehetetlen különválasztani az író-t és a filozófust: regényeiben és elbeszéléseiben is bölcséletének alapmotívumai, sarkalatos tézisei bukkannak fel, miközben jóval többek annál, hogy pusztán egy sajátos filozófia szépirodalmi vetületét lássuk bennük. Költői lendületű, a szuggesztivitás és az expresszivitás magas fokát elérő prózai munkáit olvasva ugyanolyan nyugtalanító élményben van részünk, mint – többek között – Poe és Kafka, Cholnoky Viktor és Csáth Géza olvasásakor: a lélek ismeretlen, homályba burkolózó tájain bolyongva az emberi lét ijesztő mélységei tárulnak fel előttünk. Klímának kivételes érzéke volt az élet groteszk, irracionális, abszurd és rémületes momentumainak a megragadásához, tévedés volna azonban azt hinni, hogy világ- és életszemléletét végletes pesszimizmus, sivár reményte-

Hogyha az emberek csak annyi gondot fordítanak jellemük tökéletesítésére, mint amennyit cipőjük tisztítására, milyen jól állna az emberiség ügye!

Mindig vizsgálj meg, nincs-e a másíknak igaza – s végül eléred, hogy mindenkor úgy fogsz cselekedni, mint egy vénasszony.

Akinek nincs mire büszkének lennie, az erkölcsösségére büszke. Megszokott jelenség, hogy minél értéktelenebb valaki, annál inkább kérkedik az erkölcsösségével.

Minden, ami az embereknél becsületesnek számít, valójában becstelen; – választhatsz: vagy az emberek szemében leszel senkiházi, vagy önmagad előtt – tertium non datur!...²

A leghatásosabb eszköz a félelem ellen: azt kívánni, amitől félünk.

lenség hatja át. Filozófusként ugyanis az imponáló következetességgel képviselt szubjektív idealizmus és radikális szolipszizmus jegyében hallatlanul merész és elemi erejű optimizmust sugalló következtetésekre jutott: megalkotta az egoszolizmus és a deoesszencia (az egyedülvalóság és az istenlényegűség) bölcselétét, mely szerint az ember akarata és intellektusa erejével újjászülheti, isteni lényé alakíthatja át önmagát, aki mindenható (Klíma kedvenc jelzőjével élve: abszolút) akarata révén megszabadulhat az idő és a tér béklyóitól, korlátlan hatalmat szerezhet léte, sorsa fölött, és halhatatlan szellemének köszönhetően nem fenyegeti többé a mulandóság; a legborzongatóbb, legsötétebb titkot jelentő nemlét helyett a kozmikus dimenziójú öröklét lesz az osztályrésze.

Mint fentebb megállapítottuk, ezt a kivételesen eredeti és provokatívan vakmerő gondolkodót életében vajmi kevesen méltatták figyelemre, megjegyzendő azonban, hogy ő maga teljesen közömbös volt a hírnév és a népszerűség iránt: munkáit csak szórványosan publikálta különböző lapokban, s csupán a húszas években szánta rá magát arra, hogy filozófiai írásainak és prózai munkáinak egy részét kötetekbe rendezze. Életművének számos fontos darabja halála után látott napvilágot, s még ma sem jelenthetjük ki teljes biztonsággal, hogy hagyatékát maradéktalanul birtokunkba vettük.

Az alkalmat megragadva Ladislav Klíma néhány alapvető jelentőségű könyvének első kiadására szeretnénk felhívni az olvasó figyelmét: *Svět jako vědomí a nic* (A világ mint tudat és semmi; filozófiai értekezés, 1904); *Traktáty a diktáty* (Traktátumok és diktátumok; esszék, publicisztikai írások, 1922); *Vteřina a věčnost* (Pillanat és örökkévalóság; esszék, 1927); *Ultrpení knížete Sternenthocha* (Sternenhoch herceg szenvedései; regény, 1928); *Slavná Nemesis* (Dicső Nemezis; elbeszélések, 1932); *Filosofické listy* (Filozófiai levelek; esszék, elmélkedések, 1939); *Boj o vše* (Harcban mindenért; naplók, levelek, 1942). A rendszerváltás óta eltelt időszakban Klíma munkái is számos újrakiadást értek meg, s korábban csak folyóiratokban fellelhető vagy kéziratban maradt írásai is eljutottak az olvasóközönséghez.

Az itt közzétett aforizmákat és szentenciákat az alábbi kötetekből válogattuk: *A világ mint tudat és semmi* (a forrásul szolgáló második kiadás évszám nélküli, valószínűleg a kilencvenes évek közepén látott napvilágot); *Traktátumok és diktátumok* (Traktáty a diktáty, második kiadás, 1995); *Az örökkévalóság pillanatai* (Vteřiny věčnosti, 1967). – A szocialista rendszer negyvenegy éve alatt az utóbbi – egyébként rendkívül színvonalas – könyv volt szinte az egyetlen, melynek alapján az olvasók fogalmat alkothattak Klíma írói munkásságáról és bölcselétének sajátosságairól; megjelenését csak a hatvanas évek második felének liberálisabb viszonyai tették lehetővé. (A jegyzeteket a fordító, G. Kovács László készítette. – A szerk.)

² harmadik lehetőség nincs (latin)

Aki nem áll készen arra, hogy bármelyik pillanatban meghaljon, nem méltó az életre.

Fosszuk meg az embereket a hiúságuktól, s bátorságukat az ötödére csökkentjük.

Kevés dologra szánja el magát az ember oly nehezen, mint arra, hogy szembe szálljon az őt sújtó szenvedéssel.

„A türelem: zsenialitás” – azé, aki híján van a zsenialitásnak.

Mi a *történelem*? Néhány *eszme* harca... – távolabbról szemlélve semmi mást nem látunk benne. Lehetséges volna ez, ha nem az eszme volna az egyetlen, ami létezik?

Minden társulás, szövetség és *föderáció* gyengeségről, kényelmességről, alsóbbrendűségről, rabszolgalelekről tanúskodik. A társadalmi lét a *föderáció* alapelvein nyugszik, tehát nem más, mint rabszolgaság. (...) Ahol a nemzetek is *föderációba* gyűlnek, ott a „nemzet” fogalma értelmét veszti... A büszke nemzet inkább elpusztul, mint hogy a *föderáció* jármába hajtsa a fejét: – a *föderatív* államok nem egyebek rabszorganépek konglomerátumainál.

Európa mára egyetlen Karthágóvá változott – a középkornak legalább hite volt: az újkornak csak pénze van – s persze *kultúrája*: megfelelő ékítmény az aranyborjúnak – *par nobile fratrum!*...³

A nemzetek, az országok és a politikusok minden férfias erényüket elvesztették: nem maradt más, csak az agyafúrtság, ti. a hazugság művészete – s az is hanyatlóban van...

A „jót” keresni: abszurdum; a boldogságot megtalálni: lehetetlen; még a heroizmus ér legtöbbit ezen a világon.

Napóleon esete azt tanúsítja, hogy *Európával* semmi *nagyot* nem lehet véghezvinni, Európa nem ér annyit, hogy egy nagy ember fáradozzon érte!...⁴

„Utópiák!": Az emberiség már megérthette volna, hogy az „utópiától” a valóságig csak egy lépés a távolság – kivéve persze a lélektani utópiákat: az emberiség „testvériséggé válása” utópia, de az, hogy eljutunk a Marsra, nem utópia.

³ nemes testvérhez illő (*latin*)

⁴ Az Európa múltját és jelenét igencsak kritikusan szemlélő Klíma az idézet forrásául szolgáló filozófiai művében, a *Világ mint tudat és semmiben* azon véleményének ad hangot, hogy az Óvilág történelmét a Római Birodalom bukása óta a „középszerűség, gyávaság és nyomorúság” jellemzi, s a „keresztény Európának” a középkorban és az újkorban csak három „fényes időszak” volt: a huszitizmus kora, a hétéves háború és a napóleoni háborúk két évtizede. Véleménye szerint Napóleon törekvései jelentették az „utolsó, sikertelen kísérletet a rothadó test életre keltésére”. Az akaratot és a bátorságot végtelenül sokra becsülő filozófus esetében a világhódító hadvezér iránti rajongást magától értetődőnek kell tekintenünk.

Egy garast sem ér az a nemzet, amely a vereség szégyenének elkerülése érdekében nem áll készen arra, hogy férfiai felét és minden tulajdonát feláldozza.

Az egészséges test nem sok parazitát tűr el: – íme, annak oka, hogy Európát az élősködői már félig fölfalták.

Iskolák, avagy idiótákat gyártó üzemek.

Anglia, Németország, az Unió...⁵ – elhijasodott törpék.

Tiszta faj – tiszta örültség.

Egyetlenegy paraszt mindig többet ér tíz hivatalnoknál.

A hódítási vágy azért elvetendő, mert az emberek nem érnek annyit, hogy kormányzásukkal fáraszd magadat.

Az emberiség egyetlen konföderációvá változott... ergo: a földkerekség az emberiség számára már nem egyéb rabszolga-gyarmatnál.

A legnagyobb erő: párbajra hívni a mindenséget. Csak egyetlen erény és egyetlen bűn létezik: a Lázadás.

Ha valaki nem ért meg, vigasztalódj azzal, barátocskám, hogy te vagy az, ki önmagadat egyáltalán nem érted.

Az igazi mélység: mindent mélyen magunk alatt látni; egyet jelent a magassággal.

Ahogy a legnagyobb gyönyör fájdalommá változik és vice versa, úgy változik át a legragyogóbb szépség a legsötétebb ocsmánysággá és vice versa.

Az átlagember nyomorúságának legfőbb okát az jelenti, hogy abszolút és a priori képtelen bármit is *komolyan venni*, ami ellentmond a társadalomban uralkodó vélekedéseknek.

A nemzetek soha senkinek sem váltak olyannyira a rabszolgáivá, mint „felszabadítóiknak”.

Csak az nevetethi ki a vallást, akinek elég ereje volna ahhoz, hogy újat alapítson.

A nemzetnek, ha valamilyen nagy dolgot kell véghezvinnie, vagy egy erős kéz vak eszközének, vagy a lelkesedéstől elvakítotttnak kell lennie.

⁵ az Amerikai Egyesült Államok

A diplomata az államférfi ellentéte: beszél és rábeszél és hajlong; az utóbbi pedig cselekszik, parancsol és egyenesen áll.

Szeressétek ellenségeiteket – de csak akkor, amikor már előttek hevernek a földön... A győztes örömmámorában megbocsát a vesztesnek, megöleli őt, s ezzel elveti magától a győzelmet, így azonban új s nagyobb diadalt vív ki.

Az ember öntelt, amikor szerénynek kellene lennie; szerény, amikor büszkének kellene lennie.

Az igazság, amely nem világít, nem is igazság. A világ Világosság.

A szerelem egy zsarnoki ösztön cselvetése.

Azt mondod, hogy senki sem szeret? Senki sem tisztel? Akkor hát szeresd és tiszteld saját magadat!

Ki lehetne valóban erkölcsös? Aki az erkölcstelenség s következésképp az erkölcs fogalmát egyáltalán nem ismerné.

A nagyon könnyen vagy játszva kivívott győzelem vagy a legnagyobb, vagy látszólagos győzelem.

Az alapkérdések egyike: a szellem férfi legyen avagy gyermek?

A legnagyobb találmány, melynek révén minden sár arannyá változtatható, már a világon van, és szerelemnek hívják.

Hogyne lenne titkunk a barátunk vagy a szeretőnk előtt, amikor óhatatlanul számtalan titkunk van önmagunk előtt!

Az európai ember elveszítette a Célt: Istent, az élet értelmét, a magasabbrendű fényt, s helyettük csak egy hitvallása maradt: edite, bibite, post mortem nulla voluptas.⁶

Minél nagyobb egy műszaki találmány, annál kisebbé teszi az emberkéket.

Mi az igazság? Minden, ami a szabadsággal azonos. Mi a hazugság? Minden, ami rabszolgaságtól bűzlik.

A végtelenségig hallgass, hogy a végtelenségig beszélhess! Napjaink kiváló szellemei a végtelenségig beszélnek, hogy aztán a végtelenségig hallgassanak.

A bölcsesség és az akarat erő ural mindent: csak a szerelmet (szexualitást) nem.

⁶ egyetek, igyatok, a halál után nincs többé gyönyör (*latin*)

Mit kell az embernek mindenekelőtt tennie? Amit leginkább szeretne, s amittől legjobban fél.

A büszke akkor megy el az életből, amikor akar; az emberek azonban hagyják, hogy úgy dobják ki őket belőle, akár a kocsmából.

Sok minden, ami frappáns és szokatlan, rossz is egyben, de minden, ami jó, frappáns és szokatlan.

G. KOVÁCS LÁSZLÓ fordítása

A NEMZET MINT ÁRNYÉK

Jaroslav Durych: Wallenstein árnyai

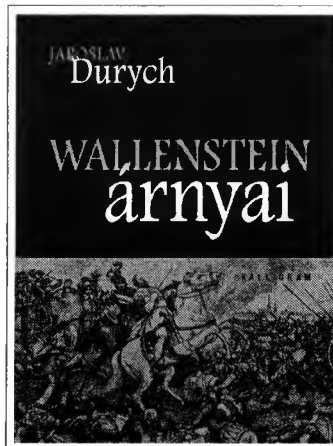
Kezdeném azzal a módszertani problémával, amellyel így vagy úgy minden regény próbára teszi recenzensét, Durych műve esetében pedig a szokásosnál is élesebben vetődik fel: hogyan lehet egy nagy terjedelmű, bonyolult problematikájú regényről röviden és áttekinthetően írni, oly módon, hogy a recenzióból ne csak az írói problémafelvetés, hanem a regénytechnika is megismerhető legyen? Durych műve nemcsak időperspektívájában, hanem terjedelmében is hozzámérhető Móricz Zsigmond Erdély-trilógiájához; összesen harminc fejezetből áll, ezek körülbelül százötven kisebb-nagyobb epizódra bonthatók szét, és a négy (pontosabban egy plusz három) főszereplő körül elmosódott arcú vagy éppen arc nélküli mellékszereplők százai nyüzsögnek. Az író... (első megközelítésre: az író a harmincéves háború első tizenöt évét, Albrecht von Wallenstein herceg tündöklésének és bukásának időszakát mutatja be, sajátosan cseh szemszögből; vagyis a *Wallenstein árnyai*, műfajára nézve, időregény, méghozzá a nemzeti hagyomány értelmezése révén konstruált időregény) ...az író a társadalmi, vallási, politikai, etnikai stb. ellentéteket igyekszik a maguk teljességében, együtt és egyszerre megragadni; ráadásul e tarka kárpitba megpróbálja minél sűrűbben beleszőni a történeten végighúzódnó, nagy kedvvel és figyelemmel bonyolított szerelmi szálát, amelyben még a magamfajta profán olvasó is felismeri az egzisztencialista felhangokkal megszólaló modern (vagyis két világháború közötti) katolikus miszticizmust.

Mármost, szerintem mindez akkor igazán érdekes, ha azt is érzékeltetni tudom, hogy mindez a valóságban, vagyis a regény sodrásában miképpen szólal meg. Ezért kiválasztottam – majdnem taláalomra – egy részletet; ennek felidézése által a regény struktúrájáról és az írói észjárásról is tudok majd beszélni. Ez a részlet a regény vége felé, az utolsó-előtti-előtti fejezetben, a magyar kiadás 644–645. oldalán olvasható. 1634-ben vagyunk, éppen kezdődik a farsang. Aldringen gróf, Wallenstein egyik alvezére Csehországból megérkezik Bécsbe. Felkeresi Wolfradt bécsi püspököt. Hosszabb vita után hintóba ülnek, és áthajtatnak a Burgba, hogy találkozzanak Schlick gróffal, a Haditanács elnökével. Ezek után maga a részlet így hangzik:

„A hintó begördült a díszudvarba, és megállt az Udvari Haditanács hivatala előtt. A hivatalszolgák tisztelettel és gyanakodva nézték őket, találgatva, ki kit vezet kihallgatásra mint előkelő gonosztevőt, a püspök a generálist vagy a generális a püspököt.

A gróf megnézte magát a tükörben. Haja simára le volt fésülve, s a tarkóján kétoldalt felcsavarva, ahogy

Fordította Sinkó Ferenc
Kalligram
Pozsony, 2003
728 oldal, 3500 Ft

egy hadseregpáncsnokhoz és komisszáriushoz illik, mert arról ismerszik meg, mennyire tartja rendben a hadipénztárat, hogy ápolta-e a külseje és a ruházata. A bajusz is, minél hatalmasabb, annál inkább nemcsak megköveteli, hanem mutatja is az ápoltság mértékét. Arcáról, álláról és nyakáról gondosan eltüntette a szőrszálakat, s így a magas és szinte függőleges gallér még inkább kitűnhetett tisztaságával és szigorú egyszerűségével. Ilyen gallért nem viselnek kényelmes és hanyag lovagok. Az ápolat küllemmel azonban nemcsak szolgálati buzgalmat, hanem a méltóságát is hangsúlyozta, hosszú kecskeszakállát hegyesre fésülte, még vékonyabbra, mint amelyet az elhunyt Pappenheim gróf viselt, úgyhogy ennek a szakállnak a végén, mint egy eldugaszolt tölcserben, ott ült minden komolysága és vészbírói szigora. A gróf szeme igazságosan kegyetlen volt, s a természet katonai rátermettségét hatalmas orrával is igazolta, amely mintha folyvást azt a pillanatot szimatolta volna, mikor lehet az alvó ellenséget megfojtani. Megnyugvással látta, hogy a bécsi udvarban nem tesznek túl rajta a lovagok. Mielőtt elfordult a tükörtől, egy furcsa gömbölyű fejet pillantott meg benne, a haja megfürdetett és megszáritott macska szőréhez hasonlított, sűrű bajsza az orra alatt és a szakála az állán úgy meredt fel, mint a vak koldusé. Bizonyosan egész teste szőrös volt, akár a vademberé, arca viszont egy olyan ember ábrázatához hasonlított, aki süket, vagy akinek vastag a nyaka, netán más koldusbetegségben szenved, gallérja viszont udvari volt, és komornyik igazította meg. Ó! Friedrich von Tiefenbach báró, táborszernagy úr, aki most itt, Bécsben keserűen emlékszik vissza hajdani dicsőségének napjaira és az ezredére!

A kiszolgált táborszernagy meghajolt a püspök előtt, mert azóta, hogy keserűségében és haragjában elhagyta a sziléziai hadsereget, nem akarván megérteni a generalissimus [=Wallenstein – M. L.] módszereit, szinte gyermeki tanulékonysággal adta át magát a jámborságnak és páter Lamormain, valamint az udvari káplánok gondoskodásának. A püspök úgy válaszolt, mintha legyet hajtana el, amit a táborszernagy alázatos együgyűséggel fogadott.

– Ki van odabent? – kérdezte meg tőle a püspök, mint egy ajtónállótól.”

A felidézett esemény előtt egy hónappal döntötte el a császár, többévi habozás után, hogy Wallensteinnek, a császári hadsereg teljhatalmú fővezérének, meg kell halnia. Egykori híveinek többsége már elpártolt tőle, közéjük tartoznak a jelenetben felbukkanó személyek is. Így vagy úgy mindnyájan részt vesznek a készülő merénylet kitervelésében és végrehajtásában (Wallensteinnel törvényes úton nem lehet végezni, egyrészt mert kezében van a hadsereg, másrészt mert hűtlenségére vagy árulására nincsenek bizonyítékok). Ahogyan Wolfradt püspök mondja: „... mivel a generalissimus barátai voltunk, és ezért [a császár] lelkiismeretességében a bíráivá tett bennünket, mert az ellenségei, úgymond, nem ítélnék meg igazságosan”.

Most éppen azért kell sürgősen beszélniük a Haditanács elnökével, mivel Aldringen gróf felismeri az utcán Wallenstein futárát, Scherffenberget, és rájön, hogy a futár valószínűleg Wallenstein lemondását készül átnyújtani a császárnak. Ha ez sikerül, nem lehet megölni sem őt, sem közvetlen híveit; tehát sürgősen el kell hitetni a császárral, hogy a futár merényletre készül ellene, majd ezt a futárt a császár parancsára letartóztatják. Mind-ebből azonban semmit sem fogunk látni, mert amit látunk, az Aldringen gróf kecskeszakállá, amely még vékonyabb, mint (a regényben semmiféle szerepet nem játszó) Pappenheim grófé.

Miért olyan fontos Durychnak az orr, a gallér és a bajusz, ha egyszer Aldringen gróf mint személyiség őt nyilvánvalóan nem érdekli? Miért látjuk javarészt olyan emberi lények szemközéből az eseményeket, akik úgy jelennek meg a szövegben, mint megannyi Arcimboldo-kép vagy panoptikumi viaszfigura emfatikus leírásai? (Gondoljunk az eldugaszolt tölcserre, amelyben ott ül a vészbírói szigor vagy a megfürdetett és megszáritott macskára.) Azt gondolhatnánk, Durych számára nem a személyek a fontosak, hanem az a

hatalmas, kísérteties gépezet (az egyetemes történelem?), amelynek alkotó- és alkatrészei. Igen ám, csakhogy írói világának van egy másik lényeges formaképző faktora is. Ez pedig a pre- és posztfigurációk sokasága. A szövegben megjelenített eseményeknek vagy gesztusoknak többnyire szimbolikus jelentésük (is) van, és a figyelmes olvasó vagy észreveszi a szimbólum valamely nyilvánvaló előzményét, vagy számíthat rá, hogy az olvasott helyhez mint előzményhez a későbbiek során egy másik hasonló szimbólum fog kapcsolódni.

Csupán két példát mondok a több tucatból. Az egyik: ahogy a szerelmi szál bonyolítása közben újra meg újra szóba kerül a példázat az okos és a balga szüzekről (Máté 25. 1–13.), úgy válik egyre nyilvánvalóbbá, hogy a jelképi érték elemelkedik az őt előhívó nőalaktól, Angelicától, noha maga Angelica is a történet végére már-már allegorikus lénygé válik. (Ő mondja ki a regény utolsó szavait: „Szerencsétlen föld? Idegen föld! Áldott hazám!”, miután szerelme, Jiří, tizenöt év és hétszáz oldal totojázás után, halálosan megsebesülve, végre elveszi a szüzességét és teherbe is ejti. Ez pedig, tekintettel Angelica spanyol származására és úvilági kalandjaira, körülbelül olyan, mintha ez lenne a *Bánk bán* utolsó sora, Melinda szájából.)

A másik példa: a merénylet után jön Piccolomini tábornagy, a terv végrehajtója. „Megnézte a megfagyott holttesteket, és megparancsolta, hogy helyezték őket a koporsókba, amelyek már elő voltak készítve. A volt generalissimus [Wallenstein] teste azonban hosszabb volt, mint a koporsó, amelyet neki készítettek. Rossz jel volt ez a boldog pillanatok közepette. Az egyik szállásosnád altiszt fogott egy husángot, s összetörte a volt generalissimus lábát, hogy beleférjen a koporsóba” – olvassuk a 722. oldalon. Ennek a jelenetnek a 195. oldalon találjuk az előképét, amikor Szent Norbert csontvázát viszik át (a nem sokkal később elpusztított) Magdeburgból Prágába. „Szent Norbert csontvázát (...) a papok belehelyezték a gróf által adományozott cédrusfa koporsóba. Hanem (...) Szent Norbert nem akart belefeküdni az új koporsóba, mert az rövidre sikeredett, mint az emberi tisztesség.” Szent Norbertnek persze nem a lábszárát törik össze, hanem a strahovi apát leszedi a fejét, és berakja egy ideiglenes ereklyetartóba. Viszont a lábszár összetöréséről az olvasónak – esetleg – a Krisztus mellett megfeszített latrok jutnak eszébe (János 19. 31–32.), ennek fényében pedig szembeötlő, milyen sokszor esik szó a regényben lerombolt feszületekről és elpusztított Krisztus-képmásokról. Helyükön élve megfeszített baglyokat és denevéreket pillantottunk meg, sőt a regény egyik borzalmas jelenetében az „eretnek” zsoldosok elfognak és keresztre feszítenek egy templomba tévedt kóbor kutyát is. Egy másik, még borzalmasabb jelenetben a már említett Jiří a fülénél fogva szögezik fel egy ajtófélfára; ő ekkor lélekben azonosul a sok száz oldallal azelőtt megfeszített kutyával.

Hetvenöt évvel a regény megírása után, nem katolikus nézőpontból és egy másik nemzeti kultúra szemszögéből annyi talán elmondható, hogy a szerzőnek határozott elképzelései voltak a megváltásról, az üdvözülés esélyeiről, hogy mindezt összefüggésbe hozta a vallási és nemzeti meghasonlottsággal, és hogy ennek az összefüggésnek megtalálta az adekvát nagyepikai formáját.

Ezek után kritikai észrevételeimet gyorsan és mellékesen leírhatom ide. Egy: rosszak a dialógusok, márpedig nagyon sok van belőlük. Laposak, didaktikusak, és úgy kopognak, mint amikor a vak ember fehér bottal megy az erdőben. Figyelemreméltó ellentétben állnak a leírásokkal és a meditációkkal; azok jók. Kettő: a történelmi szálak és a szerelmi szál összeszövése néhol erőltetettnek hat, néhol meg egyáltalán nem sikerül. (Jiří, Angelica és Kajetán hadnagy háromszögét sajnos nem áll módomban elemezni. Háromszögről van szó akkor is, ha Kajetánnak felesége van: Durych tíz oldalt szentel ama jelenet leírásának, amelyben Kajetán egy fagyos téli éjszakán levág az akasztófáról egy meztelen női „hullát”, aki – hiszen nem a nyakánál, hanem a csuklójánál kötötték fel – még él; először meg akarja ölni, aztán feleségül veszi, aztán háromszáz oldalon cipeli magával min-

denfelé, de a nő nevét Durych egyszer sem hajlandó leírni.) Három: Durych nem tudta, nyilván nem is akarta megragadni Wallenstein személyiségét és történelmi szerepét. Wallenstein mint ember és mint hős éppoly kevésbé érdekelte a szerzőt, akár Aldringen gróf vagy a strahovi apát.

Itt azonban meg kell állnom egy pillanatra. Az első két kifogás csakugyan mellékes. Az, hogy egy cseh író a múlt század húszas éveiben mit oldott meg és mit rontott el, ma sem tanulság nélkül való, ám efféle tanulságot ezer más regényből is meríthetünk. Viszont a harmadik észrevétel, azt hiszem, lényegbe vág. Mert ha Durychnak nem fontos a nagyság és a nagyravágyás drámája, a hatalmi csúcs mögött lappangó bukás és az ebből adódó lényegi önismeret (ami Schillernek fontos volt), továbbá nem fontos az egyén és a tömeg feszültsége, e feszültség ábrázolása a történelemformáló eseménysorokban (ami Tolsztojt intenzíven foglalkoztatta) – akkor hát mi fontos neki?

Hajlamos vagyok azt gondolni: nem a személy fontos neki, hanem a pozíció. Wallenstein hatalmi pozíciója, amely szembeszegül mind a huszita (protestáns, „eretnek”) barbársággal és a rendi szűklátókörűséggel, mind a spanyol és osztrák Habsburgok belvasztó törekvéseivel. Mondhatnám úgy is: az elhúzódó megváltás óhajtott tárgya a cseh nemzeti lélek, már amilyenek ezt a lelket a szerző látni vélte. Márpedig Durych nem rajongott a huszita nemzeti identitásért, helyette egyfajta katolikus-barokk cseh hagyomány mellett szállt síkra, ahogyan a Beneš–Masaryk-féle csehszlovák demokráciáért és annak irodalmi reprezentánsaiért sem rajongott. A kérdés tehát nem az, hogy szerencsés megoldás volt-e párbeszédekben feloldani a regény politikai helyzetelemzéseit, vagy hogy Angelica dél-amerikai betétnovellája (162–177. oldal) miképp hozható közös nevezőre a lány későbbi szerepléseivel, hanem az, hogy: vajon Durych mutatóványa, ahogyan a történelem kerekét megforgatja Csehország fölött, észrevehető-e a cseh kultúrán kívül is?

Más szóval: van-e esélye Durychnak világirodalmi tudomásulvételre, tekintettel a teljesítmény nagyvonalúságára és nagyszabású voltára? Kicsit élesebben fogalmazva: a két világháború közti cseh irodalomból a baloldali-haladó Hašek *Švejkje* mellett tud-e a térség hatalmi viszonyairól valami egyetemes érvényűt mondani a jobboldali-konzervatív Durych Wallenstein-regénye is?

Próbálok Durychot is, hőseit is, regénye tétjét is elhelyezni a magyar nemzeti hagyomány erőterében. A huszita–barokk ellentét látszólag gond nélkül összevethető a kuruc–labanc oppozícióval. De csak látszólag. A magyar függetlenséget nagyobb mértékben fenyegette az oszmán terjeszkedés, mint a Habsburg-fennhatóság, és a kuruc–labanc ellentét soha nem fedte le a protestáns–katolikus szembenállást. A XVII. századi nagy magyar politikuskok, akár hűségesek voltak a bécsi udvarhoz, akár szemben álltak vele, mindannyian az ország újraegyesítését tartották legfőbb céljuknak, és ha felismerték is a rendi törekvések túlhaladott voltát (mint Bethlen Gábor vagy Zrínyi Miklós), ez nem vezetett olyan konfliktusokhoz és belső ellentmondásokhoz, mint Wallenstein esetében.

Ennél is fontosabb kérdés, hogy ki az a vele nagyjából egyidős magyar író, akivel Durych, és melyik az a magyar nagyepikai mű, amellyel a Wallenstein-regény összemérhető. Hátha az összevetés révén, saját irodalmunk korlátozott egyetemessége láttán Durych korlátairól (vagy éppen korlátatlanságáról) is megtudunk valamit.

A legkézenfekvőbb párhuzam természetesen Móricz Zsigmond volna. Alig néhány év korkülönbség van a két szerző között, és Móricz nagyjából akkor írta az *Erdélyt*, amikor Durych a *Wallensteint*. A két regény pontosan ugyanazzal az időperspektívával, három évszázad távlatával él, hiszen Wallenstein kora egybeesik Bethlen Gábor korával. Mindkét mű időregény, amely a teret is problematikussá teszi: egy-egy bizonytalan államiságú történelmi tájból tekint szét a szélesebb Közép-Kelet-, illetve Közép-Nyugat-Európán. (Báthory Gábor havasalföldi hadjárata azt a szerepet játssza emitt, amit Stralsund

ostroma amott.) Még a fontosabb technikai megoldatlanságok is összevethetők: Móricz azon az áron gondoskodik a folyamatos írói érdekeltség fenntartásáról, hogy olykor kínos mértékben privatizálja főhősét; Durych leválasztja privát ábrándjait a főhőséről, akinek arcvonásai ezáltal elmosódnak. Idegen (vagyis nem cseh, de azért közép-európai) kontextusban hirtelen megnő a nemzet árnya, egybemossa a Wallenstein körül nyüzsgő emberi árnyakat, és homályba borítja magát a címszereplőt is.

Ennyi mondható el, több nem; épp a legfontosabb tényező, az eszmei irányultság nem állítható párhuzamba. Móricz törőlmetszett kálvinista volt, és a tág értelemben vett kuruc hagyomány legnagyobb kiteljesítője; egyszersemind nyugatosként az irodalmi modernizáció egyik vezéralakja is. Nyugatossága polgári-liberális kötődést jelentett; miután pedig eltávolodott a Nyugattól, a populisták próbálták kisajátítani. (Erősen vitatható eredménnyel.) Egyszóval, minden volt, csak konzervatív nem. A többi – esetleg – számításba vehető íróra nem érdemes sok szót vesztegetni: Herczeg Ferenc életműve áthullott az idő rostáján, Márai Sándor már fiatalon leszoktatta magát a nagyepikai gondolkodásmódról, történelmi érzéke pedig a nullával egyenlő, Nyíró József és Wass Albert, Durychhal összehasonlítva, tudatlanok és kisszerűen provinciálisak.

A legfontosabb kérdésnek, ami Durych regénye kapcsán magyar részről felvethető, semmi köze magához Durychhoz: miért nincs és nem is volt a magyar irodalomban, azon belül az elbeszélő prózában színvonalas (tehát művészileg innovatív) konzervativizmus? Kicsit konkrétan: miért alakult ki nálunk a konzervatív–progresszív szembenállás helyett a népnemzeti–kozmpopolita, majd a populista–liberális szembenállás? Miért sodródtak perifériára a *Nyugat* előtti két évtized konzervatív szemléletű tehetségei, Asbóth János (aki regényében Ady fiatalkori lírájának dilemmáit előlegezi meg), Justh Zsigmond, Czöbel Minka, Gozdsu Elek és a többiek? Miért nem tudott e sok egyéni törekvés irányzattá válni? Miért kellett a *Nyugat*-féle modernizációnak az értékörzés terhét, a „kétmeggyőződésű emberek” hasadt tudatállapotát is hordoznia?

És ami ebből következik: miért volt a magyar modernizmus alapvetően klasszicista (akkor is, amikor preraffaelitának álcázta magát), miért voltak az avantgárdnak viszonylag gyenge pozíciói? Miért volt a két háború közti konzervatív ideológia a tudományban hatékony, és miért jelentett az irodalomra nézve elsőkélyesedést, befűlledést? Miképpen élt ez a mechanizmus a kommunista rezsimek idején tovább, különös tekintettel az úgynevezett támogatott irodalom művészi csődtömegére?

Azonban vissza Jaroslavhoz, aki nem Hašek, és a derék katonához, aki nem Švejk. A Wallenstein-regény leginkább abban különbözik Herczeg Ferenc vagy vitéz Somogyváry Gyula alkotásaitól... na jó, leginkább színvonalában különbözik. E színvonalkülönbségnek, a tehetségén és a világról való tudáson kívül, két lényeges oka van. Először is Durych az írói (plusz a társadalmi, eszmei stb.) problémákat nem elkenni, hanem kiélezni igyekszik. Ezáltal, bármit gondoljunk is politikai meggyőződéséről, lehetetlen észre nem vennünk, hogy nagyfokú szellemi szabadságot vívott ki önmaga számára (amiben nyilván az is közrejátszik, hogy egész életében az ár ellen úszott). Másodszor, Durych nyilván ideologikusan gondolkodott – mondhatnám úgy is: gondolkodását meghatározta világnézete –, ám ettől a regény írása közben többé-kevésbé függetleníteni tudta magát. A belső forma kialakításakor többé, a dialógusok írásakor kevésbé. De még ilyenkor is érződik, milyen óriási anyagot mozgat, és a tömérdek adat, név, esemény, összefüggés mögött mennyi élet van.

Ha mégis találnom kell egy magyar ekvivalenst, úgy azt mondanám: képzeljük el Szekfű Gyulát, amint II. Rákóczi Ferencről és Bethlen Gáborról monográfia helyett egy-egy nagylélegzetű regényt ír. Azt is próbáljuk elképzelni, amint e regények írása közben folyamatosan érezteti, ugyanakkor folyamatosan fel is függeszti azokat az ideologikus el fogultságokat, amelyekről *Három nemzedék* című könyve szól.

Nem ismerem eléggé a cseh irodalmat ahhoz, hogy Durychot el tudjam helyezni benne.* Annyi biztos, hogy egy jelentős hagyományhoz kapcsolódik, amely a magyar olvasó előtt jórészt rejtve maradt. Én először Jan Zahradníček verseinek olvasásakor találok ezzel a hagyománnyal. Hogy pontosabb legyenek: a találkozás ekkor vált számomra tudatossá, egyébként már korábban sor került rá, még a nyolcvanas években, amikor felfigyeltem Libuše Moníková (1945–1998) *A homlokzat* című regényére. Moníková 1968 után elhagyta hazáját, íróként feladta anyanyelvét, összes munkáját németül írta. Ugyanakkor arra tette fel az életét, hogy a cseh kultúrát (nemcsak a teljesítményeket, a kontextust is) felidézze az idegen közegben, konkrétan a baloldali nyugatnémet irodalmi közegben. *A homlokzat* című regény írói sarkcsillaga kétségkívül Hašek (a szibériai fejezetekben az ő nyomainak felkutatása folyik), de különben is jókora írói arcképcsarnok rajzolódik ki a regény lapjain az excentrikus Ladislav Klímától a fiatalon meghalt, zseniális Karol Macháig. Durychról mindenestre nem esik szó. Ehhez képest Moníková négy főhőse, négy elátkozott (vagyis 1968 után munkátlanságra kárkoztatott) képzőművész egyfolytában Wallenstein friedlandi kastélyának homlokzati frízeit restaurálja, és mire a frízek végére érnek, kezdhetik előlről. Ez, ha jól értem, tekinthető az elfojtott katolikus-barokk hagyomány bosszújának is.

Mindent összevéve: nem tudom eldönteni, hogy a *Wallenstein árnyai* című regény nagysága (és olykor kicsinysége) mennyiben egyetemes, mennyiben lokális. Úgy gondolom azonban, ha a figyelmes magyar olvasó azt is tudomásul veszi belőle, ami röghözköztött, a regénynek valamivel több esélye lesz az európai megértésre. És, hosszabb távon, egy sor magyar regénynek is.

* Ezúton is szeretném megköszönni Bojtár Endre és Berkes Tamás ide vonatkozó szíves útbaigazításait. (M. L.)

Jaroslav Durych (1886–1962), prózaíró, költő, drámaíró és publicista, a huszadik századi cseh irodalom jeles reprezentánsa. Az évtizedeken át katonaeorvosként tevékenykedő tollforgató kivételes tehetségű stílusművészként s a katolicizmus szellemiségének markáns képviselőjeként vonult be az irodalomtörténetbe. A látványosan szekularizálódott Csehországban egyebek mellett azzal keltett feltűnést, hogy a humanizmus ateista és racionalista alapokon nyugvó értelmezését elutasítva a vallás hittételeit tekintette irányadónak. s kortársai nagy többségétől eltérően szkeptikusan viszonyult a világ jobbá tételét hirdető tanokhoz: az evilági „megváltást” ígérő (ál)tudományos elméletekkel a keresztényi szeretet eszméjét, a tisztaság és ártatlanság erényét, a szépség hatalmát s az Istenbe vetett bizalom megmentő erejét szegte szembe. Pályáját költőként kezdte és több színművet is írt, legjelentősebb művei azonban a próza területén születtek meg. Ihletének legfőbb forrását a katolicizmus eszményeinek megfelelően felfogott szerelem és a cseh történelem – s ezen belül a harmincéves háború időszaka – jelentette. Fontosabb művei: *A legfőbb remény* (1920); *Százszorszép* (Sedmikráska, 1925); *Wallenstein árnyai* (Blouděni, 1929 – a Kalligram Kiadó gondozásában 2003-ban magyarul is megjelent); *Dal a rózsáról* (Píseň o růži, 1934); *Isten szívérvánnya* (Boží duha, 1955 – a Kalligram Kiadó 2002-ben magyarul is megjelentette); *Lélek és csillag* (Duše a hvězda, 1969). (G. Kovács László jegyzete)

A huszonnégyes év

(részletek)¹

VI/3

Emlékszem a szólásra, hogy „hülye, mint egy komcsi fürdőgatyában”.

VI/4

Emlékszem a szólásokra, hogy „hülye, mint a Nemzetgyűlés”,² „hülye, mint a május elseje” és „hülye, mint Lenin”. Emlékszem a szidalomra: „Te tudományos marxista!”

¹ Patrik Ouředník (1957) túlzás nélkül nevezhetjük a kortárs cseh irodalom egyik legfigyelemreméltóbb egyéniségének. Az 1985 óta Párizsban élő szerző a kilencvenes évek elején egy különleges munkával, a „nem konvencionális cseh nyelv” (azaz a különböző zsargonok) szótárával aratott zajos sikert, majd költőként és meseíróként is bemutatkozott. Eddigi pályáját szemügyre véve az a benyomásunk, hogy képességeit minden műfajban ki akarja próbálni: az említetteken kívül adott ki prózát (*Rok čtyřadvacet – A huszonnégyes év*, 1995), Rabelais szellemiségét és stílusvilágát megidéző irodalmi „hamisítványt” (*Pojednání o případném pití vína – Értekezés a borivás eshetőségéről*, 1995), esszét (*Hledání ztraceného jazyka – Az eltűnt nyelv nyomában*, 1997), emellett kiváló műfordító, aki François Rabelais, Alfred Jarry, Raymond Queneau és más jelentős szerzők műveit ülteti át cseh nyelvre, miközben szülőhazája irodalmának népszerűsítésére is van gondja: a francia olvasó az ő tolmácsolásában ismerkedhet meg – többek között – Vladislav Vančura, Bohumil Hrabal, Vladimír Holan és Jan Skácel egyes műveivel. S mintha alkotóerejének mindez együtt sem volna elég, a publicisztika műfajában is tevékenykedik, de különböző enciklopédiák szócikkeinek az írása, a szerkesztés és a lektorálás sem idegen tőle – a jelek szerint semmi, ami a szó művészetének fogalomkörébe utalható. A magyar olvasó a közelmúltban már találkozhatott Ouředník nevével, a pozsonyi Kalligram Kiadó ugyanis 2003 őszén jelentette meg az író *Europeana* című, az esszéivel és a szépprózával egyaránt rokonítható, de valójában egyik műfajhoz sem sorolható alkotását. A Magyarországon is élénk érdeklődést kiváltó könyv a huszadik századi Európa történelmének szarkasztikus hangú, provokatíván szókimondó s nem utolsósorban a fekete humor jegyében megírt összefoglalása, bizzar „leltára”. Az eredetileg 2001-ben napvilágot látott, s egy irodalmi ankét végeredményeként Csehországban az év könyvévé lett *Europeana* mellett a *Huszonnégyes év* bizonyult a szerző legsikeresebb művének. Az 1995-ben közreadott, majd 2002-ben újra megjelentetett könyv a szocialista Csehszlovákia történetének három évtizedét, a hatvanas, hetvenes és nyolcvanas éveket idézi fel a „komoly” memoárokhoz szokott olvasókat alighanem meghökkentő módon, leleményesen kiaknázva a felelevenített korszakot olyannyira jellemző nyelvi kliséket, állásigos és ostoba jelszavakat, a totalitárius rendszer több mint különös fogalomkészletét. A rendhagyó visszaemlékezés huszonnégy fejezetet tartalmaz, amelyek számozott, sokszor csak egy mondatra korlátozódó bekezdésekből állnak. A mű meglepő sajátosságai közé tartozik, hogy a bekezdések száma a fejezetek számának növekedésével fordított arányban csökken, tehát míg az első fejezetben huszonnégy, a huszonnegyedikben már csak egy bekezdést találunk. A szemelvények válogatásánál fontos szempontnak tekintettük, hogy a magyar(országi) olvasó számára ismerős, mélyreható magyarázatokat nem igénylő motívumok és mozzanatok domináljanak. (A jegyzeteket a fordító, G. Kovács László készítette. – *A szerk.*)

² Az 1920 április és 1939 márciusa, valamint az 1948 májusa és 1968 decembere közti időszakban Nemzetgyűlésnek (Národní shromáždění) nevezték a Csehszlovák Köztársaság (1960 júliusában a „szocialista” jelző is a hivatalos elnevezés részévé vált) parlamentjét; helyét a Csehország és Szlovákia föderációjáról szóló 1968. októberi alkotmánytörvény értelmében 1969. január 1-től a Szövetségi Gyűlés (Federální shromáždění) foglalta el.

VI/5

Emlékszem a villamosokban olvasható feliratra: *Az utasok menet közben kötelesek fogódzkodni.* Emlékszem, hogy minden alkalommal idéztem, amikor először akartam átölelni egy lányt.

VI/14

Emlékszem, hogy azt mondták, a *Fül* című filmben látni lehet Janžurová³ dudáit, de arra is emlékszem, hogy amikor évekkel később láttam a filmet, semmilyen dudákat nem észleltem.

VI/15

Emlékszem, hogy a *Száll a kakukk fészkére* című filmet Budapesten láttam, s miatta mentem oda. Emlékszem, hogy mély benyomást tett rám.

VI/16

Emlékszem két orosz filmre, amelyek mély benyomást tettek rám: Nyikita Mihalkov *Őt estéjére* és Andrej Tarkovszkij *Sztalkerére*.

VI/17

Emlékszem, hogy mindenki Suksinról beszélt.

VI/18

Emlékszem, hogy mindenki Okudzaváról beszélt.

VI/19

Emlékszem, hogy különböző időszakokban mindenki Kerouacról, Jarryról, Bretonról, Vianról és Henry Millerről beszélt.

Emlékszem, hogy a porlepte autók motorháztetejére azt írtuk, DISZNÓ és MOSD LE, TE SEGGFEJ.

VII/2

Emlékszem, hogy az iskola előtti korláton szoktunk üldögélni, s valaki egyszer azt mondta nekünk, hogy a korlát nem „ücsörgésre” való.

VII/4

Emlékszem, hogy amikor barátaimmal a Vencel tér egyik járdáján ültünk, rendőrök jöttek oda hozzánk, igazoltattak bennünket s arra kényszerítettek, hogy álljunk fel.

³ Iva Janžurovát (1941) az elmúlt négy évtized legsokoldalúbb, legsikeresebb cseh színésznői között tartják számon; a bekezdésben említett *Fül* (Ucho) című film a neves rendező, Karel Kachyna 1970-ben készült alkotása, amely diktatúraellenes mondanivalója miatt a rendszer bukásáig nem kerülhetett elő a dobozból, s a nézők valóban csak „évekkal később”, 1990-ben láthatták.

VII/5

Emlékszem, hogy amikor barátaimmal a Károly híd járdáján ültünk, rendőrök jöttek oda hozzánk, igazoltattak bennünket, s arra kényszerítettek, hogy álljunk fel.

VII/6

Emlékszem, hogy egyszer a korlátnak dőlve a Strossmayer téri patikánál ácsorogtam, s a közelben egy rendőrautó haladt el, és az ablakból figyelmeztettek, hogy ne támaszkodjak, én azonban adtam az értetlent, mire megálltak, kímásztak a kocsiból, igazoltattak és azt mondták, hogy a korlát „nem erre való”.

VII/8

Emlékszem, hogy az „orgánum” szó különböző szarkazmusokra adott lehetőséget.

VII/11

Emlékszem, hogy hatvannyolcban olyan emberek is akadtak, akik azt mondták, hogy addig nem vágják le a hajukat vagy a szakállukat, amíg a rusz kik el nem húznak.

VII/12

Emlékszem, hogy amikor Csehszlovákiában bevezették a nyári időszámítást, olyan emberek is akadtak, akik „elvből” nem igazították előre az óramutatókat.

VII/13

Emlékszem, hogy a *Rudé právo*ban⁴ megjelent egy cikk, amely a *Nyári időszámítás – a siker új záloga* címet viselte.

VII/14

Emlékszem a *Munka után könyvet!* feliratú könyvjelzőre. Emlékszem az *Ismered a Nemzetbiztonsági Testület*⁵ rangfokozait? feliratú könyvjelzőre. Emlékszem a *Haladó szellemű könyv – a dolgozók tanácsadója, nevelője és szervezője* feliratú könyvjelzőre. Emlékszem a figyelmeztetésre: „Reklamáció esetén add le ezt az ellenőrző szelvényt.”

VII/17

Emlékszem a *szocialista erkölcsre, szocialista gondolkodásmódra, szocialista tömegtermelésre, a dolgozók széles tömegeire, a dolgozók győztes tömegeire, az emberarcú szocializmusra, a fényes jövőre, ujjongó jövőre, a jövőre, amely csakis és kizárólag a mi kezünkben van, a karnyújtásnyira lévő holnapra, a világnézetünkre, a dolgozók törhetetlen akaratára, a dolgozó értelmiségre, dolgozó tömegekre, deklasszált elemekre, szocializmus*

⁴ A szocialista rendszer időszakában Csehszlovákia Kommunista Pártjának a napilapja (a. m. *Vörös Igazság*).

⁵ A rendőrség hivatalos elnevezése az 1948 és 1989 közötti Csehszlovákiában (csehül: *Sbor národní bezpečnosti*).

ellenes elemekre, az örökké zúgolódókra, a megkeseredett revansistákra, a jobboldali oportunistákra, akiknek nem terem babér, szocialista rendszerünk esküdt ellenségeire, a szocializmus torzulásaira, az ifjúság egy részére.

X/8

Emlékszem egy viccre: Mi történt 1875-ben? – Lenin ötéves lett!

X/9

Emlékszem, hogy május 1-jén az emberek „vigadoztak”.

X/10

Emlékszem az olyan feliratokra, mint a *Szebb holnapért, Akárcsak egy férfi!, Erősítsd a békét!*

X/11

Emlékszem az olyan feliratokra, mint a *Sosem felejtjük el, Örök időkre a Szovjetunióval, Barátunk és tanácsadónk – a Szovjetunió, Példaképünk – a Szovjetunió, A Szovjetunió a szocializmus erős gátja, SZSZKSZ⁶ – a béke záloga, SZSZKSZ – a béke megteremtője.* Emlékszem, hogy barátságunk a Szovjetunióval „egyre megbont-hatatlanabbá” vált.

X/13

Emlékszem, hogy bizonyos időszakokban nem lehetett kapni rizst, lencsét, sima lisztet, édesítés nélküli joghurtokat, paradicsomot, karalábét, babot, borjúhúst, ürühúst, A5-ös borítékot, A4-es borítékot, tisztasági betétet, óvszert, karácsonyfagyertyát, csillagszórót, tűzkövet, betétet a kínai golyóstollakba, egyszínű írógépszalagot, indigót, másolópapírt, karlsbadi ostyalapot, sötétbarna festéket, sötétzöld festéket, teniszcipőt, bőrtáskát, ollót, összecukható esernyőt, kockacukrot.

X/14

Emlékszem, hogy bizonyos időszakokban nem lehetett kapni znojmoi⁷ uborkát, spagettit, májat, mazsolát, mandulát, kondenzált tejet, friss tejet, vaját, tojást, sót, mosóport, szögeket.

X/15.

Emlékszem a közmondásra, mely szerint *Aki nem lopja meg az államot, meglopja a családját.*

Emlékszem, hogy az ellenforradalmat a *lopakodó* jelzővel illették.

XI/2

Emlékszem, hogy az embereket *megettévesztették.*

⁶ Szovjet Szocialista Köztársaságok Szövetsége

⁷ A történelemből német nevén, Znaimként is ismert dél-csehországi Znojmo városa a Dyje folyó mellett, az osztrák–cseh határvidéken fekszik.

XI/3

Emlékszem, hogy a Charta 77 felhívása⁸ soha sehol nem jelent meg, de az újságok szerkesztőseibe, a rádióba és a tévébe számos felháborodott tiltakozás érkezett a legkülönbözőbb polgároktól.

XI/4

Emlékszem, hogy számos üzem és intézmény kollektív tiltakozásokat szervezett. Emlékszem egy újságcikk címére: *A přesticei tsz is tiltakozik.*

XI/5

Emlékszem két barátomra, akiket kidobtak a munkahelyükről, mert nem voltak hajlandóak a tiltakozást aláírni. Emlékszem, azzal védekeztek, hogy a Charta 77 felhívását nem is olvasták.

XI/6

Emlékszem egy másik újságcikk címére: *Köztársaságunk szilárd lábbal áll a földön.*

XI/7

Emlékszem, hogy a Charta némelyik aláírója visszavonta az aláírását. Emlékszem, egyikük azt magyarázta a tévében, hogy nem is sejtette, voltaképpen miről van szó, és ki áll az egész mögött.

XI/8

Emlékszem a Nemzeti Színházban megrendezett „antichartára”.⁹ Emlékszem, hogy jó néven vették, ha valaki „későn érkezett” vagy „hátralult”.

XI/9

Emlékszem egy díszletmunkásra, aki azt mondta, hogy Werichnek¹⁰ erre nem volt semmi szüksége. Emlékszem, hogy egy színész azt mondta: „És nekünk talán szükségünk volt rá?”

⁸ A pártállami diktatúra ellenzékét reprezentáló cseh értelmiségiek 1977. január 1-jén az alapvető emberi jogok és erkölcsi értékek tiszteletben tartását követelő felhívást tettek közzé, s e történelmi jelentőségű lépés nyomán született meg a Charta 77 néven ismertté vált polgárjogi mozgalom, amely a rendszer bukásáig eltelt csaknem tizenhárom év alatt következetesen sikrasszállt a szabadságjogok érvényesítéséért, s bátran tiltakozott a hatalom önkénye, az elnyomás mindenemű megnyilvánulása ellen.

⁹ A Charta 77 mozgalomát hivatalosan jelentéktelennek, ám valójában veszélyesnek tekintő rezsím a rendelkezésére álló hatalmi eszközöket messzemenően kihasználva szinte az egész társadalmat arra kényszerítette, hogy tiltakozzon az „államellenes” és „hazaáruló” ellenzékiek – az ún. disszidensek – „felforgató tevékenysége” ellen. A Charta 77 lejáratása és ellehetetlenítése érdekében indított nagyszabású propagandahadjárat egyik legfontosabb és leglátványosabb eseményét az író által említett nagygyűlés, az „anticharta” jelentette, amely azt volt hivatott demonstrálni, hogy a művészvilág képviselői a hatalom oldalán állnak.

¹⁰ Jan Werich (1905–1980), színész, rendező, színmű- és prózáíró, a huszadik századi cseh kultúra kiemelkedő reprezentánsa. Az 1968. évi Prágai Tavasz idején határozottan kiállt a demokratizálási folyamat mellett, s a kommunista parancsuralmat visszaállító normalizációs rezsimmal szembeni ellenszenvét sem titkolta. Az idős és immár súlyosan beteg művészre az „anticharta” szervezésének idején rendkívül nagy lélektani nyomás nehezedett, s végül sikerült őt rákényszeríteni, hogy írja alá a nemrég született polgárjogi mozgalom elítélő felhívását.

XI/10

Emlékszem, hogy a következő napokban a színészek lehangoltak voltak. Emlékszem, egyikük azt mondta, hogy milyen mélyre süllyedtünk. Egy másik azt mondta, hogy szomorú dolog térden állva látni a nemzetet, de a nemzet nem marad sokáig térden. Valaki azt mondta, hogy ez majd egyszer megbosszulja magát, másvalaki pedig azt, hogy mindez csak süket duma.

Emlékszem Jan Patočka¹¹ temetésére.

XIV/2

Emlékszem, hogy a temetőhöz vezető utakon adó-vevő készülékkel felszerelt rendőrök álltak és a személyi igazolványokat ellenőrizték. Emlékszem, hogy a trolibuszokat és az autóbuszokat elterelték, a temető fölött pedig helikopter körözött. Emlékszem, hogy a szomszédos Vörös Csillag stadionban a zsaruk a motorkerékpárjaikat túráztatták.

XIV/3

Emlékszem, hogy egy időben a zsaruk éjszakánként a lakásaikról gyűjtötték be a chartistákat, elszállították őket valahova Prágán kívülre, ahol a földek kellős közepén pizsamában kitették őket és elhajtottak. Emlékszem, hogy ismeretlen rendbontók szétverték a chartisták autóit és a lakásaikat fosztogatták. Emlékszem, időnként megtörtént, hogy valamelyik hazafelé igyekvő chartistát ismeretlen rendbontók megverték. Emlékszem, hogy az ismeretlen rendbontókat a chartisták egymás között egy estébés¹² neve nyomán „Duchač-brigádnak” nevezték.

XIV/4

Emlékszem, hogy egyszer éjszaka ismeretlen rendbontók törtek be a barátom lakásába, aki éjjeli műszakon volt. Az ismeretlen rendbontók arra kényszerítették a feleségét, hogy vetkőzzön le, aztán összerugdosták.

XIV/5

Emlékszem, a rendőrök visszautasították a panasz jegyzőkönyvbe vételét. Emlékszem, a barátomnak azt mondták, hogy legközelebb jobban ügyeljen arra, hogy kikkel érintkezik a felesége.

¹¹ Jan Patočka (1907–1977), cseh filozófus, Edmund Husserl egyik legnevesebb tanítványa, a fenomenológia nemzetközi viszonylatban is kiemelkedő reprezentánsa. A demokratizálási kísérlet kudarca után az ellenzéki mozgalmak nyíltan vállaló értelmiségiek köréhez csatlakozott, s a Charta 77 megalakulását követően egyike lett a mozgalom szóvivőinek. Állampolgári bátorságáért súlyos árat fizetett: a rendőrség kimerítő kihallgatások sorozatának vetette alá, s szervezete végül nem bírta a megterhelést. A hatóságok a Jan Patočkával szembeni bánásmóddal ismét példát mutattak arra, miként lehet a rezsim számára kényelmetlen emberektől „törvényes keretek között” megszabadulni.

¹² A „Státní bezpečnost” (rövidítése: Stb, magyarra leginkább Állambiztonsági Szolgálatként fordíthatnánk) néven hírhedtté vált, a rendszer politikai rendőrségének szerepét betöltő szervezet tagjainak zsargonszerű, de általánosan elterjedt megjelölése a cseh (és a szlovák) nyelvben.

XIV/6

Emlékszem, hogy a nővérem sógornője '89 júniusában azt mondta, hogy a januári tüntetéseken¹³ főleg kétes elemek, huligánok és punkok vettek részt.

XIV/7

Emlékszem, hogy a nővérem sógornője azt mondta, hogy ő is a kommunisták ellen van, az viszont eszébe sem jutna, hogy huligánokkal és punkokkal együtt tüntessen.

XIV/8

Emlékszem, hogy azt mondta, ő Gorbacsovot részesíti előnyben.

XIV/9

Emlékszem, valaki azt mondta, hogy hálásnak kellene lennünk Gorbacsov-nak.

XIV/10

Emlékszem, valaki azt mondta, hogy hálásnak kellene lennünk Reagannek.

XIV/11

Emlékszem, valaki azt mondta, hogy a csehek nem hagyják magukat.

G. KOVÁCS LÁSZLÓ fordítása

¹³ 1989 januárjában Prága központjában többnapos tüntetéssorozat tette nyilvánvalóvá, hogy a diktatúrával szembeni ellenérzések egyre erősebbek, s a polgárok jelentős részét már a rendőrség terrorja sem tudja megfélemlíteni. A tüntetéseket egy tragikus esemény huszadik évfordulója váltotta ki: az 1968-ban bekövetkezett szovjet megszállás és a nyomában megindult „normalizáció” elleni tiltakozásul a prágai Károly Egyetem diákja, Jan Palach 1969. január 16-án a Vencel téren felgyújtotta magát, s három nappal később belehalt a sérüléseibe. Az emléke előtt tisztelni akaró – s magától értetődően a rendszer ellen tiltakozó – tömeget a kommunista propaganda „kétes elemek” és „felforgatók” gyülekezetének igyekezett láttatni, s bár törekvése nem volt teljesen sikertelen, a vádak és rágalmak a lakosság túlnyomó többségénél süket fülekre találtak.

PÁLYI ANDRÁS

NYELVKRITIKA ÉS A TÖRTÉNELEM IRÓNIÁJA

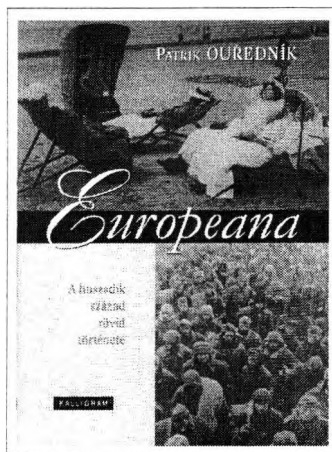
Patrik Ouředník: Europeana

Valóban „a huszadik század rövid története”, mint az alcím is ígéri, vagy valami jóval szabálytalanabb vállalkozás, a valóság fikciójának és a fikció valóságának, azaz a történelem modern és posztmodern szemléletének sajátos írói elegye ez az esszé – amiről Vlastimil Háršl is beszél a kis kötethez írt utószavában –, amely Párizsban, egy 1985 óta ott élő cseh író tollából született, és Prágában jelent meg az ezredfordulót követő első esztendőben? Az író számára – aki a közelmúltban töltötte be negyvenhatodik életévét, s akit az új cseh irodalom egyik legizgalmasabb és legsokoldalúbb egyéniségének tartanak, ám aki, ha igaz, nem lát különösebb összefüggést az 1968-as nyugati diákkorradalmak és a Prágai Tavasz között – a nyelv maga a kollektív emlékezet, s amikor (ál)naiv játékosággal kijelenti, hogy „néhány filozófus azt mondta, hogy a világ rendje megfelel a diskurzus mechanizmusának”, tudniillik „a diskurzus változékony, de egyúttal adott jelekkel bír, e jegyek osztályzásának azonban nincs sok értelme”, sőt hozzáfűzi, hogy „mindazonáltal a jegy magában véve bizonyos jelentés hordozója, noha nem tudjuk pontosan, milyenne”, akkor egy kicsintással azt is elárulja, hogy önmagát is ott látja e filozófusok között.

Vagy tévednék? Épp az az ő igazi varázsa, hogy nem rejti el magát a szövegben, pontosabban annyi alakban rejti el, ahány igazságnak csak hangot ad. És hány igazság található ezen az alig százhatvan oldalon! A melltartó feltalálásától a hamarosan bekövetkező világvégeig, az elektromosság forradalmától a fűtőpálya Barbie-babák megjelenéséig, a pszichológia térhódításától a csökkenő talajvízszintig, a proletárdiktatúrától az eszperantista összeesküvésig stb. stb. Nem is beszélve a relativitáselméletről, a fekete lyukakról, a rádióról, a televízióról, a modemről, a dadaizmusról, a szociogenetikáról, a posztmodernizmusról, a genocídiumról, a bioetikáról, az eugenikáról, a kubizmusról, a transzgenetizmusról, az exobiológiáról, az atom dezinteg-rációjáról, legfőképpen pedig a két

nagy totalitarizmus, a kommunizmus és a náciizmus diadalútjáról, mellesleg megjegyezve, hogy ez utóbbit tévesen szokás azonosítani a fasizmussal, amely „lényegét tekintve univerzális, és képes arra, hogy bárhol gyökeret eressen és gyorsan alkalmazkodjon az adott kulturális és történelmi feltételekhez”, s így „egyaránt lehet jobb- és baloldali, és javallhatják az idősebb polgároknak és a forradalmi hangulatú fiataloknak, mert az előbbieknél a rend helyreállítását ígéri, az utóbbiaknak pedig egy új világ megteremtését, ahol minden örökké fiatal lesz”.

Akkor hát? Nem túl kiábrándító ez a kép a huszadik

Fordította és a jegyzeteket írta G. Kovács László

Kalligram

Pozsony, 2001

172 oldal, 1900 Ft

századról? Tény és való, hogy az emberiség ismert történetének legvéresebb évszázada kezdetben – a modernizmus égése alatt – még „hívő” volt, azt sugallva, hogy Isten halott, az embernek mégis van lelke, míg a posztmodernizmus, Hárl szellemes hasonlatával, azt állítja, hogy „Isten halott, következésképp az embernek nincs szüksége lélekre”. Oufedník jellegzetesen posztmodern író, akinek szépprózáját is a hagyományos narráció elemeinek a század második felében tért hódító dekonstrukciója (a diszkontinuitás, a kihagyás stb.) jellemzi, előszeretettel él korunk sztereotípiáival és elcsépelet reklámszlogenjeivel, a mindennél jelen lévő nyelvi közhelyekkel, de az *Europeanában* egyenesen ez a téma: a hagyományos erkölcsi és társadalmi értékek, valamint a jelenlegi technológiai-fogyasztói diskurzus között egyre mélyülő szakadék. Azaz nem annyira a szerzőnek, inkább magának a kornak a kiábrándulásáról van itt szó.

Az író úgy tesz, mintha egy hatalmas társadalmi- és természettudományi enciklopédiához gyűjtene címszavakat – ami nem túlzás, hisz tudjuk róla, hogy nemcsak költőként, regény- és meseíróként, esszéistaként, egy ál-Rabelais-mű auktoraként, a „nem konvencionális cseh nyelv” szótárának összeállítójaként működött eddig, amellyel ugyancsak hangos sikert aratott, hanem szerkesztőként, cseh írók francia fordítójaként, sőt különféle lexikonok szócikkeinek szerzőjeként is –, de enged a kor csábításának, s a klasszikus enciklopédikus mű kidolgozása helyett inkább csokorba köti munka közben támadt impresszióit és asszociációit. Miközben nem is a saját benyomásairól és képzettársításairól van szó, mindvégig „a nép hangja” szól ugyanis ebben a könyvben – ő egyszerűen csak tolmácsolja, amit az emberek mondtak, aminek örültek, amit feltételeztek stb., s ami ugyanúgy persziflázsáknak hangzik, mint amit a filozófusok, antropológusok, matematikusok stb. állítottak, hangoztattak stb. –, azaz annyi válasz van, ahány kérdés, annyi tükör, ahány nárcisztikus tekintet. A mű a ciklikusság logikájára jár, ami önmagában is kórkép és talán kórkép is, hisz a témák, az igazságok, a motívumok vissza-visszatérnek, új meg új arcukat mutatják, de minél több aspektusból látjuk őket, annál inkább koholmányoknak, paródiának, fikciónak tűnik mindaz, ami a megidézett században történt velünk. Így jutunk a számítógépes rendszerek elképzelt végzetes millenniumi üzemzavaráig, aminek következtében „mintha a huszadik század és az osztrák trónörökös elleni merénylet sosem lett volna”, vagyis mintha az egész huszadik század csak fikció lenne. Persze csak ha bekövetkezik a nagy „Millennium Bug”, ami, tudjuk, nem következett be, bár ez korántsem jelenti, hogy egyszer – bármikor – ne szakadhatna ránk hasonló vagy akár ennél veszterhesebb katasztrófa is.

Van-e a sok igazság és kérdőjel mögött valami, ami a kor igazságának nevezhető? Ha létezik olyan kérdés, amit Oufedník nem kíván megválaszolni, hát ez biztosan ilyen, ám miközben a kor nyelvvel zsonglörködik, s virtuóz mutatványaival nemcsak elkápráztatja az olvasót, hanem mintegy hivatásos kétkedővé is teszi, sejteni engedi, hogy a kor úgynevezett igazsága egyedül a nyelvben keresendő. A nyelvben, amely minden állításával megkérdőjelezi önmagát. Mi ez? „A történelem vége”, amivel „1989-ben egy amerikai politológus (...) állt elő”, s ami akár afféle hatásos happy end is lehetne, hisz „a modern tudománynak és az új tájékoztatási eszközöknek köszönhetően az emberek jólétben élhetnek, és az általános jólét a demokrácia záloga, s nem fordítva, miként azt valaha a felvilágosodás emberei és a humanisták hitték”, csak hogy ehhez az embereknek legalábbis tudomást kellett volna szerezniük a végről. De nem így történt, s az az igazság, hogy nagy részük továbbra sem „ismerte ezt az elméletet, és tovább csinálta a történelmet, mintha mi sem történt volna”.

Magyarán ahogy a modernitás és a posztmodernizmus egymás görbe tükréi lesznek Oufedník tolla alatt, úgy vet ironikus fényt az önnön dezaktualizálódását túlélő történelem a kor igaz valóságát képviselő nyelvre, amit hajlamosak lennénk akár az író nyelvkritikájának nevezni, ha nem lennénk tisztában azzal, hogy az ő esetében a nyelvkritikai attitűd is mást jelent, mint a tudós nyelvkritikusoknál: talán épp a történelem iróniájának ironikus idézőjelbe tételét.

Éjszakai munka

(részlet a harmadik fejezetből)

Zuza a seprűre támaszkodott, a sötét mögötti sarokban nem látták, itt egy pillanatra magára maradhatott, pihenhetett egy keveset... az édeskés íz, amit a belsejében érzett, feltört, a hasából a torkába szökött, minden hajszálerén keresztül a fejébe szaladt a vér, édes, sűrű vérrrel volt tele, belül biztosan illatozott, aztán jött az, amit Zuza ki nem állhatott, a félelem savanyú lehelete, égető mozgás a belsejében, rettegett, nehogy sugárban háyni kezdjen, ne itt, ne most... trappolást hallott, Polka képtelen volt normálisan járni, mindig repült, vágatott a lépcsőn, robogott a vendéglőben, robogott a faluban, talán nem volt türelme járni, muszáj volt biciklin száguldania.

Én ostoba liba, mondta magában Zuza a seprűre támaszkodva, apám megöl, anyám meg teljesen kilesz.

Fel a fejjel, te lyány, még csak reggel van!, mondta Polka, és megállt Zuza előtt, ujjával felpöckölte a lány állát, majd úgy tett, mintha a hajába csókolna, rögtön felemelte a kezét, mintha csak vicc, hatalmas poén volna az egész! Egy rendes bácsinak szabad ilyen... Zuza körbesöpörte... mindenki nézett, Zuza ettől elnevette magát, megint ott sepregetett Polka körül, apa nevetett, Polkára mindenki nevet, anya is, amikor Polka beszél, mindenki hallgat.

Polka felfelé mutatott, és azt mondta: Már felkeltek! Elszaladt a rendőr mellett, a zsarú épp kiitta a korsóját, Zuza elvette a pultról és bevágta a vízbe, Polka

Jáchym Topol író-költő-újságíró 1962-ben született Prágában. Apja Josef Topol, neves költő, drámaíró, Shakespeare-fordító, nagyapja Karel Schulz, a Michelangelót és korát megörökítő monumentális regény, a *Kőbe zárt fájdalom* szerzője. A gimnázium elvégzése után Topol apja ellenzéki tevékenysége miatt nem tanulhatott tovább, így építőmunkásként, fűtőként, szénhordóként dolgozott. A 70-es évek végétől dalszövegeket írt öccse együttese, a *Psi vojáci* számára, 1982-ben társalapítója a *Violit* szamizdat magazinnak, 1985-ben az új cseh irodalomra összpontosító, szintén szamizdat *Revolver Revue*-nek. Kapcsolatban állt a lengyel Szolidaritással és a magyar demokratikus ellenzékkel. Első verseskötete, a *Miluju tě k zbláznění* (*Szeretek bolondulásig*) 1988-ban jelent meg, majd hivatalos kiadásban 1991-ben. Ezt 1992-ben a *V úterý bude válka* (*Kedden háború lesz*) követte. A rendszerváltás első éveiben a már legális *Revolver Revue* főszerkesztője, tényfeltáró újságíró a *Respekt* című hetilapnál. Első prózai munkája, a *Výlet k nádražní hale* (*Kirándulás a pályaudvari csarnokba*) 1992-ben jelent meg, majd 1994-ben az év cseh könyvének járó Egon Hostovský-díjjal elismert *Nővérem* (*Sestra*) című regény következett. Egy évvel később publikálta második regényét, az *Angyalt* (*Anděl*), amelyből film is készült, majd 1997-ben észak-amerikai indián elbeszéléseket fordított és szerkesztett kötetbe (*Trnová dívka – Tüskelány*). Harmadik regényét, az *Éjszakai munkát* (*Noční práce*) 2001-ben adta ki. Topol művei tudósítások-víziók a szétesett, apokaliptikus világról – ennek megfelelően szövegei töredezetek, nyersegek, sokneműek. Különböző folyóiratokban megjelent versek mellett Topol munkásságából magyarul a *Nővérem* és az *Angyal* olvasható; 2004 tavaszán várhatóan az *Éjszakai munka* is megjelenik. (A ford.)

kinyitotta az ajtót, egyetlen lépéssel kint termett, aztán visszajött, és megszólalt: Köhögős Frída, kedves elvtársam, nincs itt senki, én megmondtam!

Van idő, mondta a rendőr. De jönni fognak. Szóltam mindenkinek.

Úgy legyen, mondta Polka, a mellényzsebéből egy cetlit húzott elő, széthajtogatta, lenyelt egy pirulát, a pultnak támaszkodott, és azt mondta: Na, mit mond a rádió?

Mit mondana, felelte Zuza apja. Prágában áll a bál. Az utakon dugó van. Szerintem már Osikovban is ott vannak a tankok. Mást nem mondanak.

Ti tudjátok, fiúk, hogy kommunista vagyok, mondta a rendőr. De soha senkit nem árultam be. Csinálni se csináltam semmit.

Ezt majd az amcsiknak magyarázd, amikor ők jönnek.

Hm, mondta Zuza apja. Inkább ne járj egyenruhában, Köhi.

Ha csak a ruszók támadnának, mondta Polka. De jönnek a magyarok, a lengyelek meg az endékások is. Az egész Varsói Szerződés. Jaj.

Állítólag a bolgárok is, mondta Zuza apja. Zuza felé bólintott. Fejezd be a söprést, csapolj még sört, aztán elmehetsz.

Az oroszokkal szót lehet érteni, mondta Zuza apja. Együtt nyögtük a németeket. Az ilyen fehérekből, mint mi vagyunk, nincs közöttük sok. De hajtják maguk előtt a söpredéket, a csürhét, a tatárokat, kirgizeket, mongolokat meg az ilyeneket.

Hát ez nem jó, mondta Polka. Nekem legjobban talán a bolgárok fájnak. Tengeri nép. Álomban sem gondoltam volna, hogy megtámadnak minket.

Fiúk, ti hülyét csináltok belőlem, mondta a rendőr.

Ugyan már, csak beszélgetünk, mondta Polka. Örülünk, hogy élünk, tudod, Karel.

Ja, mondta Zuza apja. Mindennap.

És képzeljétek el, mondta Polka, hogy ma megint végigkefélték az éjszakát.

Hagyd már abba!, kiabált rá Zuza anyja. Legalább a gyerek előtt!

Zuza a korszók közé dugta a fejét, muszáj volt, rázta a nevetés. Amikor Polka előadta, senki sem hitt neki. A rendőr azt mondta: Hát ez a világ vége.

Becsszó, kiabálta Polka, a saját szememmel láttam. Ez a liberalizáció. A dubčekizmus. Akárhogy is, Dubček szlovák, ezt nem tudja letagadni!, mondta Frídának. Szlovák birkaszokásokat vezet be! A férfiak nevettek. De szöveget ütött a fejükbe a dolog.

Lejöttek a lépcsőn, az öreg és a fiatal. Amikor Polka az egész kocsma előtt kifejtette, hogy fenn a kopók éjjel úgy megdugták egymást, hogy beleremegett a ház, és ő le sem tudta hunyni a szemét, Zuza azt mondta: Hülyeség. A fiatal mindig mereszti rám a szemét.

A kopók beléptek a helyiségbe, leültek, Zuza a csap mögé rejtőzött, és vörösen fulladozott a nevetéstől. Anya azonnal hozta nekik a tojást, úgy, ahogy kérték, a zсарu felállt, hogy köszönjön, az öreg kopó biccentett neki, erre visszaült, egyedül ült a középső asztalnál, előtte dossziék papírokkal, a kezében kihegyezett ceruza.

Hogy aludtak az elvtársak?, rikkantott akkorát Polka, hogy mindenki össze-rezzent.

Kitűnően, elvtárs, mondta az őrnagy, és feltörte a tojást. A fiatal kopó meg-rándult, de lehet, hogy Zuza csak képzelődött.

Most aztán tényleg mindenki engem bámul, gondolta Zuza. Egymás után töl-

tötte tele a korsókat, a csapból folyó sör habot vert. Vagy csak képzelődöm. Tegnap is a temetés. De hát még olyan kicsi. Azt hittem, egész nyáron csak szórakoztam vele. Aztán amikor elutazott, bódultan kóvályogtam. Nem maradhatok itt. A temetésre jött, szegény. Mért nem idősebb. Elvinne innen. Én már nagy vagyok. Nő a mellem. Apa megöl. Nincs időm.

Zuza egy korsót odatolt az apjának, kettőt kivitt a kopóknak. A fiatal fölé hajolt, csak egy kicsit, tudta, hogy apa figyel. Érezte, hogy a kopó izzad a zakójában. Akkor lehet, hogy mégis igaz, gondolta Zuza. Amit mondanak róluk. Őrület. Anya is néz. Biztos rájött. Vajon eddig hogyhogy nem vette észre? Visszament, mindenki bámulta. Most elmosom a korsókat, és közben nem gondolok az egészszre. Zuzába belehasított a fájdalom. A hasától a gerincéig. Majdnem felnyögött. Majdnem kiejtette a kezéből a poharat.

Azt mondják, megtámadtak minket, mondta Polka. A ruszlik. Bemondták a rádióban. Elvtársak! Engedelmeükkel, most mi lesz?

Egyelőre semmit se tudni biztosan, mondta az idősebb kopó. Korai még a disputa, úgy vélem.

Engedelmeükkel, mondta Polka, és a kopók asztalához lépett. Finoman két ujjá közé csípte a fiatalabb kopó zakóhajtókáját, dörzsölni kezdte a szövetet, és azt mondta: Teszil. Szép. A Szovjetunióból?

Ott tanultam, mondta a fiatal kopó.

Aha, mondta Polka, és tapodtat sem mozdult. Szép ország. Beutaztam az egész Szovjetuniót a cirkusszal, lámáim voltak, hófehér lámák. A hegytömbökön át egészen a varázslatos szépségű sztyeppékig utaztunk. Ismerem az egész országot. A Szovjetunióban csak a cirkuszban engedélyezett a varázslat. Úgyhogy az elvtársak kiállítottak nekem bumázsát. Ne gondolják, a láma andokbeli teremtmény, a pofája kemény, mint a pata, amivel a hegyeket mássza. Rúg meg köp, de szovjetföldön kisangyal lett belőle. A dolgozó tömegek szájtátva lesték a mutatványaim. Képzeljék el, még Vöröshegyre is meghívtak az én angyali lámáimmal.

A fiatal kopó felállt.

Ha hiszik, ha nem... magyarázta Polka... sok elvtárs... most mintha lépkedni kezdett volna a fiatal kopó körül. A zakót már rég eleresztette. De a gyertyák meg a petróleumlámpák alig adtak fényt a helyiségben. Talán voltak, akiknek úgy tűnt, hogy Polka egy helyben áll. A kopó Polka után fordította a fejét.

Sok elvtárs, kezdte újra Polka, szinte elvarázsolva érkezett a sátramba. Fel akartak ülni a lámáimra. Csodás utak voltak ezek. Kitárult előttünk a sztyepp. Ott végtelen az élet. Vöröshegyen lámakölyköt ajándékoztam az elvtársaknak. Nem volt nagyobb egy hódnál. Cuclisüvegből etették az elvtársak. Lehet, hogy máig megvan nekik.

Elvtárs!, kiabálta a fiatal kopó. A személyijét!

Nem szükséges, mondta az idősebb. Frída elvtárs! A zsaruhoz fordult. Hogy állunk? Mi a helyzet az állampolgárokkal?

Jönnek, ne féljenek.

A fiatal leült. Kiskanállal ütögetni kezdte a tojást. Nagy nehezen sikerült fel-törnő.

Nem félünk, nevetett az idős.

Tudom, én csak úgy... ezt csak úgy mondják, dadogta a zsarú.

Kerülj csak beljebb, mondta megkönnyebbülve Juzának, aki épp besomfordált a kocsmába. Oldalazva közeledett az emberek felé, mint mindig. Balta volt nála. Húzza a fészerbe, suttogta neki Frída. Juza bólintott. A konyhán át hátra ment az udvarra. Nemsokára hallották. A balta meg a bot ütéseit. A készülékeket aprította a fészemben. Azokat, amiket az emberek már leadtak. Frída egy kis ablakon át kilátott az udvarra. Most a kopók asztalát nézte. Az idősebb elvtárs intett. Frídának úgy tűnt, mintha kicsit elmosolyodott volna. De félhomály volt. Megint nyílt az ajtó. Megjöttek. Az elsők. A zsarú szíve megkönnyebbülten kalimpált. Csak itt vannak!, örvendezett. Hiszen ismeri őket. Mindet körbefutotta. Volt, ahol ígért, volt, ahol fenyegetett. Egyenesen hozzá jött mind. Hozták magukkal a készülékeket.

Frída összerendezte a papírokat az asztalon. Aláírta az első igazolást. Dokumentációkkal és grafikonokkal teli dossziékat dobáltak az asztalára. Aztán átmentek a söntéshez. A tatákhoz, akik szintén nem akarták kihagyni ezt a készülékes mókát. Felemelték a kezüket, Zuzát szólongatták. Meg az anyját. Zuzá alig győzte csapolni a sört.

Frída igazi gyöngybetűkkel írta alá az igazolásokat. Aztán áttolta az asztalon. Sokszor nem is kellett néznie, kinek lesz. A köhögésük, a lépteik, a kezükben gyűrögetett sapkájuk alapján is felismerte az embereket.

A nyulakkal fogom megetetni a papírodat, Köhögős, mondta Prošek.

Inkább az asszonnyal etesd meg, mondta Frída.

Az asszony nem eszik papírt. Húst zabál, mint minden nő, mondta Prošek.

Hát az enyém téglát zabál. Mint a kemence, mondta Frída. Kinyújtotta a lábát. Ezt élvezte.

Nincs is párod, bazmeg, mondta Prošek.

De van pártom, mondta Frída.

Faszom a pártodba, mondta Prošek. Az a vérekes, tette hozzá kis idő múlva. Haha! Már nem tudta, mit mondjon.

Tessék, mondta Frída. Rácapott a papírral. Együtt jártak iskolába.

És jöttek a többiek is. Egymásnak adták a kilincset. Közülük is megereszettek még páran egy-két poént. Ha épp nem volt tolongás az asztal körül. Ide a grafikonokat, oda a dokumentációt, mondta mindenkinek. Zavarjuk le.

A kopók végeztek az étellel. Az öreg rendelt még egy sört. Repetázni akart a tojásból.

Már nem sokáig fogok itt tenni-venni a légyfogók alatt, mami, mondta magában Zuzá. Nem ám. Megveszem azt az akármit a Mámitól. Vagy nem. Zuzá hideg vízben öblögette a korsókat. Nem szabad megvennem. Renáta is eltűnt. Zuzá vacakul volt.

Zuzá folyamatosan csapolta a sört a pasiknak, akik a készülékkel szállingóztak, vagy csak azért jöttek, hogy megnézzék, mi a helyzet, a fiúknak meg öntötte a kofolát, de nemsokára leveszi a kötényét, és indul. Ma elengedi az apja. Megígérte. Elmegy a csajokhoz. Ma van a napjuk.

Kis csoportokban jöttek, egyenként. Az öregasszonyok készülékét a fiúk hozták, talicskán. Az udvaron rakták le. Néha valami vicces megjegyzéssel bekukkantottak a fészerbe, ahol Juza a bottal hadonászott. Bekukkantottak, rákiáltottak az emberkerülőre, a legbátrabbak megdobálták kavicssal, tehénlepénnyel.

Juza rájuk se hederített. A baltával felaprította a szekrényeket, lemeztelenítette a szerkezetet, és botja segítségével a föld színével tette egyenlővé. A fészert padlójával. A felaprított fát meg fémet a sarkokba rugdosta. Csak úgy hullottak a szekrényroncsokból a kis rugók, drótok, fogaskerekek és üvegalkatrészek. A fiúk jó pár dolgot szívesen felszedtek volna, de Juza nem engedte nekik. Így csak bábázkodtak az udvaron.

A grafikonok és dokumentációk egyre csak halmozódtak a zsaru asztalán. A prágai főnökök felé lesett. Senki sem mert odaülni hozzájuk. Kértek még tojást. Most szalonnával. Sok szalonnával. Zabáltak. Vedelték a sört. Mintha egész éjjel vagont rakodtak volna, gondolta a zsaru. Hm, vigyorodott el. Igaz volna? Amit beszélnek róluk? Manapság már nem számít... de a régi időkben garantáltan elintézték volna őket. Gusztussal. Nem teketóriáztak volna. Mi közöm hozzá, semmi. Tőlem akár hullákkal is baszhatnak az elvtársak. Nekem aztán tökmindegy. Én mindent ügyesen megszerveztem. A készülékek itt vannak. A Líman Karelét meg pár másikat kivéve. Állítólag nem adják a ruszoknak. De az ördög tudja, kinek gyűjtik őket ezek a belügyes úrelvtársak. Állítólag a kormánynak. Kormány az mindig van valamilyen. Szarok rá.

Az udvaron egyre nőtt a készülékkupac. A fiúk felmászta rá. Meg akarták ostromolni a tetejét. Juza néha kirentett a fészertől, és szétcsapott köztük a botjával. Kiáltozva-röhögve menekültek. Megvárták, hogy visszamenjen, amikor aztán újra hallották a szabályosan ismétlődő csapásokat, visszamerészkedtek.

A söntésnél kisebb csoport verődött össze. A férfiak támasztották a pultot. Polka töltetett az érkezőknek. Nyílt és csukódott az ajtó, a huzattól reszkettek a lángok. Mindenkinek feltűnt: az öregasszonyok ünneplőt húztak. A fiúk a folyosóra hordták nekik a stampedliket. A zöldet. A köménypálinkát. Az ánizslikórt. Lefogadom, hogy belenyálnak, a semmirekellők, gondolta a rendőr. Az én Juzámból akkor sem űznek bolondot.

Megint kinyújtotta a lábát. Semmi sem lehetetlen. Mindent meg lehet beszélni. Ez meg itt... tekintetét Polkára emelte... ez meg itt talán nem fog többet az agyamra menni. Ebben a pillanatban Polka így szólt a kopókhöz: Ez jó környék. És elkezdett nagyon hangosan szónokolni. Szándékosan. Tudja, szomszéd, én világlátott ember vagyok! És én azt mondom, hogy ez itt maga a paradicsom.

A férfiak vigyorogtak, az öregasszonyok sunyin mosolyogtak, mind várták, mit forgat már megint a fejében Polka. Hogy mire készül már megint. Csak a kopók tettek úgy, mintha nem figyelnének.

Csak az a Skalský gyerek nem megy ki a fejemből, harsogta Polka, és kiitta a kupicát. Odafordult Zuzához. Adj még egyet, virágszálam. Ezt már rég mondta neki. Ne hívja így. Az emberek előtt ne. Ma megszökök, mondta magában, és teljesen elsötétedett előtte a világ. És hogy történt? Hát ez az én kedvesem! Egyfolytában Zuzá körül legyeskedett. A szövege. Senki sem beszél így. Most is miatta csinálja. Hogy nem fél a kopóktól. Mindenki fél a kopóktól. Zuzá egy teli stampedlit tett elé.

Igazság szerint én azt hittem, hogy az elvtársak nyomozni jöttek, magyarázta Polka, hátával a pultnak dőlve. De maguk egyelőre csak az után az autópályatervezés után vagy mi után érdeklődnek! Elvtársak! Mire az a sok technika? Hát az emberi élet? Az emberi élet nem mérhető. Például megtalálták azt a gyermeket az

erdőben. Nemrég történt. Ki tehetete? Senki sem tudja. Beszéltek, hogy talán az a buzeráns. Nincs igazam, fiúk?

Zuza a légyfogót nézte. Zsongott a füle a zümmögéstől. Ezek biztos ma ragadtak bele, gondolta. A tegnapiak már tuti megdöglöttek. Fura. És milyen hideg a reggel. Mért van most mindenki csöndben?

Anya, mondta Zuza. Én megyek, suttogta.

Engedd csak, mondta Polka. A pult körül imbolygott. Szórakozott, úgy csinált, mintha teljesen be volna szíva. A könyökére támaszkodott. Megint a kopókhoz fordult. A lány készülődik, tudják! Itt még ilyen szokások vannak. Szűzies vidék. A lányok maguk táncolnak. Bezony, ezen a vidéken még tiszták az emberek. Pedig én aztán beutaztam a világot. Ugyi, szomszédok?

Páran elnevelték magukat. Az ilyesmi azért nem volt mindennapos. Titkosrendőrök Prágából. Polka már kora reggel részeg. Meg ez az egész mulatság a készülékekkel. Előbb felszerelik és egy csomót fizetnek értük. Aztán meg begyűjtik. De a dohányt senkitől sem kéri vissza. Azt nem.

Hányszor mondtam neked, Karel, magyarázta Polka, hogy tegyél ide pár színes lampiont, ilyen csillogó-villogó fényeket, meg népszerű énekesek fotóját, ide tűzz ki egy Neckárt, oda egy Pilarkát, és csak lesej majd. Idecsábítanád az ifúságot. Még Zásmukyból is csödülnének. Meg Bělából és Osikovból.

Maradj már, nem akarok itt kupit!

Te, dobd ki azt a Švejket, és tegyél a helyére egy rendes Gott-képet. Maguk mit gondolnak, elvtársak?

Nekem tetszik így, mondta az idősebb kopó. Olyan házias.

Elvtársak, dülöngélt Polka. Akkor most mi a helyzet azzal a gyerekekkel, akit az erdőben találtak?

Azt vizsgáljuk, mondta az idősebb kopó.

Tudják, itt, Zásmukyban a férfiak találtak egy buzeránst. Reggel általában nem szoktam inni, ne gondoljanak semmi rosszra. Szóval találtak egy buzit, elszólta magát vagy valami ilyesmi, kivitték az erdőbe, elverték egy kötéllel, és otthagyták. A gyerekek miatt csinálták. Nekem nincs, úgyhogy nem tudom! Aztán amikor reggel visszamentek, lógtak a kötelek, mintha átharapták volna. A fickó meg sehol. Azt beszélik, behülyült a félelembe, és most az erdőben kószál, valahol a Blahošban. Állítólag szó szerint belefehéredett a rettenetbe. A köcsög. Nekem meg az jutott eszembe, hogy, de ez csak olyan pórnépi okoskodás, szóval hogy nem lehet-e, hogy ő volt az? Félre ne értsék, elvtársak, én csak próbálok magukat nyomra vezetni.

Köszönjük, mondta az idősebb kopó.

Tudják, hogy van ez. Néha összegyűlünk, már úgy érte, hogy csak mi, férfiak. Ez olyan hagyományféle. A lányok-asszonyok a pincében meg a padláson vannak, a fiúk, azok a semmirekellők meg a jószággal az erdőben. Régi szokások ezek, állítólag még a tatárok idejéből. Magunk vagyunk pasik a lebujsban. Várunk. Hogy melyik katona tolja ide a képit. Unatkozunk. Aztán táncolunk. Van, aki például medvetáncot jár, komolyan. Van, aki meg úgy táncol, mint egy csaj. Nincs abban semmi rossz. Az alaszakai prémvadászok is így csinálják. Tudom, jártam ott.

Maga járt az Egyesült Államokban?, kérdezte a fiatalabb kopó.

Jártam bizony, mondom én, hogy világlátott ember vagyok, folytatta Polka.

Nem foglalkozott a fiatal kopóval. Nem egyvalakihez szólt, mindenkinek magyarázott. Nem érdekelte, ha néha megreccsent egy szék vagy ha valaki a pohár után nyúlt. Egy kiöltözött öregasszony, aki épp akkor érkezett a készülékkal, állva maradt. A folyosón álló nők segítettek neki. Nem lépték át a küszöböt.

Beutaztam a világot, úgyhogy hegyezze mindenki a fülét! Még Svédben is voltam. Ismertek, tudjátok, hogy megszimatolom a halált. De ott csúnyán rászédett a kaszás! Pont külföldön. Mentem a tengerparton, és tengervízet ittam, azt bizony, más víz ugyanis nem volt. Csak mentem és mentem, és mit látok? Hát ott megy mellettem a halál, és úgy vigyorog, hogy kilátszik az összes foga. Erre én is elkezdtem röhögni. Odaértem a plázsra. Tele volt halottakkal. Feküdtek, nem mozdultak, semmi. A tengervíztől sós rákok másztak a hasamban, egymáshoz súrlódtak. Förtelmes hangjuk volt, mondhatom. Fingtam is egy halványkéket, erre egy meztelen lány szintén maga alá durrantott, bele a homokba. Ez meg mi? Svéd köszönés? Elgondolkoztam, nem valami öngyilkos szekta tagjai-e ezek, akik kinyiffantották magukat, ahogy a vallásos négerek egy részénél szokás, erre a halott lány megmozdult és felállt. És micsoda bőr volt, hühühű! Lesek tovább, hát két halott fickó épp labdázott. A gyerekek meg futkostak a parton meg be a vízbe, és kiabáltak. Az összes hullá furdott, napozott meg minden. Fura, mi? Azonnal szedtem a sátorfám, és elindultam haza. Ide a rozsdás bököt, ha nem igaz! Polka a pultra csapott a korsójával.

Ja!, kiáltotta az egyik pasi a vécé mellől. Napszúrásod volt, bazmeg.

Addig stírölte a svéd csajszi, hogy összeesett! Hahaha!

Frída hadonászott. Kihúzta magát az asztal mögött. Fel akarta hívni magára a hallgatag elvtársak figyelmét. Meg akarta ütögetni a homlokát, és valami olyat mondani: Tudják, ez az elvtárs egy kicsit izé... tudta, hogy Polka nem haragudna meg rá. Meg más se. De Polkából már megint dőlt a szó.

Mindenhol voltam! És mindenhol olyan fura. Ott van például Németország. Tele van autópályával, süvítenek rajta a kocsik, csak les az ember. És ha a hazánkfiának szerencséje van, akkor süt a nap, és visszaverődik a motorháztetőkről, gyönyörű. Ha lelépsz a járdaszegélyről, senki sem üt el. Egész nap szántottam, ezért este elmentem a halastóhoz megmosakodni. Bemásztam a nádasba, hát ott volt egy halott ürge. Sokáig feküdt ott, teljesen fel volt puffedve, fehér volt. Nem néztem meg, többen is vannak-e. Nem mentem beljebb, mert nem tudok úszni. Hm, Németország, nem is tudom. A halastavaik, azok szépek. De itt érzem magam a legjobban. Elvégre ismertek. Ti tudjátok, milyen vagyok. Hát nem?

Csak Polka nevetett. Kalimpált, majdnem lesodorta a pultról a stampedliket. A kocsmában most mindenki ült, és a kopókat bámulta. Hogy most mi lesz. Csak a hátsó asztaloknál vihogott valaki. Ahol nem lehetett látni. A fiatalabb kopó felállt, és kisimitotta a zakóját. Közelebb lépett Polkához. Ingerülten rámordult: A személyi igazolványát! Kérem a személyazonosságiját!

Polka mintha erre várt volna. Rögtön a kezében volt a vörös könyvecske. Honnan kaparta elő? Mikor? Minden tekintet rá meredt.

A kopó a két uja közé vette az igazolványt, undorodva, mintha döglött patkányt fogna a farkánál... kicsit lapozgatta, aztán egy pillanat alatt haptákba vágta magát Polka előtt. És tisztelgett! Ó is hülyéskedett volna?

Az a valaki hátul már nyerített a röhögéstől. Mindenki mosolygott. Néztek. Most mi lesz?

Semmi baj, fiatalember, veregette vállon Polka a kopót... amikor fel-alá járkált, és szélesen gesztikulálva magyarázott, nem is lehetett látni... milyen magas a fiatal kopóhoz képest. A kopó kis törpe volt! Pufók, pocakos, de... A hátsó vigyori fuldoklani kezdett. A férfiak kicsit hátha veregették. Nehogy megfulladjon.

A kopó, még mindig vigyázzállásban, megfordult. Visszakullogott az asztalhoz. Az öreg úgy tett, mintha nem történt volna semmi. Ő nem törődött semmivel. Feltört még egy tojást. A sárgája a tányérra fröccsent. Csend volt. Kínos csend. Talán ezért kezdett bele megint Polka: Fiatal gyerek vagy te még, elvtárs. Képletesen szólva még nem nőtt be a fejed lágya. Még ott a fenekeden a tojáshej, ahogy megszülettéll, kiabálta a kopó hátába. Te még nem tudod, hogy egyik nap még szalutálsz valakinek, másnap meg már vasba verve a rabomobilhoz vezeted. Vagy golyót repítesz a kobakjába egy sötét udvaron, mi? Zúrzavaros egy világ ez, nincs igazam?

Polka pár lépést tett a két kopó asztala felé. A fiatal épp vissza akart ülni a székére. Az idősebb még mindig némán lakmározott. A kolléga biztos tudja, hogy van ez, mondta Polka. Az öreg fölé hajolt. Ő már nem ijed be holmi papíroktól. Hát nem, etetés? Finom?

Köszönöm, mondta az idősebb kopó. Nagyon finom. Ez házi tojás, ugye?

És alighogy lehuppant a székre a fiatal, az öreg felállt. Ő pont egy magasságban volt Polkával. Ez másmilyen káder, gondolták a férfiak, és néztek. Még a szeme se áll jól. Kopó, na. Biztos tiszt. Ezredes! Vagy valami ilyesmi. Vadállat.

Az öreg felemelte a korsót. Mosolygott. Mindenkire mosolygott. Egészségünkre, elvtársak!, mondta. Az emberek felemelték a korsójukat. Hogyisne. Ők is ittak az egészségére. Ahogy illik. Polka meg csak fecsegen, amit akar. Ez az idősebb nem akar villongást. A tejfölösszájú meg csak hadd csikorgassa a fogát egy kicsit a sarokban. Tanuljon csak mórest. A beszélgetés hamarosan ismét futótűzként terjedt asztalról asztalra.

Az öreg biccentett a szomszédos asztaloknál ülőknek. Egyfolytában mosolygott. A pasikra. Meg a pipájukból pőfékelő öregasszonyokra. Mindenki örült, hogy mosolyog. Néhány nő később azt állította, hogy rájuk kacsintott. Tömte magába a tojást. Repetázott a kenyérből. Harapta a kérgét, tunkolta vele a zsírt, enyelgett az étellel. Észrevették: szalvétát terített a nadrágjára. Ez már igen. A nőknek tetszett. Hogy így tudjon enni valaki! És közben nem úgy zabált, mint valami pusztából szalajtott tahó. Mégis eltüntette azt a rengeteg ételt. Egészségére. Csak legyen békesség. De Polka! Egy ideig a vécéknél ácsorgók csoportjában magyarázott valamit. Aztán megint rázendített. Amint meghallották, elvágták a beszélgetést. Megint csak őt hallgatták.

Az, mondjuk, lehet, hogy a zasmukyi férfiak túllőttek a célon, mondta Polka, és odalépett a kopókhoz, aztán teljesen váratlanul... pár tánclépést tett... és úgy csinált, mintha megemelné... a szoknyáját, eljátszotta, hogy behajlított mutatóujjai hegyével felhúzza a szövetet... a fenekéről!... Mindenki vihogott. Mindenkinek tetszett a vicc. Miért csinálja?

Olyan ez, mint a tánc, elvtársak! Réges-régen, ezt egy tanár krónikájából tudom, nem saját kútfőből merítem, kiabálta Polka, és dobbantott a pult melletti

padló deszkáin... előreszaladt, felemelte a kezét, és végigtapogatta az egész testét... a lányok, amikor táncoltak, zsírral kenték be magukat! De nem állati zsírral, hogyisne. A lányok íúúgy nekiiramodnak, mutatta Polka... és átugranak a tűzön!, kiabálta; nyikorogtak a deszkák, amikor földet ért... és ahogy egyfolytában repkednek, magyarázta Polka, az izzó széndarabok villóznak a szemük előtt, érzik maguk körül az erdőt, hallják az ágak susogását, és mindenhol az erdőből tekinteteket éreznek, a tekintetek csiklandozzák őket, az egyik lánynak valami megkaparja a combját, végigsimítja a vádliját, ugrás közben kihúzza egy szőrszálat... Igen, ez a népi bölcsesség, rikkantotta Polka, és megállt. Megfogta valaki korszóját, és húzott belőle. Erre kevesek vagyunk!

Most már elég! Zuza anyja végigsuhintott Polkán a konyharuhával... De nevetett. Mindenki nevetett. A spiclik végeztek az étellel. Az öregebb felállt. Polka könyökével a pultot támasztotta, és úgy tett, mintha a konyharuha súlyosan megsebesítette volna, amikor ugrás közben eltalálta.

Köszönöm, anya, mondta magában Zuza. Undorító, gondolta. Lehet, hogy megölöm magam. A pultra dobta a kötényét.

Most már elég lesz, mondta az öregebb kopó. A morzsákat rázogatta le a zakkójáról. Már nem mosolygott. A fiatal felugrott, a sarokban kicsit belegabalyodott a székekbe.

Bocsánat!, kiáltotta Polka, a pálinkától van. Megint beindult, rövid ideig a kopók körül vitorlázott, úgy tett, mintha segíteni akarna az idősebbnek, mintha porolgatná a kezével, de nem ért hozzá, a pultnál állt, és azt mondta: Tudják, tegnap a temetés, ma meg a prágai uraságok, már belebotlik a nyelvem a sok al-lelujába. Tudják, hogy van ez, sok ennyi az embernek. Akik az emberzsírt csinálták, varázslók voltak, és amikor az emberek elkaptak egy varázslót, ugyanazt csinálták, mint a zásmukyi pasik. Kész. Kampó!

Polka a pulthoz fordult, háttal a kopóknak.

Adj még egyet, Karel.

A kopók az ajtóhoz indultak.

Az idősebb kiment. A fiatalabb mögötte. Valaki egy teli korszót lökött Polka elé. Valaki más azt mondta: Jól megadta nekik! Egy harmadik: Nekem is adj még egyet! Az öregek krákoztak. Az öregasszonyok újra csivitelni kezdtek. Kint egy csapat gyerek játszott. Egy ideig egy kutyával idétlenkedtek. Aztán felsorakoztak egymás mellé. Köpőversenyt rendeztek. Nagy volt a por. Meg helyenként a sár. Látszott a nyál.

Zuza a szénapajtában feküdt, ha majd jönnek a lányok, kitepdesik a fűvet, előkészítik a fát, sok-sok fát, a tűzhöz még Bělából, Zásmukyból meg a tanyákról is jönnek lányok. Jön majd Vendula, Jolana, Jarka, és rászólnak: Kelj fel, te tunya! De most van ideje, befúrta magát a vackába, fészeknek hívták ezt a helyet, pokrócot terítettek a szénára, illatozott a levegő.

Egész úton idefelé sietett, megmosdatta a levegő, leöblítette róla a vendéglő füstjét, a sok beszédet, Polka sok beszédét. Ezzel csavarta el a fejemet, a szöveggel. Igen. El kell innen mennem. El innen, mondta. Befúrta magát a szénába. Jó mélyre. Most van ideje. Este gyere, takaríts ki, söpörj fel. Terítsd meg a középső asztalt, mondta az apja. Majd este.

A hátára feküdt, hasára tette a kezét. Csak szép és tiszta dolgokat akarok, Vendula észrevette, egyedül ő tudja, fürödtek, a folyóban álltak, a köveken, Vendula odahajolt hozzá, majdnem megcsúszott a kövön, és hirtelen, teljesen váratlanul hozzáért. Aztán megszólalt: Hű.

A parton ültek, Zuza sírt, Vendula azt mondta neki: Ne bőgj már! Abbahagyta, de utána Vendula megkérdezte: És mit fogsz csinálni? Erre újra rákezdte.

Ha valamelyik bátyám volt, esküszöm, megfojtalak, mondta Vendula. Menj el a Mámihoz. Mint Renáta. Meg mások is.

Nem tudom!

Mit nem tudsz? Ha felszállnál a buszra és egyedül elmennél Osikovba, az emberek rögtön azt mondanák, hogy a katonák után megy a kis kurva, vagy a kórházba abortuszra, micsoda ribanc. Ezt mondanák. Ezért kell a Mámihoz menned. Mint Renáta. Meg mások is.

Már voltam nála!

Na és?

Adott valamit.

Na látod.

De hát nem tudom.

Mit nem tudsz? Apád megöl. Az enyém szíjat hasítana a hátamból. Hát még a bátyáim! El kéne tűnnöm. De hogy? Hová?

De Renáta...

Mi?

Renáta a kocsmába járt a Mámihoz, fernetet ivott szívószállal, és egyáltalán nem törődött a tatákkal, akik bámulták őket.

És most képzeld el, hogy közben végig rád gondolnak, amikor csinálják, undorító, nem?

Mi?

Hát rád gondolnak, amikor kiverik.

Ne hülyéskedj, rebegte Zuza, és elvörösödött.

Szerinted miért tart itt az apád? Miért járnak ide sörözni a pasik még Zásmukyból is? Azért, mert ott egy banya a csapos. Ez az igazság.

Apámnak ez eszébe se jut, hazudsz.

Mindenki gondol rá. Én csak akkor nem gondolok rá, amikor csinálom. De akkor meg arra gondolok, hogy többet nem fogom csinálni.

Maradj már! Miért fontos ez...

Adj még egyet.

Ne igyál!

Figyelj, Zuza...

Hm.

És azzal a fiatallal csináltad? A prágaival.

Hülye vagy.

Csináltad, csináltad... elvörösödtél! Okos vagy. Legjobb lenne Prágába kerülni. De hát túl fiatal hozzá!

Nem az.

Szóval csináltad?

Igen, bölintott Zuza.

Tudtam, tudtam! Láttam, hogy bámul téged. Adj valamit. Rum?

Ne hülyéskedj! Itt van apám.

Kofolát?

Az ovonát szeretem legjobban.

Bámul rád, mint egy blöki. Nem lenne rossz elhúzni majd valamikor Prágába. Nincs igazam? Akkor meglátnád. Ha nyomi volna.

Nevettek. Egymásra nevettek. Ez tetszett Zuzának: néha pontosan tudták, mit fog a másik mondani. Vagy mit fog csinálni. Amikor a szénapajtában voltak.

Örült, hogy megmondta Renátának. Ő nem fogja kinevetni. Hát fiatal, igen. De legalább nem olyan, mint az itteni fiúk. Az itteniek olyanok, mint az állat. Ezt Renáta mondta. Renáta teljesen más volt, mint a többi lány. Renáta verseket írt. Bokád körül folyó vizét a szoknya fodrozza... Talán majd megzenésíti egy gitáros. Olyan preraffaelita frizurája lesz.

Micsodája? Aha. Egy gitáros? És az a katona?

Akkor találkoztak Renátával és a katonával, amikor a lányokkal Jolanánál voltak a kórházban. A katona fogta Renáta kezét. Az utcán találkoztak velük.

Jolana beleesett a kútba. Mindenki csodálkozott, amikor kihúzták. Semmi baja nem lett. Régi kút volt, már kiszáradt. Jolanát egyetlen karcolás nélkül húzták ki.

Zuhantam bele a koromsötétbe, és lent hirtelen fény tört elő, mint egy felhő, és a fényességből két kéz nyúlt ki, és elkapott. Komolyan!

Biztos beverted a fejed a kávéba!, mondta az egyik lány.

Busszal mentek Jolanához, sokan, nem kellett iskolába menniük.

Meg is halhatott volna!, jajveszékelt Jolana anyja. Én inkább még utána-dobtam volna párat, mondta az apja a kocsmában.

Aztán Jolana majdnem eltűnt az erdőben. A bátyjával ment az erdőbe, fenyő-lombot gyűjtöttek meg játszottak. Elveszett. A Blahošban kószált, sokáig, majdnem beleesett egy régi tárnába. Hogy tévedhettél el az erdőben?

Nem tudom! Léptem egyet, és már a gödröt láttam. És a sötétből megint elindult felém a felhő, a fehér fény, már ismertem, örültem neki. És megint hallottam a hangot, és láttam a két fehér kezet, simogattak, így nem fagytam meg. Nem semmi, mi?

Hang? És mit mondott?

Hogy ne féljek meg ilyeneket. Már mindent elmondtam, le is jegyezték.

Látogatták Jolanát, a tanár megengedte nekik, néha busszal mentek, néha meg reggel indultak, és gyalog mentek az erdőn át.

Aztán azért került Jolana kórházba, mert belecsapott a villám, a sziklán, valahol a Blahošnál.

Már rég benne kéne lennie az újságban, mondta az apja. Lehet, hogy kikötözöm. Mint a kecskét.

Jolana megmutatta a lányoknak az összepöndörödött, égett bőrt a testén.

Csak azt nem értem, hogyhogy nem kaptak el a kezek, fintorgott Vendula. Nevettek.

Hülye vagy, mondta neki Jolana a párnák közül. Egyébként elkaptak.

Te, és nem mondta a hang, hogy most már odafigyelhetnél?, kérdezte Jarka.

Azért se mondom meg nektek, mit mondott! Nekik már megmondtam. A feketé házbelieknek.

Az apácák az összes gyereket látogatták. Jolanát is. Mindent, amit a fényről meg a hangról mondott nekik, lejegyezték.

Ők hisznek nekem! Ők nem nevetnek ki!

Mi is hiszünk neked, mondták a lányok.

A nyitott ajtón át kiabálás hallatszott be hozzájuk. Kint gyerekek játszottak. Egy csomó gyerek. Melegítőben voltak. A tetvesek, mondta Zuza. De rögtön elszégyellte magát. A gyerekek kopaszok voltak. Mindenki tetvesnek hívta őket. Az apácák vigyáztak rájuk. A fekete házbeli apácák feketében jártak.

Nem maradtak Jolanánál túl sokáig. Még moziba is el akartak menni.

A kórházban Jolana játszott a többi gyerekkel, vagy csak feküdt a fehér ágyon. Nem csinált semmit. Zuza irigyelte. Kint találkoztak Renátával meg a katonával.

Aztán Renáta elmondta neki. Hogy volt a Máminál. A kocsmában mondta el. Mesélt a madárcsontokról, amiket a Mami tart. A halottak anyja, mondta róla Renáta, amikor berúgott. Aztán el akarta mondani Zuzának, hogy milyen.

Nincs benned üreg, nincs benned semmi. És mindenütt látod. Ilyen nagy lenne, aztán ilyen. Ilyenek lennének a kezei. Mindenféle hülyeséget képzelsz. Azt hiszed, hogy van valahol. Az jut eszedbe, hogy egy másik kisgyerek. Valaki másnál. Rettenetes hülyeségek! Bógsz, leiszod magad, és megint bógsz. Nem lehet elmondani.

És a katona?, kérdezte Zuza.

Szarok rá.

Renáta a szénapajtában is olvasott verseket. Aztán lefeküdtek egymás mellé, a fészekbe, hülyéskedtek, csiklandozták és becézgették egymást, és a legszebb az volt, hogy mindketten élvezték. Ez csak poén!, mondta magában Zuza. Renáta megcsókolta. Így feküdj, suttogta. Zuza hátára térdelt. Húzta a haját. Az egyik kezével húzta a haját, a másikkal simogatta. Tenyerével a fenekét csapkodta. Előbb kicsit ütötte, aztán jobban. Hallották egymás légzését. Zuza a hátára fordult. Csókolgatták egymást. Nem szájon. A fülüket, a nyakukat, a hajukat. Aztán csak feküdtek.

Én csak szép és jó dolgokat akarok, mondta Zuza.

De az tetszik, ugye?, mondta Renáta. A durvaságok.

De mért?, kérdezte Zuza.

Mert egyszerűen ilyen vagy, nem baj.

Nem akarom, hogy elmenj. Nem úgy értem, hogy most. Hanem majd végleg!

Tudod, mit mondanak itt. Ha lányod van, hatéves koráig fésülgesd, tizenkettőig szeretgesd, tizenhatig őrizgesd, húsz után pedig köszönd meg annak, aki elviszi a házból. Én már elmúltam húsz. Én már öreg vagyok.

Hm, mondta Zuza. Néha azt hiszem, hogy Vendulát ugyanannyira szereted. Vendulának vagy melle van.

Ne hülyéskedj, mondta Renáta. Hát mi vagyok én, hülye pasi? Barátnők vagyunk, nem?

De, mondta Zuza.

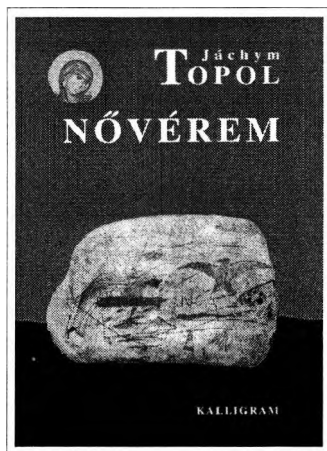
De aztán Renáta lelépett. Ha itt maradt volna, talán nem történik meg az egész. Nem tudom. Nem tudom, mondta magában Zuza. És elaludt.

BROUKN CSEK

Hívószók Jáchym Topol prózájához

Květoslav Chvatík 2002-ben – a hasonló jellegű német kezdeményezésektől inspirálva – a cseh *Tvar* nevű folyóirat 14. számában a modern cseh széppróza húsz szerzőt magába foglaló kánonját adta közre. Az általa összeállított reprezentatív listában minden szerzőnek általában egy regényét emeli ki, de zárójelben felsorolja azon további műveit is, melyek még ugyanúgy szóba jöhettek volna, ha több „kiadó hely” állt volna rendelkezésére. Ez a toplista egyéni értékrendet tükröz, noha tudjuk, hogy nem létezik a korábbi, hagyomány által szentesített kollektív érvényű kánonoktól teljesen független egyéni olvasat. A magyar és más külföldi olvasók számára is jól ismert cseh írók (Škvorecký, Hrabal, Kundera) mellett Chvatík a középgeneráció képviselői közül csupán két szerzőt emel be személyes kánonjába: Jáchym Topolt és Miloš Urbant, pontosabban az előbbi *Sestra* (Nővérem) és az utóbbi *Hastrman* (Hastrman, a vizek fejedelme) című regényét. Nem kívánok itt vitába bocsátkozni Chvatík véleményével, s főként nem akarok olyan meddő ellenbeszédbe bonyolódni, mely a listával kapcsolatos kifogásokat veszi számba. Különösen, mert nem érzem úgy, hogy – Topol vagy Urban pozícióját illetően – erre égetően szükség volna; azt gondolom (s ebben a művek kritikai recepciója is megerősít), hogy mindkét regény méltán kapott helyet egy ilyen kánonban. Persze lehetne azzal érvelni, hogy ha az övék igen, akkor X és Y műve miért nem, de ez csak egy hasonlóképpen vitatható ellenkánon létrehozását vonná maga után, ami megint csak kikezddhető, lebontható és így tovább, és így tovább; ad infinitum. Chvatík cikkét elsősorban azért hoztam szóba, mert tekintettel a Topol irodalomtörténeti helyét és jelentőségét méltató újabb írásokra, jelzésértékűnek tartom.

Az alábbi fejtegetéseknek alapvetően nem az a tétje, hogy Jáchym Topol kanonikussága mellett (vagy esetleg ellen) érveljenek; ehelyett inkább néhány olyan poétikai és tematikai fogódzót (hívószót) kívánok felvázolni, melyek személyes Topol-olvasásom eredményeként körvonalazódtak. Mindenekelőtt a *Nővérem*ről (Sestra, 1994) és az *Angyalról* (Anděl, 1995) fogok beszélni,¹ illetve érintőlegesen a szerző legutóbbi regényéről, az *Éjszakai munkáról* (Noční práce, 2001) is.²

¹ Az általam hivatkozott kiadások: Jáchym Topol: *Sestra*. Brno, Atlantis, 1996. (második kiadás); *Anděl*. Praha, Labyrint, 2000. (harmadik, javított kiadás). A regényekből vett idézetek saját fordításaim.

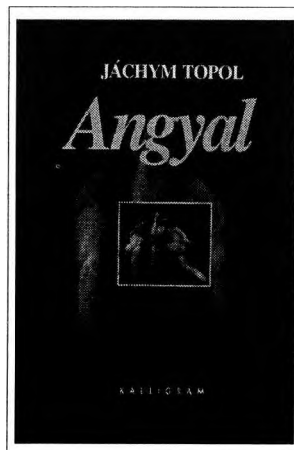
² Erről részletesebben lásd a regényről írt recenziómat a *Kalligram* 2004. januári számában.

Fordította Koloszá Péter
Kalligram
Pozsony, 1998
464 oldal, 2200 Ft

A *Nővérem* cselekményterét alapvetően a multikulturalitás, a heterogén nyelvi és kulturális elemek keveredése határozza meg; a szereplők világlátását közvetítő nyelvi megnyilatkozásokban a különböző nyelvek roncsolódását, torzulását és a különmű beszédregiszterek és stílusnemek egymásba csúszását figyelhetjük meg. Ez a keveredés fattyú nyelveket, basztard világgépeket, mutáns teremtményeket szül; Topol olykor már a nevetségességig fokozza ezt a heterogenitást: a Társaság egyik ukrán tagja, a mutáns Vaszil, aki egy „kicsavart cseh nyelven” beszél, a kijevi vietnamiaktól tanulja meg a szamurájkard készítésének titkát, Csehországba emigrálva pedig az ottani laoszi menekülteket tanítja meg rá, a busás üzleti haszon reményében. A regényben – hol aktív szereplőkként, hol az említés vagy utalás szintjén – létező és (feltételezhetően) fiktív nemzetek, törzsek, szekták, gangek, klubok, városi szubkulturák színes palettáját találjuk meg, a thaiföldi sámánoktól és azték hercegektől kezdve a dél-amerikai fejudászokon, cigányokon át az erdőlakó népekgig és pitbullos punkokig. Nem véletlen, hogy ez a kulturális sokszínűség épp a regény műfaji keretei közt jelenik meg, hisz „ez a műfaj szerkezeti átalakulása és globalizációja során de facto multikulturálissá vált”.³ Topol maximálisan kiaknázza e poétikai közeg adta lehetőségeket. Különböző nációk tagjai (csehek, szlovákok, lengyelek, oroszok, vietnamiak, amerikaiak, franciák, németek, bolgárok, szerbek, horvátok, románok, litvánok, kínaiak stb.) próbálnak itt szót érteni egymással olyan hibrid nyelvek segítségével, melyek nemcsak két, hanem gyakran ennél több nyelv grammatikájából és szótárából állnak össze, vagy egyfajta úzusnak engedelmessé, vagy ad hoc a pillanatnyi helyzethez és a beszédpartner képességeihez igazodva. Ennek a *Sprachmischung*nak kiváló példáját találjuk a 9. fejezetben. Egy bolgár nő szájából hangzanak el a következő mondatok (a cseh eredetit idézem): „Jesť u těbja sam akva? Akva minerala? Vavr, jů mín? (...) Najn, akva normal dlja drink end... evrisink.” (156. o.) A regény a cseh nyelvnek is megannyi deformált, rontott változatát vonultatja fel; Topol problematizálja a homogén irodalmi nyelv elbeszélői hatékonyságát, radikálisan szétírja, széttördeli a hagyományok által szentesített grammatikát és szépprózai stílusokat, pontosabban az egyes szereplői megnyilatkozásokban szenved el a nyelv különböző torzulásokat – egyrészt az idegenek ajkán, akik *törrik* a nyelvet, és saját anyanyelvük elemeivel keverik („broukn ček” 431. o.), másrészt a hely- és csoportspecifikus nyelvek, illetve különböző privát idiolektusok kialakulása és gyakorlása révén (a pályaudvarok, a börtönök, az utcák és aluljárók nyelve, a Társaság nyelve és Potok, az elbeszélő nyelve). Ebben a (cseh) nyelv sebezhetősége és egyszersmind rugalmas alakíthatósága mutatkozik meg, s felmerül a kizárólag e nyelvet jellemző sajátosságok kérdése is. Potok csupán egy betűt talál, ami semmilyen más nyelvben nincs meg, csak a csehben: ř. „...ez nemzeti vagyunk, érték és szentség” (160. o.) – sóhajt fel ironikus felhangot sem nélkülöző pátozzsal. A nyelv „megdolgozása”, szétforgácsolása és szinkretikussá stilizálása azonban nem jelenti e

³ Fehér Ferenc: „A multikulturalizmus”, *Kalligram*, 1994/3., 25. o.

Fordította Koloszár Péter
Kalligram
Pozsony, 2000
160 oldal, 1200 Ft

médiум leépítését, éppen ellenkezőleg, az elbeszélő számára – mint ahogy készülő könyvéről írja – ez a szükséges deformáció teszi igazán élővé, alkalmassá a kommunikációra: „bele-belemetszettem a nyelvbe és simogattam, és ő ezt visszaadta nekem, a nyelvem élő lett a számomra”. (159. o.) A rontottság azonban nem jelent stilisztikai pongyolaságot, a mondatok nincsenek csak úgy „odakelve”, éppen ellenkezőleg, minuciózusan kidolgozott és végig egyenletesen kitartott szölamok jellemezte *kultivált irodalmi beszédmódról* van szó: „a szöveg kultivációja és degenerációja egyszerre”. (153–154. o.)⁴ A 21. fejezetben a szavak és regiszterek ütközésének is tanúi vagyunk, ahogy a missziós pap dörgedelmesen patetikus szónoklatát meg-megszakítják a hajléktalanok vulgáris beszólásai.

A heterogenitás mozzanatát erősítik a regényben olyan *karneváli közegek*, mint a piac, a pályaudvar, a szemétdomb, a különböző műfajok és történeti korok díszleteitől és színészi rekvizitumaitól zsúfolt filmstúdiók, illetve maguk az álarcos karneváli multságok, melyekről háromszor is történik említés a regényben (157, 191, 198. o.). Rádásul az elbeszélő már az első oldalon karneválként anticipálja az elbeszélendő eseményket (7. o.). A különböző *mutációk*, hibrid lények úgyszintén a keveredés jelenségének fogható fel, a Bohlerban undort keltő játékok (55–56. o.), a csernobili katasztrófa következtében testi elváltozásokat szenvedő Vaszil (240. o.), a hatalmas szemétkerakot bomló-fortyogó masszájában fogant korcs csúszómászók (398. o.), az üldöztetés elől a föld alá menekülő kis népcsoport, a hejkák felismerhetetlen magzatai (431. o.) vagy a titokzatos kútban megmerítkező kisfiú, akiből, miután kiszabadul onnan, bármivé átalakulni képes vérengző szörny, rettegett bestia válik (22. fejezet).

Az *Angyalban* Topol nem dolgozik olyan sok és annyiféle szereplővel, mint első regényében, s a multikulturalitás sem említhető a regényvilág meghatározó attribútumaként. Egyedül a párizsi kábítószerezézők „multinacionális” közege és egy prágai vallási szekta ténykedése emlékeztet valamelyest a *Nővérem* világára.

pikareszk

A *Nővérem* tematikai és poétikai szinten egyaránt megidézi a 16. századból eredeztethető pikareszk regények hagyományát. Megjelenik benne a társadalom perifériáján mozgó, leleményes, alapvetően a túlélés stratégiáját gyakorló főhős, ideiglenes segítőtársaival együtt; az út és a keresés, az idegen világban bolyongás és a hazatérés toposza, illetve az ezzel párhuzamosan zajló *belső utazás* jelentésteljes időtapasztalata, a véletlen találkozásokban rejlő fordulatok kiemelt szüzsésképző szerepe; továbbá a cselekmény, az egymáshoz kapcsolódó epizódok, fejezetek patchwork-szerű tarkasága és laza összeszövése, az egyes fejezetek élén található, főként előrevetítő és elvárásképző tartalmi összefoglalók, afféle rezümék jelenléte ugyancsak markáns műfaji emléknymunka fogható fel. Tévedés volna azonban úgy fogalmazni, hogy Topol koncepciózusan *rájátszik* a pikareszk regényre, inkább arról van szó, hogy e műfaj némely jegye kissé torzított vagy hiperbolizált formában köszön vissza művében. Más szemszögből nézve úgy is lehetne fogalmazni, hogy a felsorolt motívumok és narratopoétikai eljárások afféle „mankót” vagy „iránytűt” jelenthetnek a szöveg idegenségével fokozottabb mértékben szembesülő olvasó számára, olyan kapaszkodókat, amelyek mentén a mű – mégiscsak – *becolvasható* valamilyen hagyományba. A rácsatlakoztatás és integrálás ezen befogadói művelete azonban nem hajtható végre zökkenőmentesen, hisz a szöveg más összetevői ennek ellenállnak. Legalább olyan fontos tehát figyelmet szentelni az elkülönöződés mozzanatainak.

A széttartó és additív szüzsészerkezet nem azt jelenti, hogy a cselekmény akár betétno-

⁴ Többek között ennek a nyelvi és stílusbeli szinkretizmusnak a kiváló magyar újratereztéséért illeti elismerés a fordítót, Koloszar Pétert.

vellákként is olvasható cselekmény- és poénközpontú epizódokra aprózódik fel; Topol *tömbösebben* szerkeszt, általában nem az újabb és újabb kalandoknak, hanem a valamivel terjedelmesebb, képességükben erős, gyakran expresszív vagy szürreális hatást keltő szereplői tablónak, tájleírásoknak, álombeszámolóknak köszönhető a viszonylag önálló kompozíciós egységek kialakulása. Legjobb példája ennek a megdöbbentő és kísérteties ausztrali álmutazás leírása (első rész 6. fejezet). A tartalmi összefoglalók sem hagyományosak; töredékességükkel, elliptikus stilizáltságukkal tűnnek ki, keverednek bennük a műből vett, lényeges és marginális információkat egyaránt közlő idézetek, parafrázeált rövid részletek, és a regény egészére jellemző, argóval átszőtt beszélt nyelvi regiszterben íródott. Daniela Hodrová találhatóan *pszeudoeepikus fejlődéceknek* nevezi őket.⁵ A főszereplő, a pikárával szemben, annyiban nem mondható magánzó kalandornak, hogy – kezdetben legalábbis – egy hatalommal és befolyással bíró titkos társaság tagja; fontosabb különbség azonban az, hogy nemcsak apróbb törvénsértések (lopás, csalás, szélhámosság) száradnak a lelkén, hanem legalább két gyilkosság is. Potok annyiban ugyan hasonlít a pikareszk regények kópéjára, hogy társaival együtt igyekszik minél nagyobb (anyagi) hasznot húzni a társadalmi fonákságok leleplezéséből, a radikális társadalmi változásokat kísérő zűrzavaros helyzetből, ám a polgári társadalom szokásrendjébe való betagozódása a regény végére kudarcot vall. A kalandorientált utazást színre vivő epikai tradícióval szembeni ironikus magatartás nyilvánul meg abban, ahogy először Potok férfi, majd Černá női szempontból meséli újra Odüsszeusz történetét, radikálisan átértelmezve a mítosz homéroszi változatát.

álom és látomás

A *Nővérem* néhány önálló fejezete, illetve egy-egy rövidebb szakasza álomtörténetként vagy álomszerű események sorozataként jelenik meg. A Társaság tagjai számára az álmok kendőzetlen elbeszélése, „kibeszélése”, rituális megosztása a többiekkel a burkolt önkritika (77. o.) és a nyilvános gyónás (81. o.) egyik formája, mely különböző penitenciákat von maga után; a szereplők az álmok szimbolikus képei és burkolt jelentésű narratívái által közvetített üzenetek médiumaiként fogják fel magukat, olyan közvetítőknak, akiket keresztül egy nagyobb hatalom szól, üzen valamit, s ezért nem feltétlenül vannak a birtokában a megfejtéséhez szükséges tudásnak, jelfejtési szabályoknak. Az explicit értelmezésektől tudatosan tartózkodnak is: „Ahogy úgy beszéltem, eszembe jutott, hogy az egész álom egy csapda... a fontos álmokhoz fűzött interpretációk és kommentárok tilosak...” (85. o.) Az álom Lotman szerint a legkülönbözőbb jelentésfeltöltődések irányában nyitott szemiotikai tér,⁶ melyet a soknyelvűség jellemez („nem a vizuális, szóbeli, zenei és egyéb szférákban merülünk meg általa, hanem mindezek együttes, a valóságával analóg terében. Ez maga a valótlan valóság”).⁷ A *Nővéremben* szereplő álmok megfejtésre, kitöltésre váró kódolt jelek; egyéniek és lefordíthatatlanok annyiban, amennyiben minden egyes ember álma az („az álom nyelve eredendően »egyetlen ember nyelve«”),⁸ kommunikálhatóságukat azonban elősegíti, hogy archetipikus képek, irodalmi és referenciális utalások szervesen összefonódása jellemzi őket. Elmondható, hogy Topol regénye az álomfejtő szerepkörébe kényszeríti az olvasót. Potok és Cápa álma kü-

⁵ Daniela Hodrová és mások: *...na okraji chaosu...* Poetika literárního díla 20. století. Praha, Torst, 2001., 385. o.

⁶ Jurij Lotman: *Kultúra és robbanás.* (Fordította Szűcs Teri), Pannonica Kiadó, [Budapest], 2001., 198. o.

⁷ Uo., 200. o.

⁸ Uo., 202. o.

lönösen részletes és plasztikus, ami jól mutatja, miképp is alakul át az álom alapvetően képi tapasztalata – a fordításként értelmezhető szóbeli reprodukció révén – kidolgozott verbális szerkezetté, vizuális-festői hatást keltő *narratívává*.

Az Auschwitzban tett álomutazás a szavakkal való játék terét is megnyitja. Ahogy a társaság közeledik egy számukra akkor még ismeretlen helyre, különböző táblák (megpörkölődött cédulák) alapján próbálnak meg tájékozódni. Az egymást követő szavak értelmezése, illetve a belőlük fakadó asszociációs csuszamlások (OS-OSADA-OSVĚ-OSVĚŽOVNA-OSVĚTIM: 85–86. o.) egy olyan szemantikai folyamat egyes szakaszait jelenezik, mely az önfelelt humortól a tragikus felismerésig jut el. Az önmagában is jelentéses 'os' (tengely) szóelem a 'telep' (OSADA), az 'együtt' (OSVĚ) és az 'üdülő' (OSVĚŽOVNA) szavak alkotórészeként még valamiféle közös örömrre, kellemes együttlétre utal, a nyugati kultúra traumatikus szimbólumává vált lengyel kisváros neve azonban gyökeresen ellentétes irányba lendíti vissza a jelölőknek ezt a paronomáziának köszönhetően beindult rakoncátlan cserejátékát. A haláltáborok csonthalmaiban és hamujában viszolyogva botladozó társaságot egy általuk is ismert, konkrét emberre emlékeztető, mindazonáltal származását tekintve mégiscsak rejtélyes csontváz szólija meg, ő az, aki egy lezser-szenleges, ironikus modalitású nyelven beszámol a történekről, aki válaszol a remegve elhangzó kérdésekre, s aki ugyanakkor a túlvilág követe is: elmondja a pokolban szerzett tapasztalatait. Topol ebben a fejezetben – mely egy jóval alaposabb elemzést igényelne – a holocaust tapasztalata felől írja újra a nyugati kultúra olyan fontos textusait, mint a *Divina Commedia* vagy a *Hamlet* (a dán királyfi koponyához intézett monológja ennek fényében gyökeresen más jelentést nyer: 100. o.) A realitás érzetét keltő képek és események keveredése irreális mozzanatokkal, illetve a váratlan, bizzar kombinációkat, groteszk együttállásokat eredményező cselekményszervező logika jelenléte révén az álomelbeszéléseket a regény poétikáját reflektáló-újrajátszó belső, *szemiotikai tükröknek* tekinthetjük. További funkciójuk az, hogy megkettőzzék a regény fikciós cselekményterét, hogy az egyes események valóságosságát illetően elbizonytalanítsanak. Olykor maguk a szereplők tesznek olyan kijelentéseket, melyek a körülöttük zajló és a személy szerint velük megesett események álomszerűségét hangsúlyozzák (313. o.). Felbukkan ezenkívül az álom archaikus rendeltetései közül a jóslás is (333. o.), ami azonban a regény végére hamisnak bizonyul. Cápa álma az irodalmi és történeti emléknymok karneválja, pszeudo-összláv vérgőzös legendák keverednek benne az indiántörténetek motívumai-val, illetve irodalmi (Svejk) és referenciális (Kafka, Varhol) utalásokkal. Az álom tudatállapota szülte képekhez némiképp hasonlítanak azok az – alkohol, a különböző kábítószer-ek, illetve ezek együttes hatására születő – látomásos, apokaliptikus képek, megfeytetetlennek tűnő egyéni víziók, melyeknek az *Angyalban* van kiemelten fontos szerepük. A főszereplő, Jatek újra és újra visszatérő látomása és rémálma a vérrrel borított, vértől csöpögő égbolt képe és egy gödöré, ami elnyeli, mintegy felfalja az embereket. Az általam idézett 2000-es kiadás külső és belső borítója egyaránt rájátszik erre. A *vér*, illetve a *vörös* szín motívumának ismétlődése szüzsé- és szimbólumképző erővel bír, s nagyban hozzájárul a regény jelentésének rétegződéséhez. A szerző ugyanis egy olyan szerkezeti ívet, *narratív vezérfonalat* épít ki ezzel, mely azon túl, hogy keretezi a regény cselekményét, magába foglalja, összefűzi és egymásra olvastatja a mű összes kulcsfontosságú helyszínét, szereplőjét és eseményét. (Itt új értelmet kaphat az az elcsépelet fordulat, hogy a motívum *vörös fonálként vonul végig* a szövegen; egyébként a könyv gerincéből egy vörös színű könyvjelző kigyózik elő...) A motívumismétlés egyidejűleg mozgósít szó szerinti (denotatív) és képzetes (asszociatív-konnotatív) jelentéseket, illetve megnyitja a szöveget a bibliai értelmezhetőség és a műfajközi játék irányába is (lásd a 8. és a 11. fejezetben szereplő, versszerűen tördelt lírai fragmentumokat). Jatek a tébollyal is dacolva igyekszik megérteni a véres látomások eredetét és „üzenetét” (17. o.). S így mi, olvasók is az ő vértől

el-elboruló tekintetén keresztül követjük a cselekményt: „Olyan világ tárul az olvasó elé Jatek pillantása nyomán, mely már megtört a drogkristályok rácsain.”⁹ A regény képeken is megörökített cselekményteréhez, Smichovhoz is kapcsolódik egy csodaszzerű látomás. Itt látta ugyanis LeRaja rabbi a város felett lebegni lelki vezetőjét és mesterét, Angyal Ábrahámot (111. o.).

szakralitás és erotika

A szakralitás a regényekben csupán nyomaiban, külső rekvizitumaiban, épületekben, tárgyakban és hitelét veszített fordulatokban jelenik meg, legalábbis ami a keresztény vallási hagyományt illeti. A szereplőket a transzcendens bizonyosságokkal szembeni kétely jellemzi. Az előbb említett vérszimbolikának köszönhetően az *Angyal* a jézusi megváltástörténet profanizált változataként is olvasható; a szövegközi átírás jellegét tekintve *mutáció*ról beszélhetünk, mely az eredeti történet gyökeres, polemikus kiforgatásán alapul.¹⁰ Jatek és barátnője, Věra véletlenül (egy tettelegességbe torkolló veszekedés) révén „talál rá” egy olyan kábítószer-keverékre, melyhez hatásában az általuk és közeli párizsi ismerőseik által használt drogok közül egyik sem mérhető. A szer titkát, az alkotórészek helyes arányát azonban senki sem ismeri, ők maguk sem; a végén derül csak ki, hogy mindkettejük vére belecseppent véletlenül abba az edénykébe, ahol a por volt, s ez olyan végterméket eredményezett, amelynek nincs párja a kábítószerpiacon, s amelyért már ölni is érdemes. Věrát e fölfedezésnek köszönhetően „fehér istennőnek, a drog papnőjének” kezdik hívni párizsi körökben (46. o.). Az egyik szereplő így jellemzi a szert: „Ez minden ember számára a paradicsom. Ez az üdvösség.” (116. o.) Később a lány, mielőtt együtt újra megkóstolnák az anyagot, azt mondja Jateknak: „Együtt maradunk... Mondd, hogy igen.” (123. o.) Ahogy a drog hatni kezd, még mielőtt teljesen elragadná őt, így szól: „Jézusom, már megyek. Ez gyönyörű.” (123. o.) A jobb lator és Jézus párbeszédének (Lk, 42–43) torzított foszlányai hallhatók ki ebből a dialógusból. A „Jézusom” kifejezés itt természetesen a kábítószer adta élvezet mértékét fejezi ki, a paradicsomként és üdvösségként emlegetett csodaszerszomszédságában azonban a megszólításként való értelmezés lehetősége is kísért. Jatek és Věra tulajdonképpen egy sajátos vérszerződés, szövetség „áldozatai”, az ő véráldozatuknak köszönhetően jutnak a többiek is az „üdvösséghez”. A „Jézus” jelölő nemcsak ebben az esetben válik meg *szentesített* jelöltjétől; a játékautomaták „ördögként” ismert cigány fiút „Jézuskának”, „kis Jézusnak” (Jezule) becézik; úgyszintén zavarbaejtő, amikor a *Nővéremben* egy kubai szadista kommandós kap hasonló becenevet az emberektől (Ježíšek, 252. o.). A Jézus név, illetve az általa képviselt „eszme”, a transzcendentális jelölt embereknek való kiszolgáltatottsága abban is megmutatkozik, hogy a regény nyitójelenetében valaki ellopja a templomból Jézus szobrát. Később, a 8. fejezetben derül ki, hogy egy vallási szekta tagja a tettes, aki a szobrot egy nyilvános parkban állítja fel (87. o.). Ekkor kapunk róla egy rövid jellemzést, mely a szobor által megformált figura groteskségét hangsúlyozza: a fej méretéhez képest aránytalanul nagy, lepedőszerű fehér fülei vannak, természetellenesen sápadt arca, haja akár a „koszos fátyol”, s olyan, mintha a tövissek egyenesen a homlokából nőttek volna ki. A mellkasán tántorgó seb pedig egyenesen rikító bíborszínű (!). A tolvaj szerint elképzelhető, hogy a szobor *mutáns* fizimiskája valamilyen szadista vagy alkoholista öntőmunkás lelkén szárad. Hasonló módon forgatja ki a szöveg a mottóként kiemelt 124. zsoltár 7. versének („Lel-

⁹ Németh Zoltán: „Az 1989-es fordulat prózába írása a kelet-közép-európai irodalmakban”, *Literatura*, 2002/2, 242. o.

¹⁰ Lubomír Doležel: *Heterocosmica. Fikce a možné světy*. Praha, Karolinum, 2003., 203. o.

künk megmenekült, mint a madár a madarász töréből. A tör összetört, és mi megmenekültünk”)¹¹ jelentését is, ezúttal a *transzpozíció*,¹² a kontextusváltáson alapuló átírás segítségével. „Épp hogy meglógtunk!” – mondja Věra Jateknak, miután még az utolsó pillanatban sikerült elmenekülniük a rendőrök által bekerített házból (53. o.)

A szereplők nevei szintén a szakralitás szemiotikáját juttatják érvényre. A három nő főszereplő neve a legfontosabb keresztény erények allegorikus jeleként is értelmezhető: a Věra a hittel, Naďa a reménnyel, Ljuba pedig a szeretettel van etimologikus kapcsolatban. A 11., *Blaho* című fejezetben (a szó jelentése egyaránt utal az üdvösségre, a boldogságra, de konnotálhatja a gyönyört is) a vallási eszmékkel üzletelő, cinikus Pernica szájából elhangzó mondatok explicit módon is szóhoz juttatják a szeretet himnuszának központi fogalmait: „Hit, remény és szeretet, mondta Pernica. (...) Az embereknek szükségük van rá (...) Hit, remény és szeretet, csak ezt a három szót adom nektek! Az üdvösségről van szó. Hogy az emberek békében legyenek.” (73–74. o.) Jatek nevének jelentése nem ennyire nyilvánvaló; Karen Gammelgaard szerint a *jatky* (vágóhidak) főnév egyes számaként olvasható, mely metonimikusan utal a regény szakralis motívikus kontextusára, a vérré.¹³ A *Nővéremben* a Társaság tagjai sajátos vallást teremtenek maguknak, amelyben a zsidó (Messiás-várás) és a keresztény elemek (gyónás, penitencia, rózsafüzér) keverednek egymással.

A szent pólusa többször is az erotika szomszédságában bukkan fel, az érzéki tapasztalatok a szakralitás felől értelmeződnek. Az egymás testének minél jobb megismerését célzó intim orgiákat egy bekerített törzs szertartásainak nevezi az elbeszélő (10. o.), a szexuális gyönyör megelevenítő erővel bír, szétfeszíti a hatalmi megfélemlítés alatt szorongó sűrű életék kulisszáit; Topol a testeknek és a földnek valami ősi, mitikus egybeforrottságát helyezi szembe a társadalmi lét hazug látszatvalóságával (11. o.). A szeretkezés pillanatai profanizálják a vallási liturgia egyes szakaszait: „Ostyát helyez a nyelvemre, ezt az isteni jelet, de a helyét még ondó borítja (...) hazug nyelve hegyével a fülemben vibrált, ahol még ott hangzott az oppida oppidum, puera pulchrum, ghetto ghettum...” (10. o.); Potok a rózsafüzér ólomgolyócskáit morzsolgatva hallja valamikori szeretője gyönyörteli lihegését (70. o.). Amikor az utána folytatott keresés végéhez közeledve egy apácarend kolostorában tér magához, a szobájába belépő nővér (!) arcát nemcsak kedvesnek és barátságosnak, hanem egyben izgatónak és szexisnek is tartja (415. o.). Černá egyik ismerősénél járva rosszul lesz, amikor a házi oltár körül olyan gobelineket pillant meg a falon, melyek nem Krisztust, hanem megfeszített női testeket ábrázolnak (239. o.) Az erotika és a szakralitás rokonsága a halálhoz való közelségben is megragadható. Potok beszámol arról, hogy még gyerekként egy kórházban töltött hosszabb időszak alatt látott életében először meztelen nőt. Egy éjszaka, a hullaház kivilágított ablakán bepillantva, látja meg egy nő hulláját: „Szép mellei voltak. Ezt már akkor is felismertem. Teljesen elvakított, egyáltalán nem zavart, hogy halott. Addig néztem, míg el nem aludtam.” (288. o.) Később erdei bolyongásuk alatt Černával egy erdei sír tetején közöszlnek (320. o.). Egy lakó a nyakában lógó, Madonnát ábrázoló kis ezüstsobor alapján azonosítja Potokot mint Barbara Závorová (Szuka) gyilkosát, aki először megerőszakolta, majd megfojtotta áldozatát (301. o.). Nem lehetünk teljesen biztosak benne, hogy így történt-e, mivel csak egy közvetett, a nyomozók által idézett vallomásról van szó. Ez a szobrocška a későbbiekben fontos funkciót kap, hisz ebből készül majd az az ezüst pisztolygolyó, mellyel Potok lelövi a Go-

¹¹ A részletet az 1975. évi, új fordítású Biblia javított kiadásából (1990) idézem: *Biblia. Istennek az Ószövetségben és Újszövetségben adott kijelentése*. Magyar nyelvre fordította a Magyar Bibliatársulat Ószövetségi és Újszövetségi Szakbizottsága. Budapest, Kálvin János Kiadó, 2001.

¹² Lubomír Doležel: *Heterocosmica...*, i. m.

¹³ Karen Gammelgaardová: „Vystavba postav v Andělu Jáchyma Topola”. *Česká literatura*, 2001/5, 538. o.

nosz egyik megtestesüléseként felfogott kisiút (409–410. o.). (Ez utalás a farkasember – többek között Stephen King által is feldolgozott – történetére. A szörny nem pusztítható el akárhogyan, csupán ha ezüst pisztolygolyókat lönek a testébe.) Ljuba az *Angyalban* úgyszintén egy szobrocskát szorongat a kezében, miután elvetélését követően, testileg teljesen legyengülve, lelkileg összetörve fekszik a kórházi ágyon. Egy vallásos, idős nénitől kapta a szobrot. Ő maga nem hisz Istenben, („Én mindig csak azt mondtam, hogy Isten csak egy szó...” 106. o.), de azért nem adja fel teljesen a reményt: „Fogta a kezében azt a szobrot. Állítólag ez segit, mondta neki. Azért megpróbálhatom. Nemde?” (106. o.)

önreflexió

Topol első regényében a műfaji és stiláris jellegzetességekre való utalások főként a narrátor köztes pozíciójából eredeztethetők. Potok ugyanis egyaránt feltűnik a szöveg (*Nővérem*) szerzőjeként és olvasójaként is. Az 1. fejezet kezdetén reflektál az írás pillanatára („Leírom, hogy is kezdődött” 7. o.), s így önkéntelenül őt azonosítjuk az utána következő részek szerzőjeként. Ezt megerősíteni látszik a 2. fejezet elején található kiszólás: „kényelmes volna átírni magam harmadik személybe, de nem, Potok mondja:...” (24. o.) A 8. fejezet élén azonban váratlanul egy olyan, még a fejezet tartalmi összefoglalója előtt szereplő szövegrész bukkan fel (egyedi esetről van szó a regényben), mely azzal záródik: „olvasok tovább” (125. o.). A szegmens elkülönítése jelezhet szólamváltást, mondjuk azt, hogy Potoktól egy pillanatra a szerző veszi át a hangot. Ez bonyolultabbá teszi a narratív szerkezetet, de az idézett mondatot, igaz, más szinten, úgyszintén önreflexív kiszólásként értelmezhetjük. Felfoghatjuk azonban úgy is, hogy Potok, az elbeszélő eltávolító gesztusáról van szó, ő az, aki a kész(ülő) regény olvasását folytatja. Érdekes ezzel összefüggésben rámutatni arra a nevekkel folytatott anagrammatikus játéokra, mely lehetőséget ad a szerző és elbeszélő személye közti párhuzam megvonására: POTOK, TOPOL. (Egyébként a szerző harmadik regényében, az *Éjszakai munkában* is hasonló jelenségre figyelhetünk fel: ott az egyik szereplő neve értelmezhető a szerzői névre való retorikus rájátszásként: POLka.) A 13. fejezet befejezése pedig ismételten Potok szerzői pozíciója mellett szól: megfogalmazódik benne egy regény megírásának a terve, s a róla adott jellemzés alapján ez akár a *Nővérem* is lehetne. Ugyancsak az önreflexió eseteinek, metapoétikus kiszólásoknak foghatók fel az olyan részek, ahol a szereplők beszédtevékenysége utal vissza a regény jellegadó elbeszélői stratégiáira és mozgósított stílusregiszterekre: „Gyakran ültünk együtt üzleti tárgyalásokon és baráti tanácskozásokon, történeteket, regéket és mítikus példázatokat mesélve egymásnak... kevertük az elbeszélő technikákat...” (41–42. o.); „Volt, amikor kevertük a nyelvet, mert gyors beszédünkkel nem lehetett elmondani mindent abból, amit együtt éltünk át. Sok minden volt a nyelv mögött. Mint a testbeszédnél.” (287. o.) Az *Angyalban* csupán az 1. fejezetben találkozunk az előbbiekhöz hasonló metanarratív kiszólásokkal: „Tél volt (...) ebben a télben élt itt mindenki, a valóságosak és azok is, akik éppen most vannak születőben annak az akadozó elbeszélőnek a beteges fantáziájában, aki keveri a történetet, az embereket és az éveket is...” (7. o.) „Legalábbis így hangzott el később e botránys éjszaka... az összezavarodott elbeszélő, e beteges hazudozó szájából akkor a Nonstopban...” (11. o.)

város és erdő

Topol előbb már említett, *Éjszakai munka* című regénye annyiban jelent fordulatot a szerző írói pályáján, hogy míg két első regényében alapvetően a városi topika dominál, addig ebben a vidéki táj, egy hegyvidéki falu képezi az események központi cselekményterét. Ha azonban figyelmesen olvassuk a *Nővéremet*, kiderül, hogy a sűrű, kísérteties hatást

keltő vadon, a fura hangokkal, ismeretlen neszekkel teli erdő már itt is többször felbukkan, igaz, csak néhány – noha kulcsfontosságú – epizód játszódik efajta helyszíneken. Az erdő, a hegyvidéki táj a városi ember számára kiismerhetetlen idegenségével tűnik ki, s ezért alapvetően a veszély tereként, a halálos veszedelmeket is rejtő félelmetes tájékként inszcenírozódik; az itt élők számára azonban nemcsak a mindennapi boldoguláshoz szükséges élettér, hanem olykor a rejtőzés, a biztonság tere is. Az erdő toposza Topolnál sajátos kronosszal is rendelkezik; sajátos időszámítás érvényesül itt. Az idegeneknek, de olykor itteni lakosok számára is úgy tűnik, mintha az idő kizökkent volna normális folyásából, mintha *konzerválódott* volna egy-egy időszak, mintha *összecsúsztak, összesűrűsödtek* volna kulturálisan elkülönített időszakaszok: „Itt nem volt semmiféle gótika (...) Barokk, ach! Talán pár festett koporsó, egyébként semmi más (...) Ókor, majd Sztalin.” (297. o.) Az erdőben és az erdők közelében élő emberek világszemléletét erősen meghatározzák még az animizmus nyomai. Az erdő személyként, a fák, bokrok, kövek élőlényekként értődnek az emberek számára, de ugyanúgy az ide tévedő Potok és Černá is az erdő hatása alá kerül. A lány nem azért szakítja meg a síron folyó szenvedélyes és perverz szeretkezést, mert fél a halottaktól, hanem mert úgy érzi, egy fa éppen őket bámulja (320. o.). Ezenkívül az erdő a babonák, a rémület, a titokzatos értelmű álmok és túlvilági látomások tere is. Olvashatunk itt lépva vesző hadtestről, visszajáró halottakról, föld alatti szörnyekről; ugyancsak az erdőben, éjszaka jelenik meg Potoknak a halott Szuka (305. o.) is. Az *Angyalban* kizárólag városi regénytér érvényesül. A 2000-es kiadásban ráadásul a borító, illetve a fejezetek élén található fotók (Michal Cihlár alkotásai) némelyike konkrét referenciális kontextusokat is rendel a regényhez azáltal, hogy Prága *Smíchov* nevű városrészét dokumentáló képekkel bástyázza körül a szöveget. Mintha ezzel az elbeszélte fiktív történet „hitelességét” próbálná meg hangsúlyozni.¹⁴

¹⁴ Nem igazán válik azonban a könyv javára, hogy e fényképek nagy részén maga a szerző is feltűnik, mintegy „ábrázolandó” a regény egyes jeleneteit. A beállítások, a figurák mozdulatai erőltettek, esetlenek, helyenként kimondottan nevetséges hatást keltenek.

Borbálfű a kedvesnek

1

– Nagyanyó!

– Nekem szólsz, kicsi Lenkám?

– Azt hiszem, leesett valami. Nem tetszett semmit hallani?

– Semmit sem hallottam, süket öregasszony vagyok, de azért lehet, hogy tényleg leesett valami. Gyújts világot!

Még mielőtt a leány kitapogathatta volna a petróleumlámpát, nyávogás hallatszott, és valami nehéz dolog huppant a dunyhára.

– Szerecsen! ... Szerecsen az, nagyanyó! Miért szaladgálsz itt, kandúrkám, miért rosszalkodsz?!

A kandúr nyugtalanul fészkelődik a leány kezében és kitartóan nyávog.

– Valamit mutatni akar, nagyanyó. Mi az, Mancsocska? Menjünk ki? Valamit érezhet az ajtón túlról.

– Tüske már megint idehurcolt egy fagyott nyulat. Maradj csak az ágyban, majd én kinyitom az ajtót. Tán még föléled az a szerencsétlen állat. Emlékszel? – A kályha melletti ágyról reszelős nevetés hallatszik. – Sírtál, én meg kihajítottam a tapsifülest, de Tüske visszahozta, és addig-addig nyalogatta, míg a nyuszi végül eliramodott. Az állatok megértik egymást, kicsi Lenkám.

A leány eközben világot gyújtott, kiugrott az ágyból, és már az ajtót nyitja. A kandúr a szőrét borzolja.

Kintről panaszos szűkülés hallatszik.

– Mi lelt téged, Tüske?

A kicsi, görbelábú kutya a leány felé billeg, de még mielőtt odaérne, megáll, felemeli a fejét és vonyítani kezd.

A leány visszaszalad a szobába, papucsba bújik, vállára gyapjúkendőt terít.

– Nagyanyó, Tüske talált valamit az udvaron.

– Húzzál harisnyát, még megfázol. Ki tudja, miféle butaság ez már megint...

A leány már az udvaron jár, nem hallja a nagyanyja mormolását.

Derült, csillagos éj.

Květa Legátová (eredeti nevén Věra Hofmanová) 1919-ben született Brünnben. Cseh–német, valamint matematika–fizika szakon végzett, egész életében vidéki tanítónőként dolgozott. Első könyvét 1957-ben jelentette meg, akkor még Věra Podhorná álnéven. Számos rádiójáték, illetve televíziós műsor szerzője. 2001-ben és 2002-ben egy-egy balladai hangvételi kötete jelent meg (*Želary* és *Jozova Humule* – ez utóbbiból *Želary* címen film is készült 2003-ban Cserhalmi György főszereplésével), melyek közül az első állami irodalmi díjat kapott 2002-ben. Legújabb könyve, a *Pro každého nebe* 2003 karácsonyára jelent meg, és a szerzőnőnek a huszadik század csaknem teljes hossza alatt született rövid drámái közül tartalmaz nyolcat.

Jelen novella eredeti megjelenési helye: Květa Legátová: *Barborka pro milého*, in: uő.: *Želary*, Praha, Paseka, 2001. 224–238. o. (A ford.)

Körülnéz, keresi, mi lehet az oka a kutya panaszkodásának. A kapu mögött talál rá. Egy sötét kupac hever ott, nem oda való. Odalép hozzá, sokáig nézi, meg kell érintenie. Barna, a leány kis számárcsikója fekszik itt vérbe fagyva.

Lerogy mellé a hóba.

– Kicsi Barna, kérlek, ne halj meg!

A csacsi teste már kihűlt. Lenka lecsatolja a kis bádoglemezekkel díszített bőrnycsörvet, mintha meg akarná szabadítani az állatot minden terhétől. Némán, megbabonázva, száraz szemmel morzsolgatja a nyacsörvet a kezében. Félig még gyermeki testén azonban a remegés újabb és újabb hullámai futnak át.

Széles csapást vesz észre a hóban, felismeri, hogy Barna máshonnan vonszolta magát idáig. Szaladni kezd a nyomok mentén. A görbelábú kutya a kapunál ül, és szívzaggaton panaszolja társa pusztulását.

Lenka Lipkováj papucsja már tele van hóval, de nem érzi a hideget. Egész teste lángol.

Ha dühös, rettenetes tud lenni ez a fiatal leány. Bojarka Slávekját majdhogynem eszméletlenre verte, amikor az csúzlival lelőtte az egyik törpetyűkját. Úgy kellett leválasztani róla.

Aztán meg kandiscukrot hordott az elnászpángolt fiúnak, és báránykását játszott vele. Attól fogva Slávek többet van Lipekéknél, mint otthon.

Barna nyomai Selda mérnök közelben álló villájához vezetnek. Lenka átszalad az előkerten és döngetni kezd az ajtót. Egy percig csönd van, aztán kinyílik az ajtó. A mérnök áll mögötte. A falnak támaszkodik. A sötét előszobában csak az árnyalakja vehető ki. Máskor a félénk Lenka csak nagy nehezen tudna elrebegni valami köszönésfélét, de most a világon semmitől sem ijed meg.

– Mérnök úr... – remeg a hangja, de nem a félelemtől –, mit csinált itt a mi Barnánk?!

A mérnök értetlenül néz, lassan bólogat, mintha a kérdésen gondolkozna.

– Ki ölte meg őt? – kiáltott föl a leány, és abban a pillanatban meglátott a lépcsőn egy vasalt botot. – Maga?! ...Miért?! ...Hát ártott magának az a szegény kis Barna?! – Lenka minden porcikájában remeg és vacog.

A mérnök lejön a lépcsőn. Nehézkesen támaszkodik a korlátra. A leányt megcsapja a lehelete. A férfi részeg.

– A mi kis Barnánk! – kiáltani akart, de hangja a könnyeibe fulladt. – Miért ölte meg?!

A mérnök végre felfogta, miről van szó.

– Az a ku-kutya? ...E-elállta az utat ...rám vetette magát!

– Barna?! Barna nem kutya, hanem számárcsikó! És soha, de soha nem támadt volna senkire! – megjött már a hangja, kiabál.

– Számárcsikó? – morfondírozik a mérnök a korláton csüngve, aztán kissé kihúzza magát. Megvonja a vállát.

Ez a mozdulat végképp elvette Lenka eszét, keményen megszorította a nyacsörvet, és minden erejével a férfi arcába csapott vele. A fémlapok feltépték arcán a bőrt. A közeledő nappal homályos fényében Lenka vért látott megcsillanni, sem nem feketét, sem nem egészen vöröset.

– Tegnap volt Szenteste – szipogja érthetetlenül, miközben szemét a láthatatlan sebektől patakzó vérré mereszti.

A mérnök bágyatag, félig lehunyt szeme egyszerre felpattan.

– Pavlína!

A férfi hanglejtése jobban megzavarta Lenkát, mint a fura megszólítás.

– Nem vagyok Pavlína.

– Pavlína – búgta Šelda tántoríthatatlanul. A leányhoz lépett, és átkarolta a vállát.

– Nem vagyok Pavlína! Engedjen!

De az csak szorította, mintha az élete függne tőle. Lenka pillantása találkozott a férfi szemével, amely baljóslatúan és gyöngéden magasodott fölé, akár a távoli világok fényei.

Šelda megtántorodott, egyik kezével a földre támaszkodott, de nem engedte el a leányt.

– Pavlína!

Felemelte – a férfi meredt szeme elnyelte a leányt –, és Isten tudja, hová cipelte.

Megbotlott egy fagyott rögben, és terhét a hóba ejtette. Lerogyott mellé, és ismét megpróbálta fölemelni, de csupán arra volt képes, hogy egyik kezével átkarolja.

Pavlína!

A mérnök lehelete tüzes volt, Lenka a halántékán érezte ajkait.

Drága Pavlínám!

Forró cseppek gördültek a leány arcára – a férfi könnyei voltak.

Ez csak álom lehet, semmi más – gondolta.

Álom, amelyhez hasonlót még sosem álmódott.

A csaknem eszméletlen, siránkozó férfi kuszán motyogott, mint ahogy a haladókó nyögi ki utolsó szavait.

Álom, amelyből majd felébred, mint ahogyan eddig még mindegyik álmából magához tért.

2

A Lipékék tyúkjai nem tojtak. Ez azt jelenti, hogy a tél még soká tart, bár a folyón már hasadozik a jég, és Slávek már elhozta Lenkának az első tűzikéket. A nagyanyó abba a vázába tette őket, amelyet még Velehradból hozott. A vázát pedig az ablakba állította a néhány szál borbálfű mellé – ezek bimbói is hamarosan kinyílnak –, és folyton beszél hozzájuk, hisz megszokta már, hogy a világon mindenhez beszéljen.

Túl sokat cipel a boltból ez a leány, mondom is neki mindig, kicsi Lenkám, kí-méld magad, már itt kellene lennie, csak nehogy havazni kezdjen, néha még májusban is havazik, a tyúkuk nem fürdenek a porban, sss, de megijedtem, lódulj innét, te kandúr, forr már a leves, hová tettem a fokhagymát, aggódom emiatt a lány miatt.

A nagyanyó világa, akár egy kisgyermeké, ezer apró részre hullik szét. Öreg szeme csupán néhány lépésnyire lát, öreg füle csak az egész közeli hangokat hallja meg, habár az életben megtanult körültekintőnek és bölcsnek lenni, megismert néhány megingathatatlan, biztos pontot.

Leemelte a tűzről a levest, és az órára nézett. A mutatók megnyugtatták. Leült a padra az öreg kandúr mellé, aki menten kihasználta a helyzetet, és az öregasszony ölébe telepedett. Orrára biggyesztette pápaszemét, és kinyitott egy maszatos füzetet, amelynek címlapján rettenetes rajz díszelgett. Adrián gróf rejtélye.

Az efféle irodalmat Slávek szállítja neki. Ígéreték, pénz, nem ritkán az ökle segítségével szerzi meg cimboráitól az árut, akik ódon ládákat fosztanak ki, nemzedékek alatt őrizgetett kincseket rabolnak el.

A nagyanyó halálosan szereti ezeket a Slávek-féle könyveket. Nem is csoda, hiszen minden egyes lapjuk, amelyen lavinaként hömpölyög a cselekmény, az ő életének minden tapasztalatát, minden kalandját, mindent, amit csak el tud képzelni, ezerszeresen túlszárnyalja.

Az anyóka időnként megszakítja az olvasást, és felsóhajt a döbbenettől: hogy efféle dolgok megeshetnek!

Egy pillanatig sem gondolná, hogy a rettenetes Adrián csupán egy pénzéhes firkász fantáziájának a szüleménye, ő ugyanis szentül hiszi, hogy a nyomtatott szó maga a színtiszta igazság. Máskülönben hogyan is adhatnák ki könyv formájában?

Slávek füzetein kívül még néhány kalendárium sorakozik a polcán: ezek segítségével kap választ a metafizika kérdéseire.

Slávek, aki kezdetben tévesen értelmezte a nagyanyó könyvek iránti lelkesedését, megkísérelte az öregasszonyt beavatni a csúzlizás vagy a késdobálás rejtelmeibe is. Kapott érte néhány pofont, amelyek mindegyike célt tévesztett, meg egy alapos leszidást, amely szintén nem ért célba, a kése elkoboztatott és elrejtett, oly gondosan, hogy tíz perc elteltével már megint a nadrágja feneketlen zsebében lapult.

A fiú aztán mind újabb tréfákat eszel ki Lenka nagyanyjával. Lihegve-fújjatva szalad hozzá.

– Mi az, mi az? – ijedezik az öregasszony, látván Slávek feldúltságát.

– Nagyanyó, most találkoztam két gengszterrel!

– Jaj, Istenkém, de bolond ez a gyerek! Hisz minálunk nincsenek is gengszterek!

– De az egyik rám lőtt és azt kiabálta: karramba!

– Ki tudja, mit láttál. Leginkább a vadász lehetett az. Hihihí! Kicsi Lenkám, jer csak ide, hadd mesélje el neked is ez a fiú, kitől ijedt meg ennyire, jaj, Istenkém, de bolond ez a gyerek!

A nagyanyó csak nevet, hogy patakokban folyik a könnye. Mi sem mulatságosabb a számára, mint a régi, hétköznapi, unásig ismert želaryi völgy, benépesítve karrambázó emberekkel. Hosszasan nevet és ámuldozik Slávek butaságán. A fiú is csak kacag. Bár nem mondják, egymáson nevetnek.

Az egzotikum illata más okból is izgatja a nagyanyót. Vratislav Lipeket, másodszüzlött fiát juttatja az eszébe, aki Amerikába indult szerencsét próbálni. Anyjának emlékéül csak a pici Lenkát hagyta.

A fiú kétszer írt haza, utoljára nyolc évvel ezelőtt.

Jól vagyok, anyuka.

Jól ismeri az eltitkolt érzelmeket. Nem fáj, anyuka, nem fáj.

Hamarosan hazatérek.

Soha nem tér haza.

Tizenegy fiából csak egyetlen maradt: a legkisebb, Míša. Valahányszor, ha felé tévednek a gondolatai, összerázkódik, mert Míša iszik. A családból senkit nem ejtett rabul az alkohol, csak őt.

Bőségben éltek, de a házasságuk átkozott volt. Kezdetől fogva átkozott. Isten tudja, ki volt annak a néembernek a szeretője.

Míša mégis szerette. Hajlandó lett volna megbocsátani.

Egy acélgyári munkással, Štěpán Gryccel szökött meg.

Szégyenben tért vissza, egy ideig a fogadóban szolgált, ahonnan általános rosszallás kíséretében a szoknyapecér Šelda vette magához gazdasszonynak.

Most – úgy beszélük – kolostorban él.

Míša meg iszik.

Jön és pénzt akar. De hát miből adjak neki. Nem lophatom meg Lenkát, hisz már így is azt teszem. Istenem, büntesd meg a házasságtörőt!

Az óra ketyeg. A nagyanyó karba tett kézzel ül, szunyókál. Ha a mutatókra nézne, biztosan megijedne.

Már itt kellene lennie. Már rég itt kellene lennie.

Az ajtó kicsapódik, és egy sötét alak lép a szobába, vállán furcsa teherrel.

Az öregasszony felkiált. Ezúttal nem valamelyik Slávek-féle regényben kalandozik, ez most valóság, amely a szeme láttára zajlik.

– Az Istenért, kicsi Lenkám, mi történt veled?

– Semmi, nagyanyó – válaszol az unoka fogvacogva. – Beleestem a folyóba.

– Boldogságos Szűz Mária!...

A fekete legény a kilincs felé nyúl.

– Vilém! – Lenka átkarolja a derekát. – Hová még?

– Ne aggódj...

– Ha most elmégy, veled megyek én is!

– Lenka, hagyd...

– Nem hagyom!

– Gyertek legalább közelebb a kályhához! – a nagyanyó a ruhájuknál fogva húzkodja őket.

– Vilém, mondom, hogy veled megyek! Nekem nem esik bajom, de...

– De nekem?! Azért, mert gümőkóros vagyok?!

Nevetés helyett csupán lázas vacogás hallatszik. A férfi hajában és szemöldökén apró jégcsapok olvadoznak. Rázza a hideg, összeszorítja a fogát.

Elmenni azonban nem mer.

– Vilém..., térj észhez! – A nagyanyó igyekszik két aszott tenyere közé zárni a fiatalember kezét. Fakó szemében könnyek csillognak. – Gyere, no!

Vilém elengedi a kilincset.

– Tessék cipőt váltani és átöltözni. Mindketten. Most azonnal! – a szobába húzza Vilémet.

– Vilém nem akarja, nagyanyó. Azt akarja, hogy mindketten meghaljunk.

– Csináljon velem, amit csak akar!

Az öregasszony úgy szaladgál föl s alá, mint a fürjtojó a veszélyben lévő fiókái körül. Vilémet a saját szoknyájába és kabátjába szuszakolja, aki így olyan, akár egy farsangi jelmezes. Még a nagyanyó régimódi sapkáját is hagyta, hogy a fejére kössék.

Lenka nevet, de Vilém nem bánja. Örült, hogy rajta nevet. A kályhához ültek, térdükön egy-egy tányér levestel.

– Kicsi Lenkám, mindjárt hozom a forró vasalót. Túl sokat cipelsz, mindig mondom. Vagy tán megcsúszott a lábad?

– Nem tudom, nagyanyó, megsédültem a pallón, és máris a vízben voltam. Lehet, hogy megcsúszott a lábam, hisz csupa jég minden. Nem emlékszem, hogyan is történt. De amit vásároltam, mind elúszott.

– Hál' Istennek! – az öregasszony összekulcsolta a kezét. Világos volt, hogy miért ad hálát.

Lenka elveszi az üres tálkát Svojsík térdéről, és az asztalra teszi.

– Vilém, ma nem még dolgozni.

– Nem számít – lázas szemmel néz a leányra.

– Ha majd megjön Slávek, elküldöm hozzátok száraz ruháért.

Bojarka fia, Slávek mindennap segít a nagyanyónak a kis üzletben. Alighogy vége a tanításnak, máris kopog az ajtón. Itt uzsonnál, itt is vacsorázik, Lipková anyó kunyhóját tartja a második otthonának.

– Hagyd csak a vasalót a lábodon, jót tesz.

Vilém elszégyelli magát a nagyanyó kérlelő hangja miatt. Mindjárt vissza is teszi a forró vasat a lábára, bár nagyon égeti az ujjait.

A kandúr Lenka ölébe ugrik, és dorombolni kezd.

Svojsík számára Lipkekék otthona maga volt a paradicsom. Náluk is ilyen lehetett, amikor még gyerek volt. Némán járatta körbe a tekintetét, fekete, bozontos szemöldöke alatt égett a szeme, sípolva vette a levegőt, de érezte, hogy Lenkán és a halálos meghülésen kívül még valamit kihalászott a folyó fagyos vizéből, megidézett valamit, ami még csak most következik, és ami minden áldozatot megér.

Csiricsaré öltözetében, akár egy eszelős vagy duhajkodó, forró vasalóval a lábán, életében most először találkozott e gyönyörű álomképpel, amelyhez foghatóban eleddig nem volt része soha. Élete egyszerre értelmet nyert azáltal, hogy a vízbe vetette magát a fuldokló leány után.

Megsimogatja a fekete kandúrt, az állat szőréről szikrák szökkennek elő.

– Hamarosan kinyílik a borbálfű – mondja.

– Adok egyet neked.

Nem ezt akarta elérni. Elhallgatott.

– Mennyit keresel egy műszak alatt?

– Miért kérded?

– Csak úgy.

– Hogy kifizethesd nekem ezt a napot?

– Lenka, forr a teavíz – kottyantja közbe a nagyanyó sürgetően.

– Egy tea, egy korona ötven. Miért gondolod rólam a legrosszabbat?

– Mit kellene gondolnom?

– Csak azt akartam megtudni, mennyi pénztől esik el a sógornód, hiszen minden garast neki adsz, nemde? – járt el Lenka szája, hiszen gyermek volt még.

– Ingyen nem tart el senki sem.

– Ingyen? De hisz tiéd a házikó.

– Lenka, nem Slávek jött meg? – próbálkozott a nagyanyó ismét.

Az öregasszony jajgatása kizökkentette a lányt.

– Nem, nagyanyó – mondja bűnbánóan –, csak a szél az... Üljön csak le, majd én rendet teszek. Addig majd Vilém tartogat téged, Mancsocska. – A férfi kezébe adja a macskát. A megbékélés jele.

– És Barna merre van?

A leány sarkon fordult. Elvörösödött.

– Jól tudja azt mindenki.

A nagyanyó a szája elé teszi az ujját. Vilém nem érti.

– Mindenki tudja, hogy megölték szegénykét!

– Megölték? Kicsoda?

Lenka a nagyanyó dunyhái közé roskad.

– Kicsi Lenkám, Vilém csak érdeklődni akart, ő nem tudta.

– Nem tudtam – ismétli Vilém, miközben összeszorul a torka.

Lenka minden erejével próbálja leküzdeni a belőle feltörő zokogást: új, eddig ismeretlen fájdalom szaggatja a szívét, panaszosan jajveszékel, mint a folyó felszínén meg-meghasadó jég, siralma csillapíthatatlanul, végtelenül áramlik.

Vilém megrémül. A földre ereszti a kandúrt, és a leány mellé ül a széles ágyra.

– Tényleg nem tudtam.

Lenka feje kiemelkedik az ágynemű közül és a férfi felé fordul.

– Te?! Hát hogyan is lehetnél te vétkes? Hisz magad is olyan vagy, mint a kis Barna!... Ha mindenki olyan lenne, mint te, Vilém! Ha mind olyan lenne!

És csak sír és sír, már régen nem a csacsi miatt.

Slávek kidülledt szemmel állt az ajtóban. Bár Svojsík szigorú arckifejezése némileg lehűtötte vidámságát, mégis meg volt győződve arról, hogy Lenka arcán a nevetés könnyei száradnak. A nagyanyó után eredt az üzletbe, hogy ott vizsgálja ki magát. A pitvarban a madzagon száradó nadrágba szaladt, és amikor azt is észrevette, hogy a pantalló nedves, világossá vált számára csaknem minden, ami a folyónál történt, s megértette azt is, miért értékeli oly kevésbé a helyzet komikumát a maskarába öltözött Vilém.

– Slávek, eredj menten száraz ruháért Vilémékhez – szól a nagyanyó üdvözlés helyett.

Sláveknek nagyon nem akarózik. Sok minden van a rovásán az öreg Svojsíkovánál, és az ember sohasem tudhatja, mi mindenre emlékszik egy öregasszony. Csalódottan somfordál vissza a tisztaszobába: elszállt minden reménye, hogy az apró boltocskában kellemesebb foglalatosságra lelhet.

– Slávek, eredj menten száraz ruháért Vilémékhez – közli vele Lenka.

A kis csibész vidámsága végleg szertefoszlott.

Először hazaszaladt egy darabka kenyérért, no nem azért, mintha a testét kellett volna megerősítenie, inkább hogy elodázza a kellemetlen feladatot. Kétszer is körüljárta Svojsíková házikóját, mielőtt bekopogott volna. Az öregasszony arca menten elkomorodott, mihelyst meglátta a fiút, de miután Slávek átadta az üzenetet, dühe más fejére szállt át.

A fiú élvezettel figyelte a némbor fortyogását, miközben az leakasztotta a fogasról Vilém ruháit, és a fehérneműs ládában kotorászott. Nem tartotta őt érdekesnek arra, hogy a valós helyzetről informálja, inkább csavart egyet a történeten: Vilémet a barátai hajították a vízbe, akikkel összeszólalkozott, ámbár azt

sajnos nem tudja, pontosan kik is voltak azok. Most pedig, úgymond, Vilém a korcsmában üldögél, és a kérdésre, hogy mit csinál, Slávek egészen természetes hangon válaszolt: iszik.

Bár ezzel felégette az utolsó hidat is, mely közte és az öreg Svojsíková között még állott, de megérte, mert a banya arca lilára váltott ezen balhírek hallatán, és az álla úgy remegett, hogy az egyes szitkokat, amelyekkel mondókáját színesítette, mintha egyenként jól megrágtá volna.

Svojsikéktől Slávek a szükségesnél jóval gyorsabban iszkolt tova. Megérezte ugyanis, hogy az öregasszony bármelyik pillanatban kiszimatolhatja az igazságot.

Átadta Svojsíknak a száraz ruhákat és tömören összefoglalta neki sógornője monológját. S mivel Vilém az egészhez egyetlen szót sem fűzött, visszavonult a boltcskába. Elrendezgette a szappanokat, kimérte a cukrot, leporolgatta az árut, egészen belemelegedett a kereskedő szerepébe, amelyet itt többé-kevésbé szabadon játszhatott, a nagyanyó ugyanis képtelen volt féken tartani a fiú túlcserdülő tettvágját, és csak elismerően bólogatott, míg Slávek aprólékosan kilós tasakokba mérte ki a lekvárt vagy egyenként átszámolta a savanyú uborkát.

[...]

Vilém felöltötte saját ruháit, és most végre megint hasonlított korábbi önmagára.

Komor, fekete bányászöltözet.

Lenka megmosta duzzadt arcát.

Mivel senki sem csöngetett, és a boltban semmi tennivalója sem akadt, Slávek besomfordált a szobába, és a kandúr egzcíroztatásával múlatta az időt. Egy pálcára tűzött papírfecnit húzogatótt az orra előtt. Szeme sarkából meg a padon ülő, elmélázó, borús vendéget figyelte.

Ő maga otthon érezte itt magát.

Amikor látta, hogy a nagyanyó újabb főzet gyógyteát készít, fogta a négy agyagcsészét és fürgén szétosztotta őket az asztalon, középre pedig a fonott kenyereskosarat tette. A rend kedvéért odafektette a kosár mellé még a hosszú kést, is amelyet nemrégiben fent ki. Az anyóka hálásan nyugtázta a segítséget, és Slávek elpirult, habár számított az elismerő szavakra.

[...]

Sajátos módon most, hogy már semmi sem tartotta vissza Vilémet, nem akárodzott távoznia. Ugyanaz az érzés kerítette a hatalmába, mint Sláveket. Hogy ide tartozik, hogy itthon van.

Egy rövid ideig küzdött az érzés ellen, az volt a benyomása, hogy ő itt csupán betolakodó, akinek nincs joga a cserépkályha melegéhez, sem a forró tea illatához, bár a szobában semmi nem volt idegen, az ágy fölötti színes nyomatról a madonna kedvesen tekintett le rá, az asztalon álló bokréta azt sugallta, hogy itt valakinek mindig névnapja van, a fekete kandúr azt dorombolta, hogy legjobb az életet édes szunyókálással tölteni, és hogy jut elég idő még a leghosszabb álomra is. Forr a vér Vilém ereiben, igyekszik elnyomni a tüzes hullámokat,

igyekszik nem gondolni arra, hogy kissé inog vele ez a tisztaszoba, melyet a rég elfeledett napok anyai bűbája leng be.

[...]

Vilém lehunyta fekete szemét. Bensőjében egyszerre üvöltöni kezdett egy ébresztőóra.

– Mennem kell. Köszönök mindent... Isten velük.

Lassan állt föl, ólmos terhe alatt megrogyott a lába.

– Isten áldja – suttogta a nagyanyó, és nyugtalanul pillantott Lenkára.

Vilém kilépett az udvarra. Elvakította a hó, amely fölött a kristálytisza égbolt feszült.

Oldalán ott jön Lenka is, nagyanyó kendőjébe bugyolálva.

A férfi megáll.

– Hová mégy?

– A faluba kell mennem.

– Hogy megtudd, hová megyek én?

– De hisz azt tudom, a korcsmába.

– És ha oda is?

Némán haladtak egymás mellett az útelágazásig.

– No – szólalt meg Lenka –, aztán gyere el holnap mihozzánk.

– Miért?

– Hát a ruháidért, mi másért?!

Lenka sietősen távozott. Vilém meg csak állt, mint akinek földbe gyökerezett a lába, csak a tekintetével követte a leányt a templomhoz fölfelé vezető, behavazott úton.

Oda? Mit jelentsen ez a zarándoklat?

Lenka egyedül megy, egyes-egyedül, szállingózik körülötte a hó.

Vilém elfordult. Mint egy felhúzható baba, úgy közelít a fogadóhoz. Hisz ott még mindig jobb neki, mint otthon. Leül a sarokba a piszkos asztalhoz, és bár csak úgy lánkol a teste, egy pohárka pálinkát rendel, hogy megmelegedjék.

3

Želaryt nem sokkal ezelőtt még fehér paplan fedte, most meg leginkább egy kipúderezett, könnyeit eregető szerencsenre emlékeztet. Reggeltől estig szürke csúszda függ az égből. Madarak szánkáznak le rajta, és csivitelésükkel betöltik a levegőt. Lenka Lipková betegeskedik. Bágyadt, az ételtől felfordul a gyomra.

A nagyanyó a homlokára teszi a kezét, eszébe jut a szerencsétlen fürdő a patakban, unásig meséli, a faluból ki s mikor hunyt el meghűléstől. Lenka orcája sápadttá válik, kékes árnyalatot ölt, valami csak szívja ki belőle az életet.

Egyre nehezebb és nehezebb hazahordani a kisvárosból a vásárolt árut.

Barna nélkül.

A csűrben a rozsdá eszi a kiskocsit, amelyikbe a kis szamarat fogták be azelőtt. Amikor üresen haladtak, Lenka felült rá, ha pedig árut hoztak, mellette ballagott. A csacsi szeretett tréfálni. Egyszer csak ügetni kezdett, és eltűnt szem

elől. Aztán ott várt a következő kanyaron túl, és pajkosan hegyezte a fülét. Ha a gazdája nevetett, ő is boldog volt. Ha viszont megharagudott rá, fejével kezdte döfködni a leányt, úgy próbált békülni.

Semmi nem maradt belőle Lenkának. Még a parádés bőrnycörv sem a fémrózsácskákkal, amelyet úgy hordott, akár egy kiskutya.

A nagyanyó nem lát Lenka emlékeinek mélyére. Egyik mézes teát készíti a másik után, hogy unokája minél többet izzadjon. Lenka izzad, és egyre csak gyengül.

– Influenzás leszel, meglásd. Szegény nagyapád is épp így festett.

Esztelen szavak a legtisztább szívből, szeretetből és féltésből.

– Anyád is azt hitte, ki tudja, mi mindent kibír – aztán levette a lábáról a kór-ság. Lázás vagy.

– Nem vagyok, nagyanyó, semmi bajom.

– Nem fázik a lábad?

– Nem fázik.

– Mérd meg a lázad, kicsi Lenkám... szépen kérlek.

Lenka megméri. Harminchét.

– Ez nem láz, nagyanyó. Csak egy kis friss levegőre van szükségem. Kimegyek sétálni egyet.

– Aztán ne maradj soká, kicsi Lenkám. Húzd föl a kesztyűt, és a gyapjúsálon át vedd a levegőt. Hallasz engem? A gyapjún át!

– Igenis, nagyanyó.

Lenka hagyja, hogy nagyanyja bebugyolálja, és a templomhoz siet. Félúton valaki elébe áll, de ő, ahelyett, hogy kitérne előle, felé nyújtja a kezét.

– Te vagy az?

A leány meleg keze megtapogatja Vilém arcát. Ez a kéz olyankor adja a legtöbbet, amikor üres. Ugyanaz az esti séta, ugyanaz a véletlen találkozás nap mint nap. Attól kezdve, hogy akkor Lenka utána kiáltott.

Vilém messziről hallotta meg. Vilém! – ismételte a visszhang.

Nem színlelhette, hogy nem hallja.

Közelebb ment. Lipekék kerítésének támaszkodott.

– Miért hívtál?

– Nem téged hívtalak, Vilém, a visszhangnak kiáltozom.

– Tehát a visszhangnak?

– De örülök, hogy idejöttél. Nálunk van a borbálfüved.

Vilém hallgat.

– Vilém – próbálkozik megint Lenka.

– Hangosabban. Hogy válaszoljon az a visszhang.

– Segíts nekem, a te hangod erősebb. Brr, ez a szél... Jobban áll, ha nem vagy komor... Megvágtam az ujjam. Ide nézz.

A görbelábú kutya barátokozón néz a borús képű idegenre, és csóválja a farkát.

– Tüske azt szeretné, ha megsimogatnád.

Vilém lehajol, és a karjába veszi a kutyát. Az mindjárt megnyalja a férfi állát. Eközben felszökken a lábára az egyik törpetyűk, csőrével megpróbálja kioldani a cipőfűzőt. A kötés enged, a kukac nyúlik, a tyúk minden erejével húzza, cibálja a szívós falatot.

– Hess! Hát szabad ezt?

Lenka ujjá közé vette a cipőfűzőt, de még mielőtt megköthette volna, a vállára hullott Vilém keze.

– Hagyd, majd én bekötöm.

– Megkötöm én, ha már itt guggolok.

– Nem kötöd.

A férfi keze egyszerre a levegőbe emelte, a lány megingott, galléron ragadta Vilémet.

– Ne billegj, mert pórul jársz!

A tyúkol tetejére ültette. A tyúkok követték és a vállára telepedtek. Tüske vakkantott néhányat.

Lenka a sarkával a nyirkos deszkákat rugdossa, Vilém pedig látja, hogy meghajlott a tető. A karját nyújtotta. Lenka megfogta, de nem ugrott le... A férfi nyakába akaszzkodott.

– Így viszel majd egész életedben, mint a mesében Katát az ördög!

Vilémnek akadozik a lélegzete, a homlokán izzadság gyöngyözik. Lerázza magáról Lenkát, a nyakához kap, mintha valamit le akarna onnan oldani – aztán köhögni kezd.

Hátrébb lép és zsebkendőt szorít a szája elé.

Lenka a földön ül – maga a megtestesült félelem.

A köhögés elmúlt.

– Kelj fel a földről!

A leány lassacskán feláll, kezével próbálja lesöpörni a sarat a szoknyájáról.

– És szaladj, mosdjál meg.

– Meg kell gyógyulnod, Vilém.

– Vagy éppen megdöglenem. Az gyorsabban menne.

Lenka meredten nézi, képtelen levenni róla a szemét.

Vilém nem állja a tekintetét, lehajtja a fejét, a földet bámulja.

– Este gyere a templomhoz. Sétálnod kell.

– A kocsma helyett? Mi közöd neked ehhez?

– Egyedül úgyse mennél. Eljössz?

– Nem.

Este félúton találkoztak.

A fiatal férfi számára – félig még gyerek volt – e séták során Želary megtelt mesebeli búzával. A szél hiába csikorgatta a fogát és süvített a fülébe. Láttá maga fölött a csillámló égboltot, de nem cserélt volna vele. A világ minden pénzéért sem adta volna életének egyetlen pillanatát.

Megváltozott.

Lenka könnyei tisztára mosták a lelkét, ahogyan az eső lemosta a želaryi sziklát, s a könnycseppeket az antracitbányánál sötétebb talaj itta be, rögös és szomjas talaj, melyet semmiféle áldozat nem szabadíthat meg végzetétől, hogy ugar legyen, de amelynek minden vágya, hogy rózsák borítsák. Lenka ismerte Vilém homlokán a halál pecsétjét, úgy számolt vele, mint ami megmásíthatatlan.

Ám ahogy mind gyorsabban teltek a napok – süvöltve száguldottak, mint megannyi, Vilém mellkasa felé röpködő dárda –, úgy nőtt benne egyre a rettegés.

Könyörgött Svojsíknak, hogy kímélje magát, ezer meg ezer butácska tanáccsal látta el, a sötétben a vállára vetette a nagyanyó kendőjét és olyannyira félt a férfi halálától, hogy Vilém csak a legbalgább hazugságokkal tudta némi képp megörvendeztetni.

Olyan szavakat kezdett el használni, amelyekre még gyermekkorából emlékezett. Eleinte nevetségesnek tűntek, de aztán megszokta őket és nélkülük néma maradt volna.

Megváltozott.

Nyughatatlan gondolatai korábban legfőképp a korcsma körül jártak. Most eleven tartalommal teltek meg. Álmodozott a bányáslámpa mellett, álmodozott a szűk tárnában, csak álmodozott és álmodozott. Álmai felhőként terültek el feje körül a tapadós szénporban.

Minek is nevezhetnénk azt a kegyetlenséget, amely kiszakította őt álmai közül, és mélyebb sebet ejtett rajta, mint a halálos betegség töre.

Lucka Vojničová hívta elő szigorú arccal a legeszélősebb igazságot, mely pondróként kúszott elő a földből, és rémségesen növekvő teste mögött tátongó sírgödört hagyott.

Svojsík eleinte nem is értette, mit beszél az asszony.

[...]

Egy pillanatig sem kételkedett Lenka Lipkovában.

A csillámló égbolt alatt, a kopott feszület mellett megragadta a leány kezét, és megkérdezte tőle annak a nevét, akit meg kell ölnie. Ám könnyebb dolga lett volna, ha a kisváros és a falu között megfeszített pléhkrisztust fogja vallatóra, mintha Lipek leányát akarja szóra bírni.

– Miért véded?

– Nem őt, Vilém, téged. Én már nem kerülhetem el a szégyent, még ha férjhez megyek is. Így kell lennie.

– Kell?

Lenka nem fél a szégyentől, és örül a gyermeknek. Csodának tartja és olyannyira a sajátjának, hogy az apáról tett legkisebb említés is rosszul esik neki. Bárcsak megértené ezt Vilém! Nincs kit gyűlölnie! Leánya születik, Libušének fogja hívni, kicsi Libušéja lesz, csupa kis gödröcske az arca!

– Ne kérdezd, Vilém, ne kérdezd, az Istenért!

De Vilém már megindult a halál mezején.

– Nekem mindegy, te leány, tudod, hogy nekem mindegy – villog Lenka felé beesett szeme. – Meg kell tudnom, ki volt az a semmirekellő. Beszélj, vagy téged öllek meg.

– Ki mondta el neked?

– Lucka.

– Nekem is Lucka komámasszony. Én magam nem tudtam semmit.

– Ki az?

Svojsík megszorítja Lenka karját, úgy, hogy holnapra lila folt lesz rajta, az arcába hörög, cibálja, letépi fejről a kendőt, de mihelyst a lány felzokog, keze eryedten hull alá.

Lenka elszalad a falu felé. És a szél, ez a mindig lesben álló siratóasszony, sópánskodva süvít a nyomában.

Vilém nem mozdul. Arcát az ég felé fordítja. Úgy érzi, most meg kell nyílnia a mennyboltnak, akár egy könyvnek, amelyben megjelenik az az egyetlen hatalmas szó, amelyet ember szája soha még ki nem ejtett.

4

Lenka ijedten hátrált, miután a férfi bevágta maga mögött az ajtót. Kiáltani akart, de nem tette. Hívni akarta a nagyanyót, de nem tette. Vilém mindkét kezét a zsebébe süllyesztette és az ajtófélfának támaszkodott.

A leány a nyakához kapott. Arcán gyermeteg mosoly kélt. Olyan, akár egy kis rosszcsont, aki megijed a Mikulástól, de most felismerte, hogy csak a papája öltött jelmezt.

Vilém szeme nem egy gyilkosé. Elég, ha csak mélyen belénézek, mindjárt elszáll a félelmem.

A legyek halk zümmögéssel töltik meg a helyiséget.

– Tudod, miért jöttem, te leány. Megöllek.

Lenka a szemébe néz, és nem képes félni.

Svojsík izzadt tenyerében kést tart.

– Tudod, hogy nem menekülhetsz, hogy nincs mentséged. Csak egyetlen szót akarok hallani. Ki az?

Lenka orcái fehérek, akár a lilium.

– Ha szépen megkérlek, nem ölsz meg, Vilém.

– Hát csak kérj!

Lenka összeszorította a fogát és megremegett.

– Kérj, te leány! Kimentettelek a folyóból, de most megöllek, mint egy kutyát! Kérj! A világ minden kincséért, kérj!

Utolsó szavai köhögésbe fulladtak. Eleresztette a kést.

Csupa vér a szája. Széttárt karokkal botorkál az ajtóban, úgy dől el, mintha kereszthez szegezték volna.

Nagyanyó, nagyanyó, nagyanyó!

Lenka nagyanyja az idős emberek higgadtságával nyúl a vérző férfihoz, a földre fekteti, felpolcolja a fejét.

– Maradj mellette. Elszaladok Luckáért.

– Siessen vissza... siessen!

Vilém hasztalan próbálja eloszlatni a szeme előtt gomolygó ködöt. Mégis felismeri a fölé hajoló arcot, és szólni próbál.

– Ne beszélj!

Az ablakon át napsugár fúródik a szobába, Vilémre a leány árnyéka hull.

Odakünn bolondul nyílik a borbálfű.

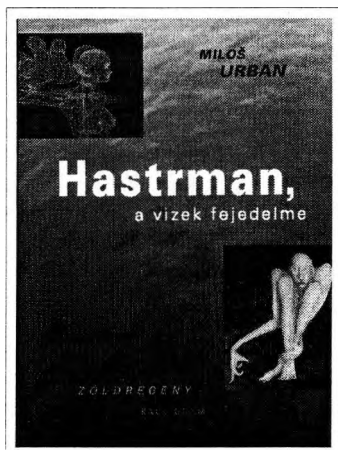
BEKE MÁRTON fordítása

ZÖLD ÚT A REGÉNYNEK

Miloš Urban: Hastrman, a vizek fejedelme

Franz Kafka szerint az igazán jó könyv mardos és furdal, s jól odaszó a fejünkre, hogy ébredjünk. Miloš Urban *Hastrman*¹ című regénye pontosan ilyen könyv. Ám mégsem ettől jó. Erre figyelmeztetnek azok a kritikusok is, akik nem mulasztják el szembeállítani a regény első könyvét a másodikkal, többnyire az utóbbi rovására. Míg dicsérik az első könyv nyelvi-poétikai megformáltságát és kapcsolódását a modern cseh irodalom legjobb hagyományaihoz, addig a másodikat elmarasztalják, mindenekelőtt annak agitatív felhangjai és aktuálpolitikai vonatkozásai miatt. Való igaz, a két könyv eltérően súlypontozza a szöveget, s ha beszélhetünk furdalásról és fejbekólintásról, azt leginkább a második könyv kapcsán tehetjük. A regénynek ezt az aszimmetriáját azonban nem kell hiányossággént felfognunk. Sokkal inkább a szövegnek egy olyan jellegzetességét láthatjuk benne, amely ráirányíthatja a figyelmet a befogadás két különböző, de egymástól mégsem elválasztható mozzanatának összjátékára. Az olvasásnak elsősorban a szöveg szerveződését és a különböző hagyományokkal fennálló viszonyait firtató *poétikai* mozzanata mellett a regény fenntartja az *aktualizáló* vagy *antropológiai* olvasás lehetőségét is. Ez utóbbi alatt a befogadásnak az olvasó aktuális hangoltságát, életbeli szituáltságát érintő motivációját értem. A *Hastrman* olvasásakor arról győződhetünk meg, hogy az aktualizáló/antropológiai olvasás nem holmi járulékos, gyakran elhagyható mozzanata a befogadásnak, hanem alapvető jelentősége van az esztétikai tapasztalat formálásában.

A regény két könyve két különböző idő- és szövegréteget alkot. A 19. század elején külföldi tartózkodásából megérkezik Ófaluba Johannes Salmon de Caus báró, a hastrman.² Itt megismerkedik a helybéliekkel és különös szokásaikkal, s beleszeret Katinkába, a bíró lányába. Ugyanez a báró a napjainkban játszódó második könyvben már ökoterrorista vízimanóként küzd a Vlhosť hegy megmentéséért. A második könyv az elsőtől nemcsak témáját tekintve, de nyelvilag is különbözik: kevésbé emelkedett, lírai és archaizáló, annál inkább olvasható ironikusan és satirikusan. Ennek meg-felelően a két könyv másképpen olvassa vissza a regény alcímét/műfaji meghatározását

¹ Miloš Urban: *Hastrman*, Praha, Argo, 2001. Magyarul Beke Márton fordításában: *Hastrman, a vizek fejedelme*, Pozsony, Kalligram, 2003. – *A Jelenkor* 2002/9 számában részletek olvashatók a regényből. (A szerk.)

² „A cseh hastrman szó a német Wassermannból származik. A cseh mese- és mondavilágban, de a szépirodalomban is többször előfordul mint vízimanó vagy tókirály, fiatal lányokat elrabló félelmetes figura” – olvashatjuk a magyar fordítás fülszövegében.

Fordította és az utószót írta Beke Márton
Kalligram
Pozsony, 2003
312 oldal, 2600 Ft

(zöldregény).³ Egyfelől az ember és a természet összhangját hirdető romantikus meseként, másfelől pedig korunk természetvédő mozgalmanak propagandájaként. Úgy tűnik, hogy míg az első könyv gazdag nyelvi megformáltságának és szerteágazó utalásrendszerének köszönhetően mind beljebb vonzza olvasóját a szöveg világába, addig a másodikban egyes útvonalak vezet kifelé a szövegből. A költőiséget elnyomja az aktualizáló szándék... A kínáló értelmezés csábító, egyúttal azonban félrevezető. Ha figyelmesebben olvasunk, kiderülhet, hogy a második könyv költőileg nem kevésbé megformált, mint az első, s az első legalább annyira aktualizálható, mint a második. A befogadás poétikai és aktualizáló/antropológiai mozzanata mindkettő olvasásakor jelen van, meglehetősen eltérő hangsúlyokkal. Mindez persze nem jelenti azt, hogy figyelmen kívül hagyhatjuk a két könyv közötti különbségeket. Már csak azért sem, mivel egyes értelmezők szerint a szöveg egysége sínylette meg a részek különbözőségét.⁴ A különmemű elemek egységbe rendeződése központi kérdés a *Hastrman* esetében, hiszen a két könyv együtt hatásos igazán. Az áttekinthetőség kedvéért a továbbiakban a két könyvet külön-külön tárgyalom, egyúttal azonban – ahol csak lehetőség nyílik rá – igyekszem egymásra vonatkoztatni őket, így próbálva megragadni a különbözőségben rejlő egységeket.

Bár a regény egészéről elmondható, hogy számos tradícióval létesít kapcsolatot, az első könyv ebből a szempontból megkülönböztetett figyelmet érdemel. Nyilvánvaló és rejtett utalásai szövegek közötti kapcsolatok valóságos hálózatát teremtik meg, igazi csemegét kínálva az irodalom inyenecinek. Olyan szerzők szövegeit vonja párbeszédbe, mint Goethe, Feuerbach, E. T. A. Hoffmann, Franz Kafka, a cseh irodalomból Božena Němcová, Jan Neruda vagy K. H. Mácha, s a felsorolás korántsem teljes. Számos lehetséges út nyílik tehát az értelmező előtt, s közülük nem mindegyik kecsegtet egyformán járható ösvényekkel. Nincs mód, sem szükség arra, hogy valamennyit bejárjuk, meg kell elégednünk azokkal, amelyek csupán néhányat érintünk. Viszonyítási pontként egy olyan szöveget választunk, amely túlzás nélkül tekinthető hagyományteremtőnek, a modern cseh irodalom alapszövegének: Božena Němcová *Babička* (Nagyanyó) című regényét. Urban *Hastrman*jának első könyve olvasható ennek parafrázisaként is, egyúttolvasásuk ezért mindenképpen gyümölcsözőnek ígérkezik.

Němcová regénye eredetileg a következő alcímmel jelent meg: *Obrazy venkovského života* (Képek a vidéki életből). A vidék nála nem okvetlenül falut jelent, hanem mindazt, ami kívül van a városon.⁵ A regénytér középpontját képező völgy pontosan ezt az ellentétet hivatott megjeleníteni. A vidék és a város szembeállítását a *Hastrman*ban is kitüntetett jelentőséggel bír, noha a kompozíció szempontjából a kettő nem annyira ellentéte, mint inkább kiegészítője egymásnak. Az első könyv helyszínéül a falu és közvetlen környezete szolgál: halastó, út, ösvény, erdő, liget, torony, hegy, malom. A vidék nyugalma, otthonossága egyelőre csak a báró emlékképeiben ütközik a város kaotikusságával. A táj derűt, békességet áraszt. A bárót nemegyszer rajtakapjuk, amint gyönyörködik a Vlhošť hegy szépségeiben. A vidék olyan helynek bizonyul, ahol az ember közelebb kerül a természethez, egyszerűen eltávolodik a romlott világtól. A falusi fiataloknak a természet rendjét követő szokásai ezt az összetartozást fejezik ki. Katinka személyében mintapéldáját találjuk a táj és a szereplő összefonódásának. Němcová nagyanyója másképpen természeti lény; ideális ember ő, aki harmóniában él a természettel és az emberekkel. A *Hastrman* konfliktusát viszont éppen az adja, hogy a *hastrman*/báró a harmóniát csak a természet-

³ A cseh kiadás nemcsak verbálisan állítja a regényről azt, hogy zöld („zelený román”), hanem vizuálisan is, mivel világoszöld papírra nyomtatták sötétzöld betűkkel.

⁴ Hana Hrzalová: „'Zelená' fikce Miloše Urbana”, *OBRYŠ kmen*, 40/2001. 5.

⁵ Jaroslava Janáčková: „Komentář”, In: Božena Němcová: *Babička*, Praha, Nakladatelství Lidové noviny, 1999., 308.

tel képes megteremteni, az emberekkel nem. A helyszín mindkét regényben idillikus, ám az idillt Urban regényében folyamatosan titkok, álmok, baljóslatú jelek veszélyeztetik.

A *Nagyanyó* idillje nincs kitéve ilyen veszélyeknek. Az egyetlen árny, amely rávetül e monoton harmóniára – megbontani azonban nem tudja –, a megtévelyodott Viktorka története. Meglepő módon itt a titok nem rombolja az idillt, hanem szervesen beleépül. Az idillikus tér a nagyanyó körül titokzatos tárgyakkal telítődik: a völgyben egy kunyhó van, a kunyhóban egy kamra, a kamrában egy festett ládika, abban pedig nagyanyó ruhái, rózsafüzére, József császártól kapott tallérja.⁶ E tárgyak szoros kapcsolatban állnak az elbeszélés logikájával. Narratív jelleggel ruházódnak föl, mivel képesek lesznek mozgásba hozni az eseményeket.⁷ A tárgyak a *Hastrman*ban is egyfajta mágikus erőteret alakítanak ki maguk körül. Vándorolnak, felbukkannak, majd eltűnnek – láthatatlanul alakítják a történetet. Ilyen titokzatos tárgy Odradek,⁸ a faragott bálvány, a talált pántlika, az ajándékba adott kendő, kalap, húsvéti tojás, a misztikus jelentést hordozó csontsarló és koponya. Amellett, hogy fényt derítenek a szereplők közti kapcsolatokra, e tárgyak többirányú szimbolikus értelemmel bírnak. A koponya például egyaránt utal az emberi lélekre, a halandóságra, de az újjászületésre is. A regény világában a titok másképpen is jelen van. Titokzatosak például a helyszínek, amelyek elrejtenek valamit a kíváncsi szem elől (a plébános fafaragó műhelye az atya titkos bűnét), de azok is, amelyek megmagyarázhatatlan jelenségekkel szembesítenek (a hegyen négy fa és kereszt, áldozati oszlop, kőtojás). Titokzatos figura maga az elbeszélő/címszereplő is. Látszatra ember, valójában hastrman: „A titokzatos alak a másság megtestesülése, olyasvalaki, aki különleges tulajdonságokkal rendelkezik, szabadon mozog térben és időben, képes átalakítani környezetét, az embereket, azok kapcsolatait.”⁹ Titkok teszik tehát próbára az idill törekeny egyensúlyát, ám fel nem bomlasztják. Ehhez egy sorsdöntő eseménynek kell bekövetkeznie. A hastrman és Katinka erőszakos szerelmi egyesülése lesz az a végzetes esemény, amely az idillt szétoszlatja, s a hőst kiűzi az idill teridéből – a 19. század eleji vidékről a 20. század végi városba.

Némcová idilljét nem zavarja meg ilyen esemény, s ez a regényidő szerveződésére is hatással van. A visszafordíthatatlan, sorsszerű esemény hiányában a történéseket az évszakok váltakozása alakítja egységgé. A regény ideje ennek folytán az egyes évszakokhoz fűződő ünnepek láncolatát mintázza. Példaként a regény XII. fejezete említhető, amelyben az egyes események közti átmenetet szinte kizárólag az ünnepekhez kapcsolódó szokások rendje szervezi. A fent említett végzetes esemény bekövetkeztéig a *Hastrman* ideje is ugyanezeket a sajátosságokat mutatja. Ünneptől ünnepig haladunk, de ezt a haladást hajlamosak vagyunk nem észrevenni. Az idő látszólag nem mozdul előre, csak mindig egy újabb ünnep következik, s mi mindig egy újabb szokással ismerkedhetünk meg.¹⁰ „[I]mmár én is csupán ünnepről ünnepre éltem, mintha ezek között nem történe semmi, amit érdemes lenne átélni vagy akár csak megemlíteni” – mondja a hastrman. (195/153)¹¹ Az idő mozdulatlanságának érzékeltetése igazi stilisztikai bravúr. Urban írásmódjának

⁶ Daniela Hodrová: *Místa s tajemstvím*, Praha, KLP, 1994. 30.

⁷ Italo Calvino: *Amerikai előadások*, Szénási Ferenc (ford.), Budapest, Európa Könyvkiadó, 1998. 45–46.

⁸ Az „Odradek” szót az értelmezők többféleképpen – főleg etimológiailag – magyarázzák: az *odraditi někoho* azt jelenti, lebeszélni valakit valamiről. A név azonban Franz Kafka *Egy családapa gondja* című elbeszélésében is szerepel.

⁹ Hodrová, i. m., 118.

¹⁰ Nem véletlenül rímel erre Eliade sommás megállapítása, miszerint „a paradigmaticus cselekedetek ismétlése révén az idő megszűnik”. (Mircea Eliade: *Az örök visszatérés mítosza avagy a mindenség és a történelem*, Pásztor Péter [ford.], Budapest, Európa, 1998. 60.) A regény szövetéből egy szerteágazó archaikus világkép körvonalai sejlenek föl. Gondoljunk az ünnepek rítusai mellett a világ közepét jelentő szent hegyre (Vlhošť), vagy a természet papnőjének szerepét is betöltő Katinkára.

¹¹ A zárójelben megadott oldalszámok közül az első a cseh, a második a magyar kiadásé.

ugyanazt a vonását véljük itt felfedezni, ami Němcovának is sajátja: a részletezést. A *Nagyanyó* történetmondásának éghajlatát a részletek sokaságának és sokféleségének leírása teszi egyénié.¹² Az elbeszélő a történet egészét mikrotörténetekre, azok rezdüléseire bontja szét, szilánkokra töri. Urban ezzel az eljárással kitűnően érzékelteti azt a folyamatot, ahogyan a báró mindinkább belemerül a vidék világába, és részévé válik a falu közösségének. Az idő azonban ténylegesen mégsem áll meg. Az ünnepek ideje ciklikus idő, amely – akárcsak a víz örök körforgása a báró által előadott parabolában – az ember és a természet összetartozását példázza.

A *Nagyanyó* említett fejezetében, csakúgy, mint a *Hastrman* első könyvének elején a tél elbúcsúztatása és a tavasz ünneplése Morana, a halál jelképe vízbe dobásának rituáléjával történik. A természet újjáéledése egy új ciklus kezdete, ezért az idill kronotoposzáának kiegészítőjeként az újjászületés téridejéről is beszélhetünk. Ez az újjászületés azonban nemcsak a természetet érinti, hanem azt az alakot is, aki a történetnek az elbeszélője és központi szereplője is egyben – a hastrmant. Bár az előzmények kifejtetlenül maradnak, a könyv elején megtudjuk, hogy a hastrman nem először jár a vidéken, hanem hosszas távollét után tér vissza oda – immár birtokában a szó hatalmának. Történetének ez a fejezete az újrakezdés reményével indul. Az újrakezdés, az újjászületés momentuma kulcspozíciót foglal el annak a tapasztalatnak a leírásában, amit fentebb az olvasás aktualizáló/antropológiai mozzanataként definiáltunk. S mivel ez szorosan kapcsolódik a hastrman alakjához, ezért a továbbiakban meg kell néznünk közelebről, ki is ez az alak.

Számos cseh mesében és mondában szerepel a vízimanó (a hastrman), az emberek esküdt ellensége. Ezekről Urban regénye egy lényeges dologban eltér – nála ő az elbeszélő. Ezzel a fogással sikerül kibillentenie a klasszikus sémát; a hastrman már nem egyértelműen ellenség. Mivel az olvasó minden eseményről tőle szerez tudomást, ezért dinamikus viszonyt alakít ki vele; közelebb kerülhet hozzá vagy – éppen ellenkezőleg – eltávolodhat tőle. Ez a mozgás a hastrmant egy lényeges funkcióval ruházza fel. Az ő alakján keresztülfutó szálak szövik egésszé a regény értékrendszerének bonyolult viszonyhálózatát. Elegendő, ha figyelembe vesszük, hogy értékrendje sosem marad implicit, s ez mindig állásfoglalásra készíti az olvasót. Akárcsak Němcová *Nagyanyó*ájában (vidék/város, régi/új, idősek/fiatalok), az értékek Urbannál is bináris oppozíciókba rendeződnek (keresztény/pogány, ember/nem-ember, természet/élet). Ütköztetésük tere pedig itt is az elbeszélő alakja lesz.

Éppen ezért nehezen kerülhető meg a kérdés, hogy mi a jelentősége (van-e jelentősége) annak a körülménynek, hogy az elbeszélő nem ember, vagy csak részben az? A hastrman értelmezhető a maga nem-emberi mivoltában az idegenség megtestesüléseként, aki vagy ami egy másféle perspektívával ajándékozhatja meg az olvasót. Hiszen emberként nem vagyunk képesek nem emberi léptékkal gondolkodni, nem tudjuk magunk mögött hagyni antropológiai meghatározottságainkat, ennél fogva kénytelenek vagyunk nélkülözni egy – feltehetően rendkívül fontos, mindazonáltal nem emberi – perspektívát, amit a fikció – a hastrman alakján keresztül – mégis elérhetővé tesz. De valóban így van ez? Nem kellene inkább azt gondolnunk, hogy – mivel e perspektíva maga is fiktív – ahol a hastrman (vagy egyéb képzelte lény) beszél az emberről, valójában ott is az ember beszél? Ez pedig alkalmas-sá teheti a szöveget bármiféle ideológia hordozására. A sikeres fikció azonban, amilyen Urbané is, ezen mindig képes túllépni. A továbbiakban tehát amellet, hogy megfigyeljük, mit mond a hastrman, annak a mechanizmusnak a feltárására is összpontosítanunk kell, hogy miképp vonja játékba az olvasót ez a képzelte lény.

Az ember fogalma korántsem olyan egyértelmű, mint szeretnénk.¹³ Ezt szem előtt kell

¹² Jan Mukařovský: „Pokus o slohový rozbor *Babičky* Boženy Němcové“, In: uő: *Studie II.* (szerk. Miroslav Červenka és Milan Jankovič), Brno, Host, 2001. 237–249.

¹³ Michel Foucault: *A szavak és a dolgok*, Romhányi Török Gábor (ford.), Bp., Osiris, 2000. 349, 360.

tartanunk, amikor azt firtatjuk, hogyan viszonyul a haszrman az emberhez, illetve mennyiben tekinthető ő maga embernek. Bár a regény elején hangsúlyozza, nem emberi fajta az övé, emberi vonásait nem tudja maradéktalanul elrejtteni. Emberfelettinek hiszi magát, miközben folyamatosan ráébred emberi tulajdonságaira, gyarlóságaira. Azonban csupán lát-szatra olyan, mint mások. A Werther-kabát alatt kopoltyút rejteget, ha szükségét érzi, lelkiismeret-furdalás nélkül, s valamiféle titkos belső kapcsolat fűzi a tájhoz. Az emberre képes kívülről tekinteni, de nem feltétlenül lát benne ellenséget. A természetet nem helyezi az emberi élet fölé, inkább olyasvalamiként fogja föl, mint ami kiegészítésre, megmunkálásra szorul. Következésképpen akceptálja azokat az embereket, akik a természetnek, a természet törvényeinek megfelelően cselekszenek. Hiszen gondoskodók ők, kik tesznek-vesznek, s ez a természet számára nem ellenséges. (11/11) Ilyen gondoskodó ő maga is. Nem a lét, a természet pástora. Olyan alak, aki gyönyörét leli abban, hogy gondoskodhat a természetről, amely maga nem tudja ezt a feladatot elvégezni. Foglalatoskodó, akinek „számára a természeti táj környezet, melyben már elődei is foglalatoskodtak”.¹⁴ Az Ófalu melletti víztározókat a haszrman ősei alkották meg, ezért felelősnek érzi magát a környezetért. Amikor az intézmények megpróbálják kisajátítani a környezetet gondozását, a haszrman közbelép. Hiba volna nem észrevenni, hogy ilyenkor nem a természetet (s különösen nem a Természetet) óvja, hanem saját területét, földjét, táját, életkörnyezetét – tehát végső soron saját magát. Az első könyv haszrmanja gondoskodó és foglalatoskodó, de semmiképpen sem természetvédő. Szavai önmagukért beszélnek: „Nem láttam egyebet, mint a földem egy darabját; úgy éreztem, hogy a világ többi részéről nem szükséges tudomást vennem. És megértettem, hogy ha halálom napjáig sikerül alaposan megismernem legalább azt a területet, amely a házamtól látótávolságra van, az életem teljes lesz.” (71/58)

Ki/mi tehát a haszrman? Természeti lény, aki csak a természettel összhangban képes élni. Rá van utalva a természetre, ahogyan a természet is őrá. Ő a természet. A haszrman az haszrman. Milyen egyszerű dolgunk lenne, ha csak erről volna szó, ha a haszrman nem akarna valami más is lenni, mint ami valójában. Csakhogy Urban haszrmanját épp ez jellemzi: „A hegy alatti vidékre kétszer jöttem el. Először akként, akinek születtem, másodszor pedig akként, akinek látszani akartam ezen a világon – és akivé végül, midőn távoztam belőle, valóban váltam.” (11/11) Úgy tűnik, akárcsak a természet, ő is igényt tart az újjászületésre. Az idill mellett felmerül a fejlődésregényként való olvasás lehetősége is. Szépen nyomon követhető, hogyan próbál meg a haszrman egyre inkább emberré válni. Az emberre (emberivé) válás egyik fontos állomása a szó birtokbavétele. A történet ködbe vesző előidejében a haszrman még néma volt, de elhagyta a táját, hogy „a szó hatalmával felruházva” térjen vissza. A szó hatalma itt arra való képességet is jelenthet, hogy történetet meséljen, hogy elmesélje saját történetét. A következő állomás az emberi lény iránt érzett szerelme lehetne. Elcsépeelt motívum, annyiban azonban mégis érdekes, hogy Katinka alakja többször a táj megszemélyesítőjeként jelenik meg. A haszrman hozzá fűződő vonzalma ezzel is magyarázható. A fejlődésregény-séma azonban csak egy bizonyos pontig tartható. A történet egyik fordulópontján ugyanis a haszrmanal különös dolog történik – megkettőződik. A főerdész meggyilkolása után minden alkalommal, amikor akcióba lép, az emberi részétől különválik a haszrman. E megkettőződés nem okvetlenül jelent identitásbeli hasadást, noha ezt az értelmezést sem lehet teljesen kizárni. Az azonosság és a másság kérdése ennél sokkal összetettebben jelenik meg a regényben. A haszrman ugyan elindul az emberre válás útján, de megtorpan, s e megtorpanást követően folyamatosan oscillál a két állapot, az emberi és a nem-emberi között. Az olvasó figyelmét ezáltal is szakadatlanul mozgásban tartja. Tehát a haszrman kapcsán csak korlátozott érvénnyel beszélhetünk újjászületésről. Ez azonban nem jelenti azt, hogy a kérdés nem értelmezhető tágabb keretek kö-

¹⁴ Heller Ágnes–Fehér Ferenc: *A modernitás ingája*, Budapest, T-Twins, 1993. 243.

zött. Azt a jelenetet követően, amikor a hasrman megmutatja Katinkának addig titkolt képességét, hogy tud a vízen járni, a lány is újjászületik. Sőt ez másodszor is megtörténik vele, midőn a malom alatti jégveremből szabadul vagy két évszázaddal később.

A Fekete Malom alatti jégverem felfedezése után Franci, a szolga elmesél egy anekdotát a bárónak. A történet csattanója alapján – miszerint a jégveremben hűtött, lakomára szánt szarvas a felmelegítés után felszökken és bemenekült az erdőbe – a szolga arra a következtetésre jut, hogy a jég nemcsak az élő állatok testét képes konzerválni, hanem az emberét is, akár évszázadokon át. A báró replikájából egy lényeges szempont körvonalai rajzolódnak ki: „És ugyanaz marad akkor is, ugyanolyan...?” – kérdezi. (136/108) Az ugyanaz és az ugyanolyan (az eredetiben „stále on” = ugyanő és a „týž” = ugyanaz szavak szerepelnek), az ugyanaz és az ön maga, az *idem* és az *ipse*¹⁵ közti viszonylatok pásztázása során mindig fokozottabban kell számolnunk az olvasás aktualizáló/antropológiai mozzanatának érvényesülésével. Az alak identitásának létrehozása az olvasás során dinamikus kapcsolatba kerül az olvasó saját élettörténetének egyes szegmentumaival. Nem állítjuk, hogy ezt a kapcsolatot lehetetlenség megragadni, tény azonban, hogy a változás dinamikájának köszönhetően erősen ellenáll a rögzítésnek. Komoly munka lenne ezért pontról pontra végigkövetni és leírni ezt a mozgást. Ehelyett inkább arra érdemes figyelünk, hogyan íródik be a kérdés egy mitikus struktúrába – az örök visszatérés mítoszába.

A hasrman a regényben többször azonosítja magát a vízzel. A pünkösdi ünnepén elmondott példázatban a víz örökkévalósága és nélkülözhetetlensége mellett annak állandóságára és változatlanóságára is utal: „A víz ugyanaz marad, még ha ezerszer át is alakul.” (142/113) Ugyanez a víz korábban úgy jelent meg, mint ami „láthatatlan, változékony és megfoghatatlan.” (11/11) Az állandóság és a változás dialektikája nemcsak azt a kérdést veti fel erőteljesen, hogy van-e a hasrman „személyiségének” – minden változása ellenére – kikezdetetlen központi magja. A szereplő mellett, de attól nem függetlenül, a regény legalább ennyire megkerülhetetlenné teszi a történet és az olvasó identitására vonatkozó kérdés felvetését is. A *Hasrman*ban nemcsak az elbeszélő/főszereplő identitása a tét (az is). Van ezen kívül egy (véltetően) fontosabb kérdés, amire a hasrmannak a mítosszal való kapcsolata deríthet fényt. Urban regénye újraértelmezi az örök visszatérés mítoszt, amely így sem az antik elődjére, sem annak Nietzsche általi interpretációjára nem hasonlít. A regény időszerkezete, mint mondtuk, az ünnepek mintájára ciklikusan épül fel. A víz szakadatlanul cirkulál, örökösen visszatér oda, ahonnan indult. A hasrman is többször visszatér a tájra. Ahogy ő mondja: „a víz örökkévalósága nem a mozdulatlanyságon, hanem az örök visszatérésen alapszik”. (141/112) Az örök visszatérés egyfajta rendre utal, a természet rendjére, ugyanakkor azt az egységet is kifejezi, amely az embert összeköti a közösséggel és a természeti környezettel. Ennek az egységnek a megőrzése a mítosz feladata. Ez az egység azonban folyamatos fenyegetéseknek van kitéve. A regény egyszerre részesíti az olvasót egy saját világ felépítésének örömeiben, és abban az aggodalomban, amit e világ állandó fenyegetettsége és esetleges elvesztése jelent. A hasrman alakjának egy rendkívül fontos, köztes hely jut ebben a képletben. Nem az embert és annak világot képviseli, de nem is az élet örökkévalóságát és alapjainak megváltoztathatatlanóságát: „Az ember alá van rendelve a létezés személyfeletti elveinek, és a hasrman az, aki a kettő között közvetít.”¹⁶

A hasrman közvetítő, aki nélkülözhetetlen tudást közöl az emberről és világról. Olyan tudást, amelyet csak ő közölhet, s amely az emberi létezés legmélyebb rétegeit érinti. Önmagában azonban nem áll meg; rá van utalva a mitikus és az irodalmi fikcióra, amelyben megjelenik, és amely értelmezhető háttérrel teremt mögé. Szilizált alakját a fik-

¹⁵ Paul Ricoeur: „A narratív azonosság”, Seregi Tamás (ford.) In: *Narratívák 5. Narratív pszichológia*, László János, Thomka Beáta (szerk.), Budapest, Kijarat, 2001. 15–25. 15.

¹⁶ Igor Fic: „Hasrman aneb Dej, o čem doma nevíš”, *Tvar*, 20/2001. 4.

ció kelti életre, hogy általa üzenjen. Ez az üzenet azonban nem rögzíthető egy koherens tanítás vagy magyarázat formájában, minden olvasónak magának kell felkutatnia.

A fikciónak az a természete, hogy sürgeti az „önmagunkkal való szembenézést”,¹⁷ a második könyvtől mind fokozottabban érvényesül. Többszöri újraolvasás után is riasztónak találjuk azt a szakadékot, amely elválasztja az első könyv világát a másodikétól. A romantikus színezetű idill díszletei egyszerűen leomlottak, s az olvasót megcsapja az ezredforduló civilizációjának apokaliptikus lehelete. A hasztrman sem önként tér vissza az egykori kalandok színhelyére, hanem egy felsőbb törvény űzi. Még egy utolsó kétségbeesett erőfeszítést tesz, hogy megmentse azt, ami a Vlhóšťból megmaradt. A problémafelvetés – a természet kizsákmányolása – kétségkívül aktuálisan érinti az olvasót. Hangsúlyoznunk kell azonban, hogy Urban regénye nem zöldmozgalmi röpirat, s már csak ezért sem lenne szerencsés, ha leragadnánk a tematikus szint elemzésénél. Ehelyett inkább azt lesz érdemes röviden szemrevételeznünk, hogyan épül föl a második könyv világa, és miként kapcsolódik az első könyvhöz.

Az első könyv hasztrmanja nem tekinthető a szó mai értelmében vett természetvédőnek. Mindez a második könyv hasztrmanjáról is elmondható, bár a helyzet itt korántsem ennyire egyértelmű. De Caus báró ugyanis kapcsolatba kerül a Víz Gyermekeinek nevezett csoporttal, akikkel a kezdeti fenntartások ellenére végül is barátságot köt. Céljaik részben fedik egymást, módszereik azonban különbözőek. A Víz Gyermekei idealisták, akik kizárólag törvényes eszközökkel küzdenek céljaik eléréseért, míg a hasztrman – aki önmagát terroristának és pusztítónak nevezi – nyíltan állást foglal az erőszak mellett: „Ahol a természet tirannusai elleni tüntetések tárgyitalanok és hiábavalók, sőt nem kívánatosak, ráadásul könnyen bűnügyet lehet belőlük csinálni, ott az önkény ellen nyers erővel kell föllépni.” (235/182) Nem kétséges, hogy a szereplő beszédét ezen a ponton hatja át legeggyértelműbben a nyilvánvaló politikai retorika. A hasztrman célja azonban az első könyvhöz képest mit sem változott – őt továbbra is csak a Vlhóšť és környéke érdekli. Elindul, hogy megkeresse azt, aki felelőssé tehető a hegy kifosztásáért.

A második könyv szerkesztésmódja eltér az elsőétől. A cselekményvezetés rendkívül gazdaságos, nincsenek kitérők, az előzőekhez képest lényegesen gyorsabban haladunk. Az elbeszélő ritkábban bocsátkozik részletekbe; kivételt ez alól talán csak az áldozatok rituális meggyilkolásának naturalista leírásai képeznek. Ami mégis figyelemreméltó, hogy nem öl azonnal. Sorra felkeresi azokat, akiktől a kőfejtés leállítását remélheti, s előbb elbeszélget velük. Kétségbeesetten kutat a felelős *személy* után, de mindhiába. A hivatalnokok egymásra mutogatnak, s a felelősséget azzal hárítják el, hogy ők csak egyszerű fogaskerekei egy gépezetnek. Amikor már nincs kire mutatni, a hasztrmannak a modernitás paradoxonával kell szembenéznie – azzal, hogy nincs látható, kézzelfogható ellenfél. Az ökológiának nincs természetes ellenfele, ezért magának kell azt megkonstruálnia.¹⁸ A természetvédelmi miniszter elleni sikertelen merényletet követően a hasztrman – mint már korábban oly sokszor – visszatér. Fordított sorrendben újra meglátogatja a felelősnek vélt hivatalnokokat, és sorra kivégzi őket. A visszatérés immár mentes minden szakralitástól, s öröknek sem nevezhető többé. A 20. század végének profanizált világában a hasztrman a modernitás radikális kritikáját adja, és vállalja érte a felelősséget.

A hasztrman számára a felelősségvállalás morális kötelesség. Ezt már a regény első mondatában – amely majd a zárlatban szó szerint ismétlődik – hangsúlyozza: „Mert így kell lennie.” (11/11) A legutolsó szó mindezt csak még inkább nyomatékosítja: „Mindenképp.” (399/306) (Az eredetiben „Musí” azaz „Kell” szerepel.) Felelősségvállalását mégsem a szolidaritás erkölcsi normája motiválja, az ő morálja másban gyökerezik. Alapját az a közösség adja, amelyhez tartozónak érzi magát. Amikor (az első könyv elején) megérkezik (ponto-

¹⁷ Wolfgang Iser: *A fiktív és az imaginárius*, Molnár Gábor Tamás (ford.), Budapest, Osiris, 2001. 11.

¹⁸ Heller-Fehér, i. m., 225.

sabban visszatér) Ófaluba, kezdetben értetlenül áll a primitív szokások előtt. Mégsem hajlandó segíteni a papnak, aki ezekben csupán pogány elhajlásokat lát, letérést a keresztényi élet üdvözítő ösvényéről. Az áldozathozatal rítusában felismeri a közösség mindennél mélyebb és ősbibb odatartozását a természethez. Amíg az első könyvben a szokások megteremtik az erkölcsös cselekvés folytonosságát, addig a másodikban a tradíció elvesztésével kell számolnunk. A hasztrman azonban kísérletet tesz ennek helyreállítására – akár önmaga feláldozása árán is. A második könyvben vállalja a hagyományt, s az áldozat rituáléját mutatja be azokon, akik kihasználják a tájat. Lényegében az az – egyes törzseknél is megfigyelt – szokás köszön itt vissza, mely szerint a földműves a Földanya bocsánatát kéri azért, hogy „felsérti testét”, és rituális áldozattal engeszteli meg. Nem véletlen, hogy a hasztrman is „anya testét” emlegeti, amikor a tájról szól (229/177), és erélyesen figyelmeztet arra is, hogy a VIhošť tulajdonnév nőnemű (274/213). A felelősségvállalás tehát összekapcsolódik az áldozathozatal rítusával, amely így az egész könyvet képes egységbe fogni. Ennek jelentőségét a Dosztojevszkijtől származó mottó a regény elején még jobban kiemeli.

A hasztrman önfeláldozását többféleképpen értelmezhetjük. Az egyik magyarázat az elbeszélés belső logikájából következik, ennek alapja az önvád. A hasztrman utólag végzetes döntésnek érzi a malom újbóli üzembe helyezését. Erre vezeti vissza a természet egyensúlyának megbomlását, mondván, ő volt az, aki elsőként avatkozott be helytelenül a dolgok természetes rendjébe – az utána következők csupán ennek folytatói. Bár a regénynek ezt a motívumát zavarónak, oda nem illőnek tartjuk, azt el kell ismernünk, hogy logikusan következik belőle a hasztrman önfeláldozása. A másik értelmezés műfaji konvenciókon alapul, s – nem mellékesen – magyarázatot adhat a regény problematikus befejezésére is. A hasztrmannak, miután elvégezte feladatát, el kell tűnnie, hogy az ember immár maga vehesse kézbe saját sorsát. A végkicsengés utópisztikus: az egymásért és önmagukért felelősséget vállaló fiatalok, a Víz Gyermekei, a természettel összhangban cselekedve újraalapítják Ófalut. Ez összeegyeztethető azzal az elképzeléssel, mely szerint „[a] posztmodern után kibontakozó posztklasszikus modernség időszakában (...) az ember megegyezésre törekszik a természettel: a kölcsönös és egyenjogú elismerés alapján és keretein belül igyekszik megfogalmazni és megvalósítani célját”.¹⁹ A zárlat mégis olyan, az egész könyv tónusától élesen elütő idealizmust sugároz, amely csak az utópia műfaji kívánalmaihoz való igazodással menthető, s amelyet hajlamosak vagyunk mégis afféle rosszul leplezett szerzői üzenetként beazonosítani.

Összességében elmondható, hogy a *Hasztrman* gondosan felépített és jól megírt regény, amely mindezek mellett képes arra, hogy kizökkentse – vagy legalább elgondolkodtassa – olvasóját. Ebben nagy szerepet játszik az általa felvetett kérdések aktualitása is. Valószínűleg többekben felmerül a kérdés, hogy ez mennyiben jelent csupán behódolást a divatnak. Nehezen cáfolható, hogy Urban regényének van (lehet) némi zöld mellékíze. Ugyanakkor a művészi megformálás jellege teljes mértékben meggyőzhet bennünket arról, hogy itt többről van szó, mint a trendek lelkes követéséről.

¹⁹ Balogh István: „Történeti antropológia és társadalomelmélet”, In: Dietmar Kamper–Christoph Wulf (szerk.): *Antropológia az ember halála után*, Józsvöveg Könyvek, Budapest, Józsvöveg Műhely, 1998., 134–158.

Miloš Urban (1967) a jelenkori cseh próza legígéretesebb tehetségeinek egyike, eddigi munkái szinte kivétel nélkül elismerést vívtak ki a kritikusok és az olvasók körében. Az 1999-ben napvilágot látott *Héttmplom* (Sedmikosteli) című, külföldön is figyelmet keltő regényét az ítések az angol „gótikus regénnyel” fennálló rokonságára s a gótikának a könyvben betöltött szerepére utalva a „neogótikus” jelzővel illették. A korábbi sikerek nyomán fokozott érdeklődés fogadta Urban tavalyi, az *Egy parlamenti képviselő emlékiratai. Szexiregény* (Paměti poslance parlamentu. Sexyromán) című művét. A 2003-ban kiadott *A katedrális árnyéka. Isteni krimikomédia* (Stín katedrály. Božská krimikomédie) várhatóan magyarul is meg fog jelenni. (G. Kovács László jegyzete)

Habselyem

*A hatselyemből kicsomagolom
A színjátászó várost, melyben magára
Ismer – kamaszkorán pirulva – Prága.
A szállodát úgy hívják, Union;*

*A padlóviasz édesbús szagába
Nagylányok illata vegyül: vajon
Mószus vagy ámbra? Tükörfolyosón
Nevetgélünk, fürdőszobára várva.*

*A csempék színe mályva és korom;
A hall naiv és elpuhult szecessziója
Lenyűgöz, mint a máz a lányokon:*

*Dagad, hullámzik, eleven vitorla,
A teljességig tágul hirtelen
Növendék testükön a hatselyem.*

Öröm

*Gőzben puhulni karácsony havában
Olyan, mint elpihenni rózsaaágyban,
Belélegezve azt az illatot,
Mely ölni tud, ha ködbe ringatott:
Nyújtózol, és a gondolat diderget;
Gerinceden végigfut egy hideg csepp,
Akár az ujj a párát gyöngyöző
Ajtón, s izzít a mélyből feltörő
Gyönyör. Kilépsz, pezsgó habú medence
Öblébe ülsz be, árnyéklét kegyence...
Úgy nézel, mintha már a túlra át,
A térre: kint féltékeny pusztaság,
Pelyhet szikráztat egy féklámpa fénye,*

*S az uszoda – a kirakatba téve –
Közönségének játssza műsorát...
Te elpirulsz, de indulsz is tovább,
S míg készülődik a komoly karácsony,
Még egyszer elheversz a rózságyon,
Csak aztán úszod ajándék köröd.
Szeretve vagy minden mérték fölött.*

Portölcser

*Egy régi kertet képzelek magamnak,
bejárni persze innen is lehet,
a felhős ég bepárasodott ablak,
a kert olyan, akár a képzelet.*

*A képzelet egy régi kertre nyílik,
a kert kicsi, körötte deszkafal,
a fal nem új, de azért nem is régi,
portölcser jön, mit a napfény kavar.*

*A napfény kiskanál a kert-pohárban,
a hideg a fal tövéen – az ital,
az árnyék több, mint függönyös szobában,
vízvezeték a nyári zivatar.*

*Bejárni persze lehet a jövőből,
a nincs lapul a lapulevél alatt,
a jövő, igaz, sose lehet kőből,
de drótból készül egy-egy pillanat.*

*Egy régi kertet képzelek magamnak,
a régi kert elképzelt engem is,
ki-be vágódik ránk az égi ablak,
a fény nem hang, de most mégis hamis.*

*A zöld kékes, a sárga rózsaszín lett,
a fény nem hang, de akkordokba áll,
végigsuhint a kerten még egy ötlet,
füvön tapos, de vadkaporba száll.*

*Virágpór száll a deszkakerítés közt,
az utca felől kutya ugrik át.
Egy kertet képzelek a múltba, fény-közt,
itt gyűjtik Isten eltűnt holmiját.*

*Találsz egy régi, égbe járó csizmát,
találsz már fényevesztett glóriát.
Egy borz a kapus, rögtön int, hogy: „Viszlát!”
Találsz a kisebbben nagyobb hibát.*

Így lépsz be egyre táguló körökbe,
sodródsz a múlt felé veszélyesen,
a ház mögött egy kannával zörögve
a jelen rám néz, azt mondja, igen.

Az igen haptákban azt mondja, jelen,
a kertet lassan szétesni hagyom,
mért maradtam én még ott is idegen,
a képzelet saját tulajdonom.

De én a saját tulajdonom vagyok?
Vagy meg kell osztoznom egy másikkal?
Esőben a zöld tormalevél ragyog,
szomjas csiga mászik rá azonnal.

Negyven felé

Mért hazudsz, te szinte gyerek arc,
én bizony már fáradt és öreg
vagyok, kár is vitázni erről.
Csonka létra a jövő, eldől,
semmi jó fölülről nem jöhet.
Néz le rám, és azt mondja: zavarsz.

Hogy lesz-e a volt, lassan eldől,
úgy tudja, ma újra eljöhét,
fölnéz rám, azt mondja, nem zavarsz.
Tőlem bizony fáradt és öreg
minden, ne közelíts semerről,
megrémít a szinte gyerek arc.

Ragyog! Nincs is mit várni erről.
Gyorsan, a létrától lépj el! Dől.
Lenéz rád, azt mondja: gyerek arc,
angyaljárás útjába zavarsz.
Titkos vágyad fönről eljöhét,
mért hazudsz, te fáradt és öreg?

Kismacska a szekrényben

*A kórházba belépve
nem ismertem nagymamára,
szeme rémülten szaladt
le s fel, tegnaptól a mába.*

*Az orvost hívtuk, cipőt
vett, vérnyomást mért kedvesen.
Nincs semmi baj, nyugtatott.
Ügyeletes, halállesen.*

*A kórteremben akkor
már nem ismert ránk nagymama.
Valami időn túli
létnek volt ott bejárata.*

*Infúziót is adtak.
A nővérke levest hozott.
De a száj csupa cserép,
és beomlott kút a torok.*

*Nem ment az evés, ivás.
Lassan megnyílt a nyitott szem.
Még megismert, beszélt is,
de elveszett a beszédben.*

*Amit mondani akart,
két nap múlva értettem meg,
mikor megint ott álltam,
hogy még adna, s attól szenved:*

*„Kismacska a szekrényben.”
Félrebeszél, azt gondoltuk,
nem is félre, egészen.
Butaságunkkal megöltük.*

*Bár ott volt, aki kellett,
fia, lánya s az unokák,
etettük, fésülgettük.
Most új világ jön, nincs tovább.*

Húsvét Krétán

(részlet egy készülő regényből)

Húsvét volt, de már az elején érződött, hogy nem az igazi, illetve nem is az elején, hanem már előtte, akkoriban próbáltam elintézni, hogy ne vigyenek katonának, s végül persze elintéztem, de húsvétkor nagyon rossz passzban voltam, mert egyszer már kiderült rólam, hogy bármire alkalmas vagyok, az a kis asztma, az meg se kottyán, sőt egyenesen jót tesz, szánakozva nézett rám a katonaoorvos, amikor mutattam neki a beteglapomat, külön kikerestem és kék filccel megjelöltem azt a bejegyzést, amely arról tanúskodott, hogy hét hónapos koromban majd' megfulladtam, s csak az mentett meg, hogy apám vért adott nekem, mert ugyanolyan vére volt, mint nekem, ez is a családi hazugságokhoz tartozott, úgy értem, az érzelmi hazugságokhoz és zsarolásokhoz, mert azt természetesen nem vonhatom kétségbe, hogy apám vért adott nekem, ezerszer elmesélte ő is meg anyám is, nyilván azt remélték, hogy így közelebb kerülök apámhoz, akitől egy időben nagyon távol kerültem, apám persze sírva vagy inkább rinyálva, rémes tud lenni, amikor egy részeg férfi sír, talán azért sem tudok megbocsátani az öcsémnek, nem elég, hogy a gyerekkorom azzal telt, hogy attól rettegettem, mikor jön haza apám, és vajon milyen kedve lesz, fiatalember koromban azon kellett aggódnom, hogy vajon öcsém mikor jön haza, és ha hazajön, részeg lesz-e, és mikor kijózanodik, mikor fog ellopni valamit, hogy inni tudjon, és aztán másnap vagy egy hét múlva megbánja, amit tett, ez is szörnyű volt persze, de az sem kevésbé iszonyú, mert sajnos ezt jelen időben kell mondanom, amikor öcsém háromhavonta hazajön Gödöllőről, és berúg, és olykor nem iszik annyit, hogy összeessen a küszöbön, mert akkor egyszerű a dolog, beljebb húzzuk, levetkőztetjük és betámogatjuk az ágyig, néha csak annyit iszik, hogy üveges legyen a tekintete és roppantul szeressen mindenkit, ilyenkor engem is ölelget meg csókolgat, és mondanom sem kell, nem szoktam nagyon meghatódni, de időnként eszébe jut, hogy ő mennyire szerette nagyanyámat, *imádtam azt az asszonyt*, mondja, és ez valósággal fáj, az egész testemben érzem a fájdalmat, általában nyelek egyet, és elterelem a szót, de érzem, hogy nem sokáig bírom így, annyira forr bennem valami, hogy ráordítsak, *fogd már be a pofád, te aljas!*, *annyira imádtad, hogy minden pénzt elloptad!!!*, *annyira imádtad, hogy még a nagyanyjától örökölt és ötven évig őrzött ékszereit is eladtad!!!*, *annyira imádtad, hogy éjjel háromkor jártál haza, és olyan részeg voltál, hogy többször a nyakába estél!!!*, *annyira imádtad, hogy még a halála napján is berúgtál, és aztán előadtál egy mesét arról, hogy a sarki vásárcsarnoknál hallottad, amint utánad kiált, Andriská!!!*, és ha azt válaszolná, hogy a halála napján én is inkább a Mentor ötéves születésnapjára mentem az egyetemre, akkor azt üvölténém, hogy *igazad van, te gazember, de én legalább nem nyivogom, hogy szeret-*

tem!!!, nem hazudom, hogy imádtam!!!, én legalább hallgatok, és elintézem magammal az ocsmányságaimat!!!, és valószínűleg a veszekedés közben nem gondolnék arra, hogy hiszen én sem magammal intézek el semmit, mert mégsem lehet intim gyötrődésnek nevezni, hogy az ember hosszú szövegeket ír egy számítógép memóriájába, és titokban arra számít, hogy örült sikere lesz.

Mindegy, apám vért adott valóban, de ennek semmi nyoma nem volt, azon kívül, hogy életben maradtam, s nem azt akarom mondani, hogy ez csekélység, de egy szörnyű gyermekkorhoz képest tényleg nem sok, úgyszólván semmi, hiszen mire emlékezhettem én abból, ami héthónapos koromban történt velem, semmire, nyilván, úgyhogy ez a véradás még csak szép emlék se volt, illetve nemhogy szép emlék volt, számomra éppenséggel ronda emlék volt, apám zilált haja, üveges tekintete, saját tettétől és szeretetétől visszataszítóan meghatott arca, szája, amelyből akkor már, a részegségnek azon a pontján olykor kicsordult a nyál, nagy hümmgetései, melyekkel mintegy érzelmi aláfestést szeretett volna adni a történetnek, s ez sikerült is, csak pont fordítva, mint ahogy ő akarta, a történet nem szép lett, hanem undorító, én legalábbis sohasem tudtam meghatódni ettől a mesétől, a zsebemben a véremmel szaladtam a gyerekkorházba, Imikém, mert vért csak a Párizs utcában vettek, s egész úton attól féltem, hogy mire odaérek, már késő lesz, bizonyára kegyetlennek tűnik, amit mondok, de egyetlen pillanatra sem éreztem hálát, mélységes undor környékezett, szinte hányingerrel küszködtem, s nagyokat kellett nyelnem, hogy ki ne adjam a vacsorát, s ha apám szétment, nyálfolyós arcához még az anyám hamisan meghatott arcát is hozzánéztem, aki legalább annyira nem hitte, amit apám mesél, mint én, illetve csak megjátszotta, hogy átérzi, milyen az, lélekszakadva rohanni, hogy a héthónapos fiad megmeneküljön, mint ahogy mindig mindent megjátszott csupán, az örömeit, a bánatait, a szerelmeit, a válásait, hogy végül már akkor sem hittem neki, ha tényleg örült vagy tényleg szomorú volt, ez a hiteles tényleg hiányzott az életéből, s ez a hiányzó tényleg tette tönkre az életünket, hovatovább semmit nem hittünk el neki, öcsém is valami ilyesmire ébredhetett rá tudat alatt, ezért ugrott fejest a vodkázásba, az éjszakázásba, az otthonról való lopásba, a hazugságba, valahányszor beszélni szerettem volna vele, ezért hivatkozott arra, hogy úgyis minden hazugság, mi van akkor, ha ő is lop, csal és hazudik, persze nemcsak ezért, nemcsak anyám miatt, volt egy másik ok is, hiszen éppen az ő kamaszkorában derült ki, hogy még ez az élet, ez a hazugságokkal átszótt, hazugságokkal összefércelt élet se tartható többé, szüleim éppen akkor váltak el, amikor ő az igazságra ébredt, úgy értem, amikor minden kamasz az igazságra ébred, de nem mind-egyik ilyen igazságra.

Húsvét előtt mentem be a katonakórházba, s adtam oda a nagy nehezen négyszáz márkára lealkudott összeget az ezredesnek, a köpenyén lógó plecsnin ez volt a rangja, kezdetben hatszázat kért, de annyi pénzem nem volt, s egy átlagos évben még feleannyi sem lett volna, de akkor meglátogatott a szerencse, egy alapítvány egyéves alkotói ösztöndíját élveztem, havi száz dollárnak megfelelő lejt, gondolom, mindenki másnak zsebpénzt jelentett ez az összeg, csak az én szüleim nem voltak képesek arra, hogy legalább a felét előteremtsék, már úgy értem, a négyszáz márka felét, ne nekem kelljen összekuporgatnom az utolsó garasig, érzem, hogy ők se akarják, hogy tönkre menjek a kaszárnyában, nagy-

anyám szerint persze kizárólag apám volt a hibás, *anyád honnan szerezzon annyi pénzt*, és akkor még hittem is valamennyire az örökös panasznak, bár persze tiltakoztam ellene, veszekedtünk, de most már tudom, hogy lett volna annyi pénz, s főleg tudom azt, hogy lett volna olyan anya, aki nem nézi, honnan szerzi meg, hanem egyszerűen csak megszerzi, mert a fiának szüksége van rá.

Nem, anyámtól hiába vártam volna ilyesmit, ő valósággal belefulladt a panaszaiába, albérlőt tartottunk, s olykor még én is vittem valami pénzt a házhoz, de pénz nem volt, ha a fene fenét evett, se volt, s így utólag, nem most, jóval korábban ennél a pillanatnál, mikor ezt a szöveget írom, de jóval azok után, amiket mesélek, rájöttem, hogy ez volt az alapaxióma, *pénz nincs*, írhatta volna ki magára anyám, mint azok a szendvicsemberek, akik annyira megszaporoztak a rendszerváltás után, mert emlékszem, hogy pénz soha nem volt, akkor sem, amikor anyám is dolgozott meg apám is, és nem kerestek rosszul, anyám még dicsekedett is, mert erről azért mégsem tudott lemondani, azok közé a ritka tanítónők közé tartozott, akik egyetemi diplomát szereztek, s akiknek ezért nagyobb fizetés járt, mint a többieknek, akiket anyám jóindulatúnak látszó lenézéssel kezelte, mert persze mindig kiemelte, hogy ő különbözik tőlük, és azt is, hogy miben különbözik, de rögvest hozzátette, hogy nem azért mondja, csak hát ez az igazság, ő, igazság, te csinált mosollyal emlegetett, de pénzünk akkor sem volt, nyomorultak voltunk, akár a templom egere, öcsémnek az én kinőtt ingeim, nadrágjaim, cipőim és mindenféléim jutottak, és nem lett pénzünk később sem, amikor apám már Pesten dolgozott, de még hozott ezt-azt, *pénz nincs*, ez a legfontosabb állítás, ez a megdönthetetlen kijelentés irányította szűkös életünket, nem volt pénz, hogy öcsémnek új ruhát vegyenek, nem volt pénz, hogy rendes reggelit és rendes vacsorát kapjunk, nem volt pénz, hogy apám első házasságából származó lányát negyedévente minden megjegyzés nélkül vendégül lássuk, nem volt pénz, hogy színire felvételizzek Marosvásárhelyre, nem volt pénz, hogy megússzam a katonaságot, nem volt pénz, hogy megnősüljek, így aztán a kolozsvári bölcsészkarra jelentkeztem, a katonaságot elintéztem én, a lakodalmat meg anyósoméék, a pénz folytonos emlegetése pedig megrontott mindent, még azt is, ami jó volt, mert valószínű például, hogy a reggelik meg a vacsorák nem voltak annyira szegényesek, de mikor azt hallottad, hogy a paradicsom ennyi meg amennyi, akkor már semminek nem érezted az ízét, csak valami furcsa szegényérzet kezdett terjedni benned, hogy olyanok között élsz, akiknek a paradicsom ára a fontos, ennél rosszabb érzéssel azóta is ritkán küszködtem, és ez az íz, a szegénységben tocsogás, a hazugság és a szegény íze a torkunkon maradt, öcsémnek azért is kellett a vodka, hogy lemossa vele, de nem nagyon sikerült, talán soha nem is fog sikerülni, mint ahogy nekem is nagyon nagy erőfeszítéseket kell tennem, hogy tisztán tartsam a mondataimat, hogy ne tartalmazzák a mocskot, csak rámutassanak, csak körülírják.

Húsvét volt tehát, én már régen elintéztem mindent, a katonaeorvos, Astaloşnak hívták, elküldött egy barátjához az egyik kórházba, az valami papírokat állított ki nekem, majd biztos ő is kap a négyszázból, gondoltam magamban, a papírok arról szóltak, hogy beutaltak a kórházba, ahonnan ekkor meg ekkor szabadultam, beutaló és kilépő volt, meg ilyen-olyan eredmények, még vért is vettek tőlem, ó, Romániában hitelesen történnek a dolgok, a társadalom ref-

lexszerűen kiveti magából a pancsereket, itt csak profik maradhatnak meg, aki el tud venni négyszáz márkát egy nyomorulttól a semmiért, és még a szeme se rebben, az már gyakorlatilag mindenre képes, az nem ismeri a lehetetlent, már odaadtam a négyszáz márkát az orvosnak, de még bennem volt a félsz, hogy mégsem intézi el, otthon úgy terveztem, hogy a dolog *előtt* csak kétszázat adok oda, s csak *utána* a másik kétszázat is, de aztán persze nem volt merszem így megalázni az ezredes urat, akinek az apja vagy a nagyapja még Asztalos lehetett, s bizonyára a román világ kezdetével döntött úgy, hogy Astaloş lesz, könnyen mehetett neki a döntés, ilyen volt az ezredes úr is, semmibe se került elképzelnem, hogy ha holnapután a magyarok vennék át a hatalmat, akkor pillanatokon belül visszavedlene Asztalossá, a keresztnéve is úgy volt kitalálva, szülei a Ioan nevet adták neki, Asztalos János, milyen jó magyar név, nemzet, identitás, kultúra meg hasonló ostobaságok, ugyan már, Ioan Astaloş nem volt ostoba ember, őt az Isten is az életre teremtette, s nem csupán az életre, hanem a mindenáron és minden körülmények között való túlélésre, egy kis hatalomváltás meg se kottyant volna neki, nem sokkal azután, hogy orvoságszágú szobájában remegő kézzel kivettem a borítékot, s fogvacogva átadtam neki, még én féltem, úristen!, hogy netán meglátnak és elkapnak, ez is Románia diszkrét bájához tartozik, néhány percre rá bejött a helyiségbe egy kollégája, mit csinálsz, kérdezte, persze románul, ennek a valaminek, amit azért írok, hogy rendet teremtsék magamban, az egyik nyelve a román, és senkit ne tévesszen meg, hogy nagyon kevés szó vagy mondat íródik le románul, s így az a látszat keletkezik, hogy a román egyáltalán nem is fontos, elhanyagolható, nem több, mint valami kétes írói *couleur locale*, aki így gondolja, az végzetes tévedésben van, mert ezúttal a látszat tényleg csalóka, gyerekkorom nyelve például legalább negyven százalékban román, *átadás, beadás, szöglet, taccs, kapufa, lövés*, ezeket a szavakat én Knézy Jenőtől tudom, egy jóval későbbi periódusból, már a kamaszkoromból, amikor kijártunk apámmal a Feleki tetőre meccset nézni, mert az állomáshoz közeli lakások meg a Hajnal negyed bizonyos kivételezett helyei mellett ez volt a város egyetlen pontja, ahol a magyar televízió adásait fogni lehetett, és meg lehetett nézni a magyar válogatott utolsó jobb korszakát, azt a csapatot, amelyben Détári és Esterházy játszott, és amely 3–0-ra verte Brazíliát, és lehetett a nemzeti bánat mélyére süppedni, amikor viszont ugyanezek a fiúk 6–0-ra kaptak ki a Szovjetuniótól, és ezt a *nemzeti bánatot* egyáltalán nem cinikusan mondom, hiszen a sokat emlegetett színház, templom és iskola mellett ez volt gyakorlatilag az egyetlen dolog, amelyben kiélhettük a magyarságunkat, úgyhogy mi nem pusztán egy vereséget sirattunk, nekünk ez olyan volt, mintha a mohácsi csatát néznénk felvételtől, akkor kezdtem ragaszkodni is ezekhez a szavakhoz, addig csak tudomásul vettem, hogy léteznek ilyen kifejezések, addig *passzoltam*, és ha a kapufáról csorgott le (!) a labda, akkor *bárát* rúgtam, ha be kellett adnom, akkor azt ordították, *centrează măăăă!*, és ha szögletre ment, akkor *corner* volt, román gyerekekkel fociztam, román szomszédokkal feleseltem, ha nem akartak focizni hagyni, a fél életem román környezetben telt, sokkal inkább, mint most, amikor a kollégáim magyarok, s csupán akkor kell románul beszélnem, ha a hivatalba megyek vagy kenyeret vásárolok, mit csinálsz, kérdezte tehát a kolléga az én kedves orvosomtól, hát, miután végzek az úrral, válaszolta Astaloş, és kimondhatatlan undorral rám

mutatott, akkor olvasgatni fogok, és mit olvasol, kérdezett tovább a másik fehérköpenyes, hát, valami Krétáról szóló könyvet, mondta Astalos folytatólagos unalommal, tudod, a nyáron ott voltam, és olyan érdekes, egyszerre elsötétült előttem a világ, úristen, gondoltam, az ilyen szerencsétlen flótások négyszáz, nyolcszáz meg akárhányszáz márkáiból ő Krétára utazik, amíg én azon igyekszem, hogy megmeneküljek valamitől, ami alól fel kellene, hogy mentsenek, addig ő a krétai útját tervezgeti, hogy nem szakad rá a plafon, a plafon persze nem szakadt le, a kolléga bólogatott egy ideig, aztán kiment, Astalos megmondta, hogy mikor jöjtek vissza, én meg hazamentem reszketni, hogy vajon betartja-e az ígérését.

Szóval, rosszul indult a húsvét, és még rosszabbul folytatódott, már akkor sejthettem volna, hogy rossz vége lesz, amikor nem volt kedvem felöltözni, puccba vágni magam és elindulni öntözni, milyen mesterkéltséggel ez a *puccba vágni*, hogy árad belőle a megvetés az iránt, ami miatt az ember puccba vágja magát, a hangulatomat mégis remekül kifejezi ez a szókapcsolat, kedvetlenül ébredtem, kedvetlenül dobtam le magamról a paplant, kedvetlenül mosakodtam, kedvetlenül reggeliztem, kedvetlenül vettem föl a szép ruhámat, kedvetlenül búcsúztam el nagyanyámtól és léptem ki az ajtón, általános és szűnni nem akaró kedvetlenségemhez nyilván az is hozzájárult, hogy alig aludtam valamit, majdnem egész éjjel azon reszkettem, hogy vajon ez az Astalos tényleg elintézi-e, tényleg nem fognak elvinni katonának, mi lesz velem, ha mégis elvisznek, *te nem fizikailag nem bírnád ki a katonaságot, hanem hogyhíják, idegileg*, mondta az allergológus, aki kezelt, s akinek minden második szava ez a *hogyhíják* volt, kitűnő orvos hírében állt, de beszélni nem nagyon tudott, az embert kiverte a veríték, hogy vajon miért is nem bírná ki a katonaságot, ha nem azért, mert megszakadna az erőfeszítéstől vagy mert megfulladna, a szavak úgyis egymásután hangzanak el a beszédben, s egy ilyen nagyon lassú mondatot iszonyúan le tud lassítani egy töltelékszó, *hogyhíják*, mondta, és még nyögött vagy kettőt, én meg reszkettem, hogy vajon mi következik ezután, persze amikor elhangzik, akkor sosem olyan drámai, mint ahogy elképzeltük, olyan mértékű szörnyűség nincsen, mint amilyenre elkészültünk, a kimondás persze megrémít, de el is veszi a borzalom erejét, később mégis sokat töprengtem ezen, mit jelenthet ez, tán csak nem vagyok idegbeteg, mondjuk nem volna valami nagy csoda, de ha idegileg nem bírnám, akkor mégis idegbeteg vagyok bizonyos értelemben, és akkor megőrülhetek, hisztérikus rohamban törhetek ki, főbe lőhetem magam valami hülye gépfegyverrel, mindezek mindig is bennem bolyongtak, amióta az allergológus kimondta azt a félelmetes mondatot, de azon az éjszakán rettentően megnőtt az erejük, valósággal magukkal rántottak, rendesen féltem, hogy mi lesz velem, ha ez az Astalos nem tartaná be a szavát, és húsvét harmadnapjának reggelén a bizottság elnöke nem azt olvassa a papírról, hogy „alkalmatlan”, vagyis azt, hogy „inapt”, mert a katonaság nyelve természetesen a román, s én nem akarok hazudni, az „alkalmatlan” nem mentett volna fel semmi alól, az „inapt” viszont csodákat művelt harmadnap, de azon az éjszakán még nem tudhattam, hogy így lesz, és Astalos emléke nem nyugtatott meg, Astalosról bármit el tudtam képzelni, és nagyon furcsa, de voltaképpen éppen az sz-ből lemaradt z és az s alatti farkinca miatt tudtam volna bármit elképzelni róla, úgyhogy nagyon nem volt kedvem

öntözni, tőlem aztán minden lány és asszony elhervadhatott volna, mégis elmentem, végigjártam a kollégáimat, a barátaim anyját, az ismerőseimet és anyámat, de sehol nem ültem sokat, nem volt kedvem beszélgetni, nem volt kedvem udvariaskodni, egyáltalán semmihez nem volt kedvem, alig vártam, hogy mindenkit megöntözzek, *most már senki nem fog elhervadni*, mondta az a kevés cinizmus, amely föl tudott törni aznap belőlem, *na hát' istennek*, mondta nagyanyám, aki mindig is értette a viccet, *akkor nyugodtan vacsorázhatsz, s aztán lefekhetsz*.

Egyikünk sem tudhatta, hogy nem sokkal később megszólal a telefon, hallo, hogy anyám nagyanyámmal beszélget, mindjárt lejön Andris, mondja nagyanyám, nem nagyon értem, hogy miért jönne le az öcsém, csak olyankor szokott, ha már annyira részeg, hogy nincs kedve fölmenni a Fellegvárra, de ha már hazament, akkor nem részeg, vagy nem annyira, akkor viszont miért jön ide, na mindegy, gondolom, és kezdem kirakni a vacsorát, kenyeret hozok a kamrából, s benézek a hűtőbe, mit lehet enni, nem mintha nem tudnám, hogy mindig ugyanazt, jobb napokon valami felvágottat, rossz napokon lekváros kenyeret, a fényűzés netovábbjának számít, ha mindkettő van a jégszekrényben, csengetnek, megjön öcsém, és pillanatok alatt elkezdődik a tragédia, legalábbis mi annak érezzük, de ez a *pillanatokon belül* nem jó, azt sugallja, hogy elkülöníthetők valamiféle szakaszok, pedig nem, egyszer csak ott volt véresen, *mi van veled*, kérdezi nagyanyám ijedten, megvert, mondja sírva nekünk, és elkezd mesélni, hogy hazament, és az apám fejéhez vágta mindazt, amit bármelyikünk a fejéhez vághatott volna, de valahogy mindig öcsém vágta hozzá, hogy elhagyott minket Sáriért, és hogy még ünnepeken sem jön haza, vagy ha hazajön, akkor sem tölti velünk sem a karácsonyt, sem szilveszter estéjét, vagy ha velünk tölti, az tán még rosszabb, mint ha nem töltené, *és akkor nekem jött, és ököllet ütni kezdett, jaj, a gazember*, kiáltja a kezét összecsapva nagyanyám, ilyenkor iszonyú tud lenni a nyelv képtelensége, hogy egyszerre mondjon el dolgokat, egymás mellé tettem ugyan a nagyanyám kiáltását és azt, hogy összecsapta a kezét, de így sem jó, mert nem egymás mellett kellene lenniük, hanem egymáson, hogy pontosan fejazzék ki, ami akkor történt, és a pánik rám is átragad, különben is dühös vagyok, a katonaság miatti feszültség folyton bennem van, nem voltak képesek segíteni rajtam, és most már öcsémen sem tudnak segíteni, legalább annyit, hogy ha részegen hazamegy, hagyják békén, hadd üvöltse ki magát, *nem ezt tűrte anyám annyi éven át?!*, kérdezem magamtól, *és nem ezt akarja tűrni továbbra is?!*, hiszen folyton azt mondogatta, hogy *félek az egyediülléttől*, Imikém, apámért bármit kibírt volna, akkor öcsémért miért nem akar kibírni semmit, vagy legalábbis jóval kevesebbet, *megyek föl*, mondom nagyanyámnak, ez a *föl* a Fellegvárt jelentette a család nyelvén, illetve hát az otthonunkat, a *le* pedig nagyanyámékat, a régi otthonunkat, *ne menj*, Imike, könyörög nagyanyám, *hagyj békét*, Imi, kérlek öcsém is, de velem nem lehet bírni, a sokhónapos keserűség a katonaság, az üres hűtőszekrény, az öcsém piálásai, az apám aljassága és az anyám képmutatása és gyávasága miatt egyszerre fölrobban bennem, és már öltözöm is, nagyanyám felhívja anyámat, *most mennek a fiai, hogy megverjék*, kiabálja a telefonba, *mocsok gazember!*, kiáltja a végén, és akkor már ugrál, valósággal pattog a dühtől, nevetnék, ha nem sírni kellene, elindulunk, öcsém nagyon részeg, lecsúszik a lépcsőkön, megyünk, megyünk, közben persze beszélgetünk is, végig az Erzsébet

úton, de ma már egyikünk sem emlékszik rá, hogy miről is, át a Hétutca téren, be a Gépész utcán, és meg is érkezünk, anyám a konyhában áll, a kezét tördeli, *na, édeseim, hát nem szabad verekedni, hát mégiscsak az apátok*, mondja, semmi másra nem futotta neki, csak erre a hihetetlenül gyáva és aljas mondatra, mert később, amikor már legyintek, *nem akarok én verekedni*, mondom, és öcsémmel együtt bemegyek a hálósobába, *most én is elmondom, amit öcsém mondott, hogy halld valaki olyantól, aki józan*, mondom nagyon határozottan, évek múlva persze megbántam a határozottságomat és a kegyetlenségemet, apám csak fekszik az ágyon, egyre rémültebb lesz, egyre kisebbé zsugorodik, alig látszik belőle valami, de ma sem hiszem, hogy indokolatlanul lettem volna kegyetlen, ó, okom volt ezer és egy, később tehát, amikor már ezt a fél-lábbal-itt-fél-lábbal-ott kapcsolatot szidjuk, *ha szereted, miért nem mész el innen, ne gyötörj bennünket tovább*, akkor anyám beoson a maga undorító módján, és azt mondja, *ugye, hogy mikor tegnap is fölmentél a kuroádhoz*, a folytatást nem hallom, csak érzem, amint fölfordul a gyomrom az anyám gyávaságától, egyszer *nem szabad verekedni, fiam*, ahelyett, hogy *verjétek agyon* vagy hogy *takarodjatok innen, elkanászodott faszok*, aztán meg ezek a hátbadöfős szemrehányások, apám fehér lesz, mint a fal, de azért ő is mondja a magáét, majd nem összeverekekednek öcsémmel, aztán mégsem, befejezzük valahogy, és elindulunk visszafelé, *na nézd meg*, mondja öcsém, *itt a két nagy fia*, folytatja, és az Erzsébet út közepén kiveszi a farkát, mert pisilnie kell, *és ahelyett, hogy ott aludnának vele, mennek a nagyanyjukhoz, igen, igen*, felelem, de nem nagyon figyelek, mindjárt a bizottság elé kell állnom, végighallgatnom isten tudja, hány verdiktumot, és reszketnem, amíg az én papiromig érnek, aztán, ha Astalos mindenek ellenére mégis becsapott, akkor kiszédelegni a mocskosszürke folyosóra, és megbánni, hogy megszülettem, s hogy ennek az asszonynak és ennek a férfinak a fia vagyok, akik nem akarnak segíteni rajtam, mert még csak fel sem merül bennük, hogy vajon tudnának-e, *hátha mégsem így lesz*, gondolom, és közben megyek, megyek és megyek, át a Mihai Viteazu szobra előtt, el a mozi előtt, és föl az első emeletre, hogy bemenjünk az ajtón, evés közben elmeséljük nagyanyámnak a történeteket, lezuhanyozzunk, levetkőzzünk, és az izzadt, rézszeg, büdös öcsém mellé feküdjek, s egész éjjel ne aludjak jól, nehogy lekéssem a döntést, hogy alkalmas vagyok-e vagy tökéletesen alkalmatlan.

Emlék

*Elporlik a jelen és a jövőendő,
de nem pusztul el sohasem a múlt.
Aki egyszer átlépte a teremtés
vaskemény, átjárható kapuját,*

*beleszédül az örök létezésbe.
Már más nem szűnhet meg, csak önmaga
tudata, lakat mögé zárt titok.
Mást nem ismer, csak a lét létezését.*

*Isten sem törölheti le a világról
azt, ami történt, az emlékezés
halálában az emlék túlvilágát.
Láthatatlan fényét a vaksötétben.*

Nem a végső perc

*Nem a végső perc lesz nehéz – a léptek
az út utolsó részén. A magány,
mely mentségek és jóvátehetetlen
bűnök tudata közt ingadozik.*

*Az az egyedüllét, amelyben mintha
körülvennének a nem látható,
lengő kísértetek, pedig már messze innen,
határtalan távolban forgolódnak.*

*Sohsem tanultam meg tőlük szeretni.
Hideg ködével fagy rám a hiány,
hiszen Istennel teli éjszakákon
csak a nyirkos föld mélyeit kutattam.*

Szerelem sodrában

*Mint a sirokkó,
forró, sodor.
S akár ha az ég
leszakad.
Micsoda boldog
zuhanás!
Micsoda fényes
merülés!
S már a végső nap
csöndje csak.*

Csepp víz se

*Sivatag. Utolsó tartomány.
Irgalmatlan Nap, csontig égető.
S a fagyott-üszkös éjjelek.
Déliábot vetít a láthatár:
oázisok zöld, villanó sora.
És csepp víz se. Csak maró
szomjúság.
Kegyetlen, gyilkos monotónia.*

Itt vagy egészen

*Szüntelen gyötrő vízió:
az álom hínáros partján érted hívom
a sűrülő sötétet,*

*s érted a hajnali fényt is,
amelyben égsz.
Itt vagy. Egészen itt.
És eltűnsz rezgő fényhullámokon,
mielőtt megérintenélek.*

Meztelen láng

*A versekbe öltözött vágy
a szavak rongyait letépte.
Némán áll előtted – s kitérve.
Meztelen láng
lobog hozzád és érted.
Mintha egy meggyúlt erdő
égne.*

Napernyőt nem nyithatok

*Így kellene mindig a fejemet tartanom, az ég felé,
hogy a fentről folyamatosan érkező porcukor
minél nagyobb mennyiségben jusson a szervezetembe,
ne legyen túlságosan nagy a veszteség, a felróható kár,
édes legyenek, kívánatos és enyhén ragadós, mint az Isten.*

*A madarakat is jobban látnám, a madarak vonulását,
egy távcső segítségével még a szemükbe is belenézhetnék,
ahogy elrepülnek a házak felett, és az onnan visszaverődő
napsütésből pár gramm nekem is jutna, de tényleg csak ennyi,
mert napernyőt nem nyithatok, mi lesz akkor az édességgel.*

*A járókelők persze, gyakran fellöknének, hozzám érne egy-egy
idegen kabát, de hát mi ez ahhoz a harmóniához képest,
ahogy a madarak horizontális mozgását az áldás vertikális
útja keresztezi, és ha elég ügyes vagyok, egy szatyorban
még haza is vihetek a porcukorból. Vagy egy műanyag vödörben.*

Alkalmi hangszer

*Egy húron pendülsz, rángatod
az üres szárítókötelet, új fejezetet nyitsz
a régi naplóban. Tenyered csupa vér,
nem fáj, de összekoszolja az alkalmi hangszeret.
Bárhová ütsz, nincs tiszta hang. Csak a por
száll fel: betemet bútort, arcot,
megsavanyítja a tejet. Ezt a szomjúságot
már ismered, mondhatni, testközelből.
Gyakran birkóztál vele. Kiszárad a torkod
a gondolattól, hogy neved egy tengeri szörny
neve is lehetne, ha nem a parton fuldokolnál.
Szárazra tett rém (jelentsen is bármit ez), aki
jobb híján saját magát ijesztgeti. Menekül
előled a víz. Csak az üres szárítókötélnek
van rád gondja. Azt hiszed, te pengeted őt,
pedig ő játszik rajtad hamis, húsbavágó dallamokat.*

Három ábránd

Bán Róbert emlékének

Minek egy kalap alá venni három történetet? Hogy az író is megszólalhasson? De hiszen ő eddig se hallgatott. Most meg kapja magát, és összemalterozza ezt a három de-rég-volt-már téglát, vagy mondhatnánk, odanyom három ragasztós akasztót a fürdőszoba csempéjéhez, és abban bízik, hogy kötni fog. De mi köze egy budapesti húsvétnak a göteborgi kikötőhöz? És ha valami csiriz-csoda folytán össze is áll a kettő, hogy jön hozzájuk az a svéd kamasz, a Liseberg óriáskereke alatt? Hát úgy, hogy ábrándozik. Éppúgy, mint a budapesti. És az író, ő talán nem? De bizony, ő csak igazán! Harminchárom álma tapad a három történethez, és bár világirodalmi jelentőségük többé-kevésbé elhanyagolható – hogy a magyarról ne is beszéljünk! –, beteszi a kalap alá, a három mellé, mind a harminchármat.

Húsvéti történet

Páros lábbal ugrott le a buszról, pedig nem volt valami jó kedve. Nem kellett volna hagyni, hogy barátja elcsalja ide. Családi látogatás Elza néniéknél. Ugyan mi köze hozzá? Nem kellett volna hagyni. Persze, mindegy. Páros lábbal ugrott le a buszról...

Különben sem szerette az ünnepeket. Sötét ruha, fehér ing, nyugtalanító változások. Pár évvel ezelőtt még más volt a húsvét. Korai felkelés, locsolkodás, alig ismert, kedves emberek, gépiesen elhadart jókívánságok, unott arccal elfogadott piros tojások, lázas számlálgatása a kapott forintoknak, verseny a fiúk között. Régen volt, kinőtt már belőle. Nyáron már tizennégy éves lesz. Most már a húsvét sem több, mint sötét ruha, fehér ing, nyugtalanító változások. Nem maradt belőle más, csupán a kölniszag – megkülönböztetőül.

Robogott velem a negyvenhetes a Parnasszusra. Már akkoriban is panaszkodtunk a közlekedésre, amely bizonyára rosszabb volt, mint a mai, de velem sohase robogtak úgy a vilamosok, mint a hatvanas években Budapesten. Át a Szabadság hídon, be a Belvárosba, Cseres Tiborhoz, az Élet és Irodalom szerkesztőségébe. Kezdtem már megtanulni, hogy az első válasz mindig a NEM. Ha valaki csak úgy az utcáról, az majdnem mindig dilettáns. Nem is mentem én egészen az utcáról, hiszen Bán Robi odaadta Katona Évának, Katona Éva pedig Cseres Tibornak. Véletlenül Schuller Tiborral is összefutottam. Meséltem neki, mi minden történt azóta, hogy – istenem, két éve már! – leérettségiztünk. Megálltunk a Bartók Béla úton egy kávéra, én a számba vettem az egyik kockacukrot, ő meg olvasta az elé tett oldalakat, és rögtön meg is szólalt: „Öregem, micsoda stílusod van! Ezt közölni fogják, ha csak nem hülyék!” A stílusom, az Cseres Tibornak is tetszett,

de hát, ugye, az első válasz. Pedig elég merészen nyitottam. Azt mondtam neki, hogy én vagyok a Hendi Péter. „Ügyes meg tehetséges, de hát ez nekünk nem kell” – és amíg a kéziratot kereste, azt is hozzátette: „Hány éves? Húsz? Fog még jó novellát írni.” Nem voltam ettől az ígérettől túlzottan elragadtatva. Eddig is írtam, mondtam neki ellensége- sen. Egy pillanatra meghökkent, ő eddig nem ismert engem, máskülönben talán azt mondta volna, hogy fejlődöm. Aztán, amikor ettől is elhúztam a számat, elfogyott a tü- relme: „De hát mit várt tőlem?! Hogy azt mondom, zseniális, mint Hemingway?” Azt hiszem, ez megtette volna kiindulási alapnak, de nem voltam elég jó üzletember. Mi sem jellemzőbb erre, mint lépcsőházi füstölgésem. Legalább megmondtam volna neki, hogy a „tetszik, ügyes, tehetséges, de nem nekünk nem kell” és a „zseniális, mint Hemingway” között kéne még lenni néhány fokozatnak!

Feri előtte szállt le. Ő is páros lábbal. Most ott füttyörészik mellette, teljesen gondtalanul. Örül, hogy sikerült magával csalnia. Talán az első pillanattól biztos volt, hogy sikerülni fog. Talán nem is baj, hogy eljött. Soha nem járt még barátja nagynénjénél, csak azt tudja, hogy jó sütemény van és Elza néninek kezet kell csókolni.

– Ott laknak, abban a házban – mutatja Feri.

Szép, kétemeletes épület, üvegfalú lépcsőházzal! Régóta tetszik neki az ilyen, ez modern. Egyszer majd ő is ilyen házban fog lakni. Barátja hátba vágja.

– Mi az, mi bajod van?

Nincs semmi baja, de ezt most nem tudja kimondani. Most nincs kedve be- szélni. Nem szereti, ha váratlanul hátba vágják. Csak később szól, amikor már ott vannak a ház közelében.

– Az esőkabátot elfelejtetted.

Feri mosolyog. Amikor hosszan kérte, hogy kísérje el, ő nem akart jönni. Mondta, hogy nincs kedve, és esőkabátot se hozott. Feri erre – mivel ő egyáltalán nem fázott – készséggel felajánlotta a sajátját, és most állja a szavát. Mosolyog.

– Tessék! Ennyi előnyt adok.

Tizenkét éves korunk óta voltunk barátok, ami úgy kezdődött, hogy egyszer az iskolaszü- netben azt mondta nekem a folyosón: „Te vagy a legjobb barátom.” Hajlamos voltam rá, hogy ezt komolyan vegyem és viseljem, mint kitüntetést a mellemen, avagy póráz a nya- kamon. Feri, azonkívül, hogy nem Ferinek hívták, nem volt a legjobb barátom. Legyünk őszinték, nem is ezt mondta a folyosón. Egy szerelmi ügy miatt hidegültünk el egymás- tól, tizenkilenc évesen, de ebbe most ne menjünk bele. Ez a történet különben sem a szere- lemről szól és nem is az igaz barátságról. Valami mást kell, hogy mondjon annak, aki megérti. Próbáltam ezt megvilágítani a Kortárs szerkesztőségében egy nőnek, akiről ké- sőbb tudtam meg, hogy Váci Mihály felesége. Ennél jobb ajánlásra aligha lett volna szük- ség, de sajnos, ez sem volt elegendő. Az a barátság és lelkiismeret, amellyel a költő né- hány verspróbálgatásomat egy nyári este az Új Írás Dorottya utcai szerkesztőségében elemezte velem, az bizony nem volt sehol. „Egészen hülyék azért mi sem vagyunk!”, mondta a feleség, mintha csak fülébe jutottak volna Schuller Tibi szavai. „Ha az a sok jó dolog, amit maga itt elmond, ebben az írásban mind benne lenne!” „Nincsen benne sem- mi, és rosszul van megírva”, fordult felénk egy fiatalember, akinek addig csak a hátát lát- tam. Most már azt is tudtam róla, hogy ő se egészen...

– Nagy dolog – mondja flegmán és felveszi a kabátot.

Feri tovább mosolyog.

– Majd meglátod. Kati nagyon jó nő.

Kati Elza néni lánya. Barátja már róla is mesélt: tizenhét éves, szőke hajú és nagyon jó nő. Hát aztán! Őt ez alig érdekli... Jó sütemény van és Elza néninek kezét kell csókolni. Az első emeleten megáll. Talán nem fog ártani egy próba. Feri szívesen mutatja, hogyan kell: puhán megfogja a kezét, kicsit emeli, kicsit ráhajol és lágyan megcsókolja. Most rajta a sor.

– Egész jó, csak ne olyan mereven!

Felérnek a másodikra, Feri már megnyomná a csengőt.

– Vár egy kicsit! Nézd meg a nyakkendőmet!

Feri megnézi, és arcához emelt kézzel mosolyog.

– Hát, öregem! – mondja jellegzetes hanghordozással, aztán rögtön munkához lát és percek alatt olyan háromszöget köt, hogy neki csak úgy dagadnak tőle a nyakán az erek. Most már szólhat a csengő.

Kati nyit ajtót. Csakugyan nagyon jó nő. Feri a köszönés után rögtön beszélni kezd:

– Bemutatom az én legjobb barátomat, aki kizárólag szőke nőkkel foglalkozik. Ettől egy kicsit kellemetlen érzése támad...

Persze, hogy támad! Mit gyömszöl engem olyan szerepbe, ami nem az enyém? Világéletben utáltam az ilyesmit. Egyébként amit itt leírtam, az meg sem történt. De az én legjobb barátomtól bizony kitelt volna!

...Igazán nem kellett volna ezt mondani. Minek mindjárt az elején reklámot csinálni?... Bemennek a szobába.

Elza néni az ablak mellett ül, kényelmes fotelben, és könyvet olvas. Kedves mosollyal fogadja őket. Feri megy elől.

– Elhoztam a barátomat – mondja derűs arccal, miután lágyan és puhán produkálta már a kézcsókot.

Most ő következik. Elza néni barátságosan nyújtja a kezét. Megfogja, halkán elmondja a nevét, aztán kicsit emelné, kicsit hajolna, de a kéz mintha megfeszülne. Elza néni nem igényli a kézcsókot. Ő viszont már nem akar visszalépni. Erősebben emeli, van is vagy tízcentis eredmény, még jobban előrehajol, kicsit kellemetlen, már másodpercek teltek el, már csaknem előrebukik, és a két kéz most egyre lejjebb kerül, már elérhetetlen távolban van, arca ég, remélhetőleg nem piros... Borzasztó kellemetlen! Zavart mosollyal felnéz Elza nénire, elengedi a kezét és bátortalanul kiegyenesedik.

Nem kellett volna eljönni ide. Nem akart jönni, haza akart már menni. Feri is mit erősködött. Neki semmi kedve nem volt. Idegenek között mindig nehéz. Legalább ne látták volna!...

Katival átmennek a másik szobába, kis asztal köré ülnek. Az asztalon sütemény. Kati kínálja. Csakugyan nagyon jó a sütemény. Nagyon jó, régen evett már ilyen jót. Rögtön abba kellett volna hagyni Elza nénivel. Persze, most már mindegy. Nem is olyan nagy dolog. Kati talán észre se vette. Rögtön abba kellett volna hagyni...

Feri már percek óta mesél valamit. Nem is figyel rá, fogalma sincs, miről van szó. Monoton zajjá olvadnak össze benne a hangok, csak azt látja néha, hogy Kati jóízűen nevet. Persze, Ferinek sokkal könnyebb. Szép szeme van Katinak, a haja is egész jó, máskülönben nem olyan túlzottan jó nő. A sütemény viszont nagyon ízlik. A teteje csokoládés és kellemesen puha.

– Te miért csak a szőke hajú lányokat szereted?

Ezt Kati kérdezte, tőle. Válaszolni kell.

– Azoknál olyan könnyű.

Kati ezen hangosan nevet. Nincs itt baj, őt nem kell félteni. Előbb vagy utóbb, de mindig feltalálja magát. Még ilyen helyzetben is! Most már hármásban beszélgetnek, ő csak ritkán szól, de az Katinak mindig tetszik. Nem jó, ha az ember sokat beszél.

– Isztok likőrt? – kérdi Kati.

– Csakis – felelik szinte egyszerre.

Kati töltene, de Feri előzékenyen kiveszi a kezéből. A második poharat kicsit túltölti. Kicsi, talpas poharakból isznak. Később Kati feláll és kimegy a szobából. Csak ketten vannak. Feri sietve nyúl az üvegért, tölt a kicsi poharakba, isznak. Megint tölt, megint isznak. Harmadikra már nincs idő, mert Kati visszajön. Egymással vetélkedve szórakoztatják, viccelődnek. Most már ő is többet beszél. Kati nagyon kedves lány...

„Milyennek képzeled el a Katit?” Valami ehhez hasonlólt kérdezett Keleti Márton, mert-hogy azt még nem mondtam el, hogy ezt a kis történetet én egy csütörtök délelőtt írtam a Vas utcában, mégpedig abból a célból, hogy felvételt nyerjek a Színház és Filmművészeti Főiskola filmrendezői szakára. Váratlanul ért a kérdés. Ki törődik itt Kati-val? Nem ő a fontos, hanem az Ildi, mindenkinek látnia kell ezt a történet végén, hacsak véletlenül nem a Kortárs szerkesztőségében dolgozik. Persze, Keleti Márton nem azért készített ki tudja, hány filmet, hogy olyan nők után érdeklődjön, akik a vásznon meg se jelennek. Különben is mint a felvételi bizottság elnöke azt kérdezhetett, amit akart. „Kati nekem csak annyira fontos...” – így kezdtem a választomat, és sohase fogom megtudni, hogyan folytattam volna, mert Keleti Márton félbeszakított: „Nem magának, hanem nekem.” Na, erre aszontam neki: „Tekintettel arra, hogy én írtam a kis dolgozatot, Kati – nem magának, hanem nekem – csak annyira fontos...” Az igazság az, hogy a jelentkezők közül többen fel voltunk hergelve Keleti Márton ellen. Nem éppen barátságos megnyilvánulásai voltak, nem is lehetett egy lapon említeni Herskó Jánossal, akinek a filmjeit is jobban szerettük, és aki, látván, hogy gubanc van, most nekem is segített: „Engem kért fel rá, hogy eljártsszam a Kati szerepét és most itt ülök magával szemben. Mit mond nekem?” Ez már tisztességesebb ajánlat volt, de sajnos ezzel se tudtam mit kezdeni. Arra ment el minden energiám, hogy letegezzem Herskó Jánost, mert ugye, ha ő Kati... Éreztem, hogy a produkció nem nagyon sikerült, és az sem derített jobb kedvre, hogy amint távoztam, a bizottság legfiatalabb tagja, akit Szabó Istvánnak hívtak, barátságosan intett felém a szemével. Évekkel később én is ilyen barátságosan intettem egy asszonynak a Bajza utcai bíróságon, ahol fogalmazóként dolgoztam. Az asszony bejött a terembe, és mielőtt felszólították volna, hogy az ítélethirdetés alatt maradjon állva, az én tekintetem már igyekezett tudtára adni, hogy nincs miért aggódnia, mert a válóperét megnyerte. Belőlem pedig jogász lett, és nem filmrendező.

Az utcán már égnek a lámpák. Feri az egyik alatt megállítja, és belső zsebéből két szivart szed elő. Titkos mosoly ül az arcán, rögtön tudni lehet, hogyan szerezte. Hozzálátnak, hogy rágyújtsanak. Közben Feri megkérdi:

– Ildinél nem is voltál?

Csodálkozva és értetlenül válaszol erre:

– Minek mentem volna? – aztán némi gondolkodás után még hozzáteszi: – Túl kislány!

Végre meggyújtják a szivart.

– Le ne tüdőzd!

De hiába Feri figyelmeztetése, hiába minden elővigyázatosság, mindketten köhögni kezdenek. Az erős köhögési roham szüneteiben nevetnek.

Esik az eső. Fejük felett kiterítik az esőkabátot. Feri megáll, szembefordul vele, arcát elváltoztatva játssza a részeget. Jobb kezét megemeli, köröz a levegőben. Énekelni kezdenek, elnyújtják, nyakát törik a szavaknak, felemelt kezükkel hadonásznak, a járda egyik szélétől a másikig kacsázva mennek.

Jól érzi magát. Egész sokat ittak. Kati nem is gondolta volna. Kati csakugyan nagyon jó nő. Jó feleség lesz. Ha idősebb lenne pár évvel... Jó, hogy eljött Ferivel. Elza néni is nagyon kedves. Azt a kézcsókot nem kellett volna úgy erőltetni. Persze, egyáltalán nem számít. Még vicces is volt. Vicc volt az egész. Ferivel jól meg tudja magát értetni, ő a legjobb srác az osztályban. Jó, hogy eljött vele. Szivarozni még meg kell tanulni. Ildi hogy meg lenne lepve! Nagyon jól érzi most magát...

Énekelve mennek.

Hirtelen egy alakot vesznek észre. Ott áll, közvetlenül előttük, csapzott hajjal, ijesztően elborult tekintettel. Arca gyűrött, feje is erősen húzza a föld felé. Kabátja hajtókáját összehányta, az álla is mocskos. Részeg!

Elnémulva megtorpannak, kicsit visszahúzódnak. Az alak nekilódul, eltántorog mellettük.

Egy részeg ember. Semmi okuk megijedni.

Mennek tovább, de már nem énekelnek, nem hadonásznak, nem támogatják egymást. Feje fölött már nincs ott az esőkabát. Barátja már sietve belebújít. Fúj a szél, arcába csapja az esőt, fázik.

Márciusban még hűvösek az éjszakák...

Budapest, 1962. Ne higgyék, hogy ez a novella volt a hatvanas évek legjelentősebb kulturális eseménye. Még számomra se volt az! Éppen csak arról van szó, hogy ezt mesélem, ehhez ragasztózom, csirizelek. Ha például azt mesélném, hogy négy évvel később autóstoppal lementem Földvárra, és ott megismerkedtem egy lengyel nővel, akivel vajmi kevés szót tudtam váltani, lévén, hogy azok ott fenn, akkoriban az orosz nyelvnek még a minimumát se tudták az egyetemet végzett agyakba beleerőltetni, tehát ha azt a történetet mesélném – mint ahogy nem teszem! –, és megemlíteném, hogy az egész nem tartott három óráig, kezdve a pillanattal, amikor megláttam a nézők között, akiknek egy frissen alakult zenekar éppen a Lady Madonnát énekelte a Ifjúsági Táborban, és zárva a pillanattal, amikor tenyeresen egy faág vagy kő vagy micsoda karcolását tapogatóva elváltam tőle az erdő szélén, ő meg újra rámutatott a kezén lévő jegygyűrűre, szavak híján a sajnálkozó arcával fejezve ki megbánását, ha például ezt a történetet mesélném, amolyan krúdys hangvétellel, akkor az, hogy mit fogok a világból a hálomba, aligha múlna azon,

hogy szép volt-e az a lengyel nő vagy, mondjuk, hogy mennyire volt őszinte az iránta érzett részvétem, úgy értem, abban a konkrét helyzetben. Az első megjelenés olyan, mint az első ölelés, mondta egyszer Mesterházi Lajos, akinek a Budapest című folyóiratában, az itt el nem mondott földvári esettel körülbelül egy időben jelent meg az én Húsvéti történetem. Nem az első volt, se a megjelenés, se a lengyel nő, de amit a Mesterházi mondott, az valahogy mégis ide illik. Csiriz ez is.

Ideje lenne már elkezdeni a második történetet, de ahhoz ugorni kell az időben. Meg a térben is. Néhány évvel később egy nyári éjszakán a göteborgi központi posta udvarán nézegettem a teliholdat. Fel alá járkáltam a rámpán, és az volt a dolgom, hogy a teherautókon beérkező postát átvegyem. A Göteborgs Posten napilap nagy, kék neonbetűi színezték a holdsugarakat, miközben a háttérben, a tehervonatról hatalmas papírtekerceket emelt le egy targonca. „Ha a lábamra esne az egyik!”, gondoltam a távol biztonságából, és örültem, hogy a postán dolgozom, ahol nem történhet velem olyan baleset, amely megakadályozhatna az egyetem elvégzésében. „Azokból a papírtekercekből harmincat használnak fel minden éjszaka”, mondta az egyik kollégám, „annyi megy el egy újság kinyomtatásához”. Akkor még nem tudtam, hogy alig kilenc hónap múlva az én svéd nyelvre fordított írásmat is közlik majd a húsvéti számban. Az első svéd megjelenés! Háromszázezer példányban, igazi bestseller. Mit is mondott Mesterházi? Nem tudtam még, de reméltem, hogy az a másik dolog, az se lesz sokkal rosszabb. „Harminc ilyen tekerics, minden éjszaka”, ismételte a kolléga, „látod azt az erdőt?” Hát igen, jól kell írni. Jobban.

Lány a kikötőben

Nem szívesen mesélek el magamról olyan dolgokat, melyek felkelthetik mások irigységét, ez alkalommal azonban nincs más megoldás. El kell ismernem, hogy azon kevés szerencsések közé tartozom, akik a legjobb munkát mondhatják magukénak az országban. Ezzel talán már el is árultam, hogy kikötőmunkás vagyok, aki csak akkor dolgozik, ha a kedve és a kereslet összetalálkozik. A dolog nagyszerűsége pedig az, hogy az ember napról napra választhat a munka és valami más között. Például teniszezhet, ami jót tesz az egészségnek, vagy képeket festhet, melyeket eladni nem lehet, esetleg járhat az egyetemre, hogy diplomát szerezzen, ami, ugye, fölöttébb hasznos dolog manapság. Egy szó, mint száz, övé a szabadság, reggel, délben és este. Képzeljének csak el egy államminisztert, amint felébred egy februári reggelen és azt mondja magában: „Pfuj, de ronda idő, boldoguljon ma a kormány nélkül!” Aztán alszik tovább.

Hogy ebből mi lesz magyarul, azt még nem tudom. Az, hogy „akik a legjobb munkát mondhatják magukénak az országban”, svédül sokkal természetesebbnek hangzott, de hát hogy lehet megkerülni a „bírní” igét. Nem véletlen, hogy már hetek óta hordozom ezt a szöveget a laptopommal. Genfből a francia Jurába, onnan meg vissza Genfbe. Néha az autóban alszik, a tóparton vagy a barátnőm háza előtt, néha nem is tudom, hogy hol van, aztán egy napon a feleségem rátapos, amikor elviszem a piacra zöldséget meg gyümölcsöt vásárolni, követ engem ez a szöveg, követ hűségesen, át a sokszögletű életemen. Nincs mese, le kell fordítani! Pozitív hozzáállás kérdése az egész. Hogy is volt hetvennégyben Göteborgban?

Minket egyébként az időjárás nem sokat zavar. Nincs rossz idő annak, aki a szabadban dolgozik, hacsak a kedve nem az. Akkor persze szidhatja ezt a ragyogó napsütést is, de nem teszi, mert nálunk az nem szokás. Alattunk a nyugodt vízzel, felettünk a kéklő éggel tizenketten dolgozunk ezen a nyári napon egy hajón. Szó se róla, jól kifogtuk a sőt: zsákonként ötven kiló! Tudjuk mind, hogy ennél nem is lehetett volna rosszabb, de hát éppen ez az, ez az, ami emeli a kedvet, amikor azt látod, hogyan hátrál előled a balszerencse...

Le sem fordítom, hogy mint mondanak ilyenkor a svédek. Meg nem emésztene azt se a magyar nyelv, se a magyar elme.

Tíz perc múlva kettő, ideje kávézni menni...

Így volt ez valóban? Manapság Genfben akkortájt megyek vissza az irodába, hacsak el nem húzódott kicsit az ebéd előtti tenisz. Aztán fél négykor jön a kávé és fél hatkor a sör. Különös, nagyon különös nekem ez a tíz perccel kettő előtti kávészünet. Az is lehet, hogy sajtóhiba. De talán mégsem az, hiszen a göteborgi kikötőben nem kilenckor kezdődött a munka. Maradjunk csak abban, hogy azon a nyári napon tíz perc múlva lett volna kettő, amikor ideje volt kávézni menni...

...Otthagyjuk hát a zsákokat, és amint felmászunk a létrán, akkor derül csak ki igazán, hogy milyen forrón süt ma a nap. Egy percbe se telik, és a hajó üres. Lépdelünk az óriás daruk alatt, és csaknem hálásak vagyunk a pokolian nehéz zsákoknak. Sokszor végigmentünk már ezen az úton, és szokásához híven ma is ott vár ránk a barna színű faházacska a kávéval. De nézd csak, ma nem csak azzal! Az első darunál, ahol az út jobbra fordul, tíz-húsz méterre előttünk, egy lány ül az úton. Hosszú a ruhája, az ember azt se látja rögtön, hogy mezítláb van. Persze, hogy mezítláb!

– Ha valamit igazán nem szeretek, egy részeg spiné biztosan az – mondja mögöttem valaki.

Bennem nincsenek ilyen előítéletek, és amint látom, ahogy a kezét emeli, egy nagy madárra kezdek gondolni, amelyik éppen most fog elrepülni. Nem telik sokba, amíg mellé érünk. Egészen könnyű anyagból van a sötétbarna ruhája, aligha volt célja elrejtieni a női bájakat, minek folytán nem kell túl keményen dolgoznia a férfi fantáziának. Egy ötven körüli fickó karikázik el mellettünk.

– Utazhatok veled? – kérdezi a lány.

– Az már csak természetes – mondja az ember, aki állandó alkalmazottja a kikötőnek.

A lány felmászik a csomagtartóra. Meglehetősen fiatal. Egy pillanatra látom az arcát. Kin múlhatott, hogy így kell most köszálnia? Túl drága lett volna búcsúajándéknak egy taxi? A ruha jobb oldala fel van vágva, ami látni engedi a combját. Jól elmenne a Poszeidon étteremben, de itt valami másra ingerel, mondjuk azt, szánakozó nevetésre. De nem nevet senki, és a lány felülhetett a biciklire, és ez a két dolog azt súgja nekem, hogy mindent egybevetve mégiscsak jó ez a világ.

A kávézónál ér véget az utazás. Mielőtt megállna, a kikötőmunkás hátranyúl a bal kezével, hogy vigyázzon a lányra, de hiába az igyekezet, mert az bizony le-

esik a földre. Az ember odafutna, hogy felsegítse, de hiszen kap ő segítséget. Nem vagyok túl elégedett magammal, amikor bemegyek a faházba, de arra gondolok, nem szívesen lettem volna tanúja egy eseménynek, amely talán hosszú időre lesz szégyenletes emléke ennek a lánynak.

Idős nő áll a pult mögött, és amikor elveszem a kávémat, hallom, hogy azt mondja:

– Ez meg miféle kísértet?

Gúnyosan mosolyog, és nekem nem kell megfordulnom, hogy tudjam, a lány bejött. Rögton az egyik sarokba megy és leül. Vagy tíz asztal van a helyiségben, és majdnem mind foglalt.

A nő a pultnál továbbra is mosolyog, és ahogy körbenézek, egyszerre felfedezem, hogy nem olyan ez a kávészünet, mint máskor. A hangulata nem olyan. Senki nem szól a lányhoz, a legtöbben nem is pillantanak felé, de nézd csak azt a mélynövésű darukezelőt! Ahogyan az asztalok között mozog! Azt hinné az ember, hogy a svéd jégchokicsapat öltözőjében van az oroszok felett aratott piszkos nagy győzelem után. Tudtad te valaha, hogy ennek a darukezelőnek ilyen széles a válla? És a mosolya!

A lány ott ül a sarokban. Egy hajszálon múlik, hogy el nem alszik. Egy gavalér észreveszi, hogy a cipője az utcán maradt és már megy is érte.

– Köszönöm szépen – mondja a lány.

Meglepően lágy a hangja. Nem akarok ránézni. Nem akarom, hogy lássa, amint bámulom. A szemben lévő asztalnál valami sztorit mesél az egyik fickó. Korábban sohasem volt ilyen hangos, ennyire élettől vidám. Bizony, úgy van, ahogy mondom, másfajta kávészünet ez a mai. Vajon én hogyan nézek ki benne? Másmilyen vagyok én is, biztos, hogy másmilyen.

Hirtelen zajt hallok. A lány nem tudta megtartani magát a széken. Az öreg tulaj körbejár a csészékért és megáll a kupac előtt, ami a lány.

– Miféle ember az ilyen! – szól belőle a szavakba öntött fejcsóválás.

Néhány hete rendelte meg a *Lektyrt* és a *FIB Aktuellt* a kávézók részére...

Ezek a képes újságok a Playboy svéd megfelelői. „Jaj de szépek!” – mondta apám a benne lévő lányok láttán, amikor csaknem nyolcvanévesen meglátogatott bennünket Göteborgban. Még a feleségemnek is elmondta, hogy én milyen szépet mutattam neki. Sokfajta alkalmi munkám volt Göteborgban. Egyszer egy hajón mosogattam, ahol dolgozott egy nagyon szép lány, akinek Kate volt a neve. Az volt az érzésem, hogy tetszem neki, de akkoriban nagy sokk lett volna számomra elhinni az ilyesmit, pedig bizonyára jobban néztem ki, mint manapság. Hiába, az élet már ilyen! Nem történt semmi azon a hajón Kate és én között, éppen csak kezdett egy kicsit felderengeni, hogy az a kezdeti fanatikus házastársi hűség, hát szóval, hogy az talán nem fog eltartani egészen az aranylakodalomig... Egyszer, amikor a kávémat ittam, Kate ott takarított köröttem, és a szomszéd asztalról áthelyezett egy FIB Aktuellt az enyémre. Először a kezét láttam meg, azután, mint habot a torán, az újság címlapján a meztelen lányt. Bizony, nem nyúltam hozzá, mert annál, hogy a kezembe vegyem Kate előtt, azt se találtam volna durvábbnak, ha rögton ráütök a fenekére, ami, ugyebár, bátorsághiány miatt vagy egyéb okokból kifolyólag sohasem lett volna a kenyerem vagy söröm vagy teám, attól függően, melyik országban él a kedves olvasó. Nos, ennek a kávéutalajdonosnak nem volt ilyen dilemmája. Mármint an-

nak, aki a novellában megtestesül. Szándékosan negatívan jellemzem őt, mert aki Lektyrt ad a kávézóknak, az mit döbben meg azon, hogy lát egy részeg kurvát. Dubbel moral, ahogy a szelíd svéd mondja. De folytassuk csak a novellafordítást, mielőtt örökre el nem fújja az autóból a megsárgult újságlapot a bise vagy a szél. Ehhez már azt is hozzá kell tennem, hogy Genfben kétfajta szél van. Azt, amelyik északról jön, azt bisének hívják. Három, hat vagy kilenc napig tart. Hideg, ami nyáron kimondottan kellemes. Mintha azért jönne, hogy megtisztítsa a várost. Most például a svéd novellámtól. És a másik szelet hogy hívják Genfben, kérdezhetné valaki, akit a malter már jobban érdekel, mint a tégla. Az biz nem más, mint a szél. Úgy hívják, hogy szél. Azonkívül még meleg is. Na, de vissza Göteborgba!

...Mégiscsak kellemes, ha az ember olvashat valamit kávézás közben. A gaval-
lér, aki a cipőket behozta, úgy érzi, jogot váltott némi viccelődésre.

– Van egy tízesed? – kérdezi a tulajdonost.

Az öreg megérti, miről van szó. Nem tetszik neki a vicc, látszik ez az újabb fejcsóválásból.

– Tíz kroncsi? – mondja a lánykupac, miközben lassan felemelkedik. – Engem ötvenért lehet meglökni.

Továbbra is halk és nyugodt a hangja.

– Szart beszél a gyerek – magyarázza a megdöbbszent öreg hölgynek...

Ahogy lefordítom, meg is hökkenek. Az a lány abban a kikötőben nem volt ilyen durva. Talán a hangja miatt nem. Vagy egyszerűen csak azért, mert más és más asszociációkat indít el bennem ugyanaz a mondat, attól függően, hogy magyarul hallom-e vagy svédül? Ebből az országból sürgősen el kell menni, mondta egyszer a feleségem, miután elolvasta egy József Attila-vers svéd fordítását. Mi a francért is erőlködtem én azzal a nyelvvél? Hát azért, mert az ember a szomszédjának ír, még akkor is, ha az egy spanyol házmester-né Genfben. Talán legjobb, ha meghagyom svédül. Minek törjem derékba a nyájas olvasó nagyra becsült képzeletét, minek romboljam le a svéd kikötőkkel és az ott megforduló lányokkal kapcsolatos illúzióit?

– Han pratar skit – magyarázza az öreg hölgynek, aki előrejött a konyhából. – Te rohadt melós, te még egy tízest se tudsz nekem fizetni – mondja mosolyogva.

Csend van a kávézóban. A gaval-
lér maga elé néz az asztalra...

*Hogy a svédek mire gondolnak, azt nem tudom. Én, kérem, az író vagyok, nem pedig a Jó-
isten.*

A tizenöt férfi közül senki sem alázza vissza a lányt, senki sem magyarázza meg neki, a szegény kis tudatlannak, hogy mekkora dicsőség, ha valaki a munkásosztályhoz tartozik. Alighanem örülhet az ember a dolgok ilyenén folyásának, és amíg ott ülök az asztal mellett, arra gondolok, megint, hogy nagyon szeretem ezt az országot.

A lány feláll és megy az ajtó felé. Nincs könnyű dolga. A biciklis kikötőmunkás megy utána. Látni az ablakon keresztül, hogy a város felé indulnak.

Vége a kávészünetnek, lassan kiürül a helyiség. Ahogy elhagyjuk, látom,

hogy mindenki a város felé néz, és csak azután fordul a hajó felé. Mindenki, mint ahogy én is.

Egy negyven év körüli fickó jön mellettem, együtt pakoljuk odafenn a sót. Hátra-hátranéz a város irányába, és azt mondja mosolyogva:

– Alighanem útba ejtik a kiserdőt.

Aztán felmegyünk a hajóra.

Göteborg, 1975. A felnőttek gimnáziumában tanultam a svéd irodalmat, és – házi feladat gyanánt – ott vettem papírra ezt a történetet. Bengt volt a tanárunk, hatvanéves lehetett, szabályos utazóbőrönddel jött az órákra, mi pedig, húsz és harmincoalahány között... vagyis, mit mondok? Volt ott egy tizenennyolc év körüli leányzó is, akinek az élet szintén úgy rendelte, hogy ne a vele egykorúakkal végezze el a gimnáziumot. Gondoltam, felajánlok neki egy találkozást, és hogy a svéd nyelvet is gyakoroljam, szépen megfogalmaztam magamban, hogy amennyiben nincs valami felettébb féltékeny férje, azonkívül három gyereke, abban az esetben talán... Nincs férjem, felelte a leányzó, még mielőtt a mondatomat befejeztem, de három gyerekem, az van. Erre rögtön cserbenhagyott a svéd tudásom. De még a fantáziám is. Irodalom-birodalom. Bengt fogta a piros tollat, és kijavította a Lány a kikötőben. Rögtön legépeltem, és nem sokkal később már ott is volt a kezemben a Göteborgs Posten elutasító levele, mármint hogy sajnálattal, de nem tudják... Magyarán, az a harminc bála papír, ott a rámpán, minden éjszakán, nem énrám vár. Gondoltam, kérek egy kis pontosítást az ügyben. Hogy az irodalomról nincs mit vitázni, azt akkor én már jól tudtam, előgre nem voltam már húszéves. A portársnak – fontos emberek ám a portások!, figyelmeztetett valamikor az apám – azt mondtam, hogy éppen csak tudni szeretném, mi volt a bökkenő, hiszen a Húsvéti történet úgy tetszett az Eriksson úrnak, hogy arra biztatott, hozzak mást is. Talán a nyelvi nehézségek esete forogna fenn? Elfogadom, ha így áll a dolog, okulok is belőle, éppen csak szeretném biztosan tudni. Eriksson már nem dolgozott a lapnál. A portárs egy másik személyhez vezetett, aki átvette tőlem a négy gépelt oldat. Ő volt az, aki visszaküldte, joggal vártuk hát tőle mindketten, hogy megmondja, miért. Hát, nem volt miért, mert csak azt mormogta maga elé, hogy nincs baj a svéddelel, meg hogy elegánsan van megírva, tehát, hogy jó, de ők ezt a közeljövőben... És amíg ezt morogta, ült az asztalánál és egyszer se nézett rám. Csak álltam ott, a jó öreg Bencével az oldalamon, és azt mondtam magamban: „Te jó isten! Semmi baja az én novellámnak, hacsak az nem, hogy ez a Disznófejű Nagyúr nem akarja közölni.” Nem volt ez rossz eredmény, hiszen választ kaptam a kérdésemre. Sütött a nap a pályaudvar előtti Drottningstorgeten, és én átsétáltam a Göteborgs Tidningenhez, a Norra Hamngatanra. Csak úgy, be az utcáról. Nem feltétlenül magvaszakadt vállalkozás ez Svédországban. A polgár felhívhatja telefonon a királyt, aki pedig úgy gondolja, hogy írt egy jó novellát és azzal bekopog egy szerkesztőség ajtaján, s ettől nem lesz feltétlenül dilettáns. Ezt a lehetőséget rögtön ki is zártam, hiszen nem azt mondtam annak a személynek, aki az utamba akadt, hogy én írtam valamit és szeretném, ha szeretnének, hanem megkérdeztem, érdekelné-e őket egy szépirodalmi jellegű írás. Az illető Johanssonhoz küldött, egy „Kulturredaktion” feliratú szobába. Amikor bementem, Johansson éppen ki akart jönni, így az ajtóban vette át tőlem az írást és visszafordult az íróasztala felé. Hogy betegye a fiókba, gondoltam én, de ebben tévedtem, mert Johansson az asztalára tette a gépelt oldalakat, és mire négyig számoltam, már el is olvasta az elsőt. Aztán jött a második: egy-kettő-három-négy. Gyors-ol-vas-ás, gondoltam, és már ott fekiüdt az arcán harmadik oldal. Nem

volt időm arra gondolni, hogy mi van a negyediken, mert Johansson már meg is szólalt: „Ez valóban nagyon jó volt.” Mindezt tizenhat másodperc alatt. Persze, nem kértem meg, hogy olvassa el még egyszer. Minek húzzuk az időt? „Jó – mondta Johansson –, csak az a baj, hogy mi ilyet nem közlünk. Persze, talán lehetne tenni valamit – gondolkozott hangosan. – Esetleg felhívónánk az olvasóinkat, hogy írjanak a munkahelyükről. És ezzel a darabbal kezdenénk. Mennyit akarsz érte abban az esetben?” Ez az utolsó három szó megérdemel egy kis kitérőt. Svédül úgy mondják: „I szó fáll”. Aki figyelemmel kíséri szépirodalmi tevékenységemet, egy napon talán rábukkan egy elbeszélésre, amelynek főhőse, persze magyar az illető, ez nem is vitás, azt javasolja egy éjszaka Eva Tirénnek a stockholmi a Viktoria kocsmában, hogy kísérfje őt haza a Hotel Excelsiorba. Eva Tirén erre azt feleli: I sa fall, te gyere el énhozzám. Ha az ember idegen nyelv közegébe (szándékolt hosszú ő) csöppen, akkor egyszerűen csak megszereti annak néhány fordulatát, az élet hozza így. Arra a kérdésre, hogy mennyit akarok, nem tudtam rögtön válaszolni. Rám zuhant az igen. „Sokat nem tudunk adni – mondta Johansson. – Esetleg kétszázat.” Ebben maradtunk. Néhány nap múlva postán megkaptam a pénzt. Egy ideig nézegettem, benne vagyok-e a kedvoencemnek igazán nem nevezhető bulóárlapban, de aztán abbahagytam. Bizonyára nem indult be a sorozat...

Nyári kiségitő

– Akkor hát ez lesz a munkád – mondta befejezésül a férfi, és rábizta őt egy hosszú tagra, aki a vidámparkosok piros egyenruháját viselte.

Most ott áll az óriáskerék alatt és nézi a hosszút. Ő adná a szükséges felvilágosítást, de nem úgy néz ki, mintha túl sok mondanivalója lenne. Csak nyitja és csukja a kosarak ajtaját, segíti ki- és beszállni az embereket. Éppoly közömbös velük, mint vele is.

– Mikor kezdesz?

– Holnap délután.

Nagyszerű érzés, hogy megkapta a munkát. Végre eldőlt, két hónapig itt fog dolgozni a nyáron.

A hosszú megragadja az egyik elhaladó kosarat, és visszatartja néhány pillanatra. Amikor újra elengedi, két lány kezd imbolyogni és sikoltozni a kosárban.

– Ha unatkozol, találj magadnak szórakozást. Fog ez menni, nem kell félned. Egyébként jobb lett volna a játékkerembe kerülni, ott nem kell annyit dolgozni, de nekem tökmindegy. A jövő héten lelépek.

Dehogyan fogja ő ennek elmondani, hogy mennyire örül a munkának. Jobb lesz valami általános szöveg.

– Klassz kilátás van odafenn. Igaz?

– Te, én nem tudom. Sose voltam még ott egyedül. Aztán ha van egy csaj az ember mellett, akkor az ember nem a kilátást figyeli.

– Na, persze – feleli ő.

Úgy tervezte, hogy beszáll egy menetbe, mielőtt hazamenne. Jól illene a mostani hangulatához. De mivel egyedül van, ugyanúgy ki is hagyhatja. Lesz még alkalma rá.

Megint a két lány kosara közeledik, és ez újra lefoglalja a hosszút. Most megérinti az egyik lány haját, kicsit meg is fogja.

– Sokáig nem szabad őket a hajuknál fogva tartani – mondja aztán figyelmeztetőül, és ezzel meg is adatott minden munkával kapcsolatos tudnivaló.

Hogy is hívták azt az ötvenhatos magyart, aki telefonon megkérdezte tőlem egy este, hogy akarok-e tízezer koronát keresni? Nagy pénz volt az akkor, de azért igennel feleltem. A Göteborgs Posten pályázatáról volt szó. Jeligével kellett beküldeni a novellákat, melyek közül az újság közöl majd egyet minden vasárnap, aztán tíz hét után kihirdetik a győztest. A témának a göteborgi Liseberg vidámparkhoz kellett kapcsolódnia. Nyilván ők adták a tízezer kroncsit. Istenem, ezek az irodalmi pályázatok! Korán keserítették szájam ízét a megmérettetés ezen csalfa illúziói. Hogy az ember nem nyer, attól még Katona József is lehet, de az, ahogyan nem nyer!... „De hát mit várt tőlem – kérdezhetné a mindenkori zsűri elnöke, mint Cseres Tibor az ÉS szerkesztőségében –, azt, hogy én vagyok a Jóisten?” Bizony, az nem lett volna fair, de még csak okos se, hiszen melyik hülye nem látja, hogy ezek a jeligés pályázatok elfedhetnek ugyan sok mindent, de a szerző kilétét semmiképpen sem. Rádics Kálmán, fiatal magyartanárunk, aki maga is írt, és a gimnáziumunk hatvanegyes évkönyve azt közölte róla, hogy rövidesen sajtó alá rendezi a novelláskötetét, amely azóta se bújt ki a sajtó alól, szóval, Rádics Kálmán, vagyis Károly, aki nagyon szerette az irodalmat, és aki azt, hogy szerelmes, úgy mondta mindig: szerelmezs, mert Vas megyei volt, ő volt az én első novellapályázatom zsűrielnöke. Jelíges volt a pályázat, zárt borítékban kellett a novella mellé csatolni a nevet, de mindez nem volt akadály annak, hogy Rádics ne olvassa fel magyarórán az én Dika című mesterművem. Éppen csak az volt különös, hogy rögtön azt is megkérdezte tőlem, miért „Zöld a lámpa” a jeligém. Harmadik gimnazista koromban még azt hittem... Azon a bizonyos magyarórán úgy tűnt, hogy van is miért. Mindenki gratulált, hogy megnyertem a pályázatot, még a másik osztályból is jöttek, mert Rádics, aki, ugye, szerette az irodalmat, ott is elmondta, hogy milyen nagyon jó volt az én elbeszélésem. Aztán egy héttel később, az önképzőköri órán kihirdette, hogy Baksay Gizella kapta az első díjat és én lettem a második. Persze a második díj is nagyon szép és, ahogy mondani szokás, jobbtól nem szégyen kikapni. Az egyik osztálytársnőm később meg is kérdezte tőlem, hogy miért volt az arcom olyan elégedetlen, amikor a díjat átvettem, mert ő bizony nem értette. Én pedig valami mást kezdek most megérteni, olyan ez, mint valami megvilágosodás! Hát ezért van az, hogy a genfi sakkbajnokságokon kettős gyalogelőnyből vesztek végjátékot. Mert ilyen traumatikus emlékem fűződik ahhoz, hogy megnyertem valamit! Persze, tizenhét éves korban ez már aligha változtat a leányzó fekvésén. Sokkal korábban kellett valaminek történnie. Ne varrjunk mindent a Rádics nyakába! Nem lenne fair.

Mit csináljon most? Csak nem megy haza egy ilyen kellemes szombat délután! Inkább körülnéz kicsit. Ma ő is azok közé tartozik, akik szórakozni jönnek ide. Csak éppen nem valami vidám dolog egyedül lenni egy ilyen szombat délután. Elmehetne megnézni a játéktérmet, de nem akar odamenni. Nem akarja megtudni, mi az a jó munka, amiről a hosszú beszélt. Örülni akar az óriáskeréknek.

Kár, hogy Anders és Göran dolgozik ma. A postán kaptak munkát, már a második éve. Először ő is ott próbálkozott, de neki nem sikerült. Máskülönből ők hárman mindig együtt vannak. Augusztus közepén befejezik a munkát, és átbicikliznek a keleti tengerpartra. Mielőtt a suli elkezdődik, tíz napot sátoroznak majd *Gottlandon*.

Bengt javította ki ezt a szöveget is. El volt ragadtatva, amikor elmondtam neki, hogy a Göteborgs Tidningen elfogadta a Lány a kikötőben. Vajon mennyit adjak neki a tízezer koronából, kérdeztem magamban. Egy üveg viszkivel (valószínűleg a Stena Line hajó Göteborg és Kiel közötti járatán vásároltam. Vagy valami más, svéd adótól megkímélt területen? Az is lehet, hogy ajándékba hozta az egyik külföldi látogatónk. Esetleg nem is viszki volt, hanem konyak, de az biztos, hogy nem Svédországban vettem és nem a tízezer koronából, mert azt valaki más kapta meg, és nem feltétlenül azért, mert az ő novellája volt a legjobb, ez, ugye, mindig szubjektív, azért pedig végképp nem, mert ő volt Göteborg legismertebb gyerekregényírója, elvégre jelíges volt a pályázat, vagy nem?...) mentem el Bengt lakására, és ma is látom még, ahogy meghajtotta a fejét, amikor átvette az üveget meg az újságot, benne a kinyomtatott novellával. Nem a Göteborgs Posten volt az az újság, mert abban hiába kerestem szombat éjjelenként az általa kijavított svéd mondataimat. Szombat éjjel meg lehetett már venni a vasárnapi számot. A Valand nevű szórakozóhely mellett árulták, ahová később el-eljártam táncolni, persze, kizárólag írói anyaggyűjtés céljából. De azon a nyáron nem tartottam még ott. Inkább csak álmodoztam, mint a kamaszom az óriáskerék alatt, és az, hogy megtalálom-e röppenő vágyait az Avenyre éppen megérkező újságok egyik számában, körülbelül úgy viszonyult a Valand kiöltözött gavallérjainak, valljuk meg, kissé bunkó világhoz, mint Rimbaud versei a szocialista realizmushoz...

Elmegy néhány métert az óriáskeréktől, és megáll egy mutatványnál, amelynek Tintahal a neve. Hosszú karok süllyednek és emelkednek a térben, forog a Tintahal. Lányok és fiúk ülnek a karok csúcsain, előre- és hátralandulnak, felemelkednek és lemerülnek a karokkal. Nevető arcok fúrják magukat előre a levegőben, és aki kívül áll és nézi őket, úgy érzi, mintha része lenne az utazásban.

Elhalad a várakozók sora mellett. Beszélhet egy kicsit a sráccal, aki a mutatványt kezeli. Legelől a sorban egy vörös hajú lány áll. Az arcát nem lehet látni, csak arra lesz figyelmes, hogy egy katicabogár van a lány hajában. Ha kinyújtaná a kezét, meg is érinthetné. Vagy mondjon inkább valamit a lánynak? Egy pillanatra meglátja az arcát is, és meglepődik, mert az arc rámosolyog. Mintegy tanácsot kérve felnéz a Tintahal nagy szemébe. Alighanem helyénvaló lenne mondani valamit, de a lány már el is tűnt. A Tintahal megállt, és a várakozók betódultak a karok felé. Senki sincs már a bejáratnál, egyedül csak ő áll ott, keresi a szemével, hova tűnt a lány.

– Be akarsz ugrani?

A srác, akivel beszélni akart.

– Lehet jegy nélkül is?

– Azt elintézhethjük utána is.

A karok mozogni kezdenek. Néhány közülük felemelkedik, és akkor újra meglátja a lányt. Most is mosolyog feléje, mintha mondani akarna valamit. Üres a hely a lány mellett, kár, hogy nem vette előbb észre. De talán még nem késő. A sebesség fokozódik, most felemelkedik a levegőbe. Előtte egy kar megfordítja a lányt, csak a vörös haj látszik. Milyen szép haja van! Lobog a levegőben. Most lefelé repülnek, és megint látják egymást. Integet a lány felé. Vajon észrevette? Most egymás mellé kerülnek, aztán gyorsan eltűnik előle az arc, pörgetni kezdi a Tintahal.

Fenn van megint, repül a lány után. Repül a lány után, akit hirtelen beránt magához a Tintahal, mintha csak azt mondaná: – Ezt a kincset soha nem kapod meg, kis barátom. Nagyon is megkapja. Most újra szemben vannak egymással. Meg kell törölnie a szemét, hogy lásson. A lány most nem mosolyog. Talán fél, amiért úgy robognak. De hát nincs mitől félni. Újra fordul vele a kar, és most már nem aggódik, amiért nem látja maga előtt a lányt. Valahogy ők összetartoznak. Hányszor fognak még találkozni ezen a nyáron!

Nem tudja még, hogy csalódni fog a nyárban. Ez a fiatalság. Az ember áll a Vasagata és az Aveny sarkán, nézi a Valandba érkezők díszes seregét, mígnem megáll az a bizonyos autó, és a sofőrje már viszi is az újságokat a kioszkba. Kezdődhet az eladás. Az a fiatal eladónő, akivel később volt egy-két baráti randevűnk, meg a Lilla Londonban is megittunk egy sört, talán, mert már első találkozásunk előtt megérezte, hogy egymás életében a kezdeti biztató előjelek ellenére sem fogunk sok szerepet játszani, tehát az a fiatal eladónő akkor még nem dolgozott abban a kioszkban. Nem is tudom, hogy férfitől vagy nőtől vettem-e azokat az újságokat. Hétről hétre egy másik jelige alatt lapító mókus (vagy mókusnő?) novellájával! Néha a feleségem is ott várakozott velem, és egyszer láttunk egy hozzánk hasonló korú párt amint a lepedő-libegő lapok között ők is egy soha meg nem érkező novella után kutatnak. Az ember néha jobban látja magát kívülről. Egyből megértettem, hogy hiába az egész vállalkozás. Azért sportszerűen megnéztem minden vasárnap színművet, mígnem az utolsóban ott nem volt a nyertes gyerekgényíró. Elolvastam a gyerektörténetét, és azt mondtam magamban, hogy akkor most már meg is gyűjthetem az én kamaszmesémet, mert ezek után aligha fogja azt közölni valaki, most már jó időre mindenkinek Liseberg-sztorival lesz tele a hócipője. Aztán támadt egy ötletem, de hátha van valaki, akit a novella jobban érdekel, úgyhogy folytassuk egy kicsit azt is. Mit is remélt az előtte álló nyártól az a kamasz?

Ő dolgozik az óriáskerék alatt. Nyitja és csukja a kosarak ajtaját, és észreveszi, hogy a lány megérkezett. Akik előtte állnak a sorban, nem értik, miért lett hirtelen olyan jó kedve. Így lesz. Azon a napon, amikor befejezi a munkát, beülnek az egyik kosárba, és neki lesz rá gondolja, hogy akárki langaléta srácok ne érinthesék meg a lány haját. Most újra látja őt. Talán együtt bicikliznek majd Gottlandig, Anders és Göran bizony meg lesznek lepve. Jó lesz, ha szereznek maguknak egy saját sátrat, mert az övére most már sajnos nem számíthatnak.

A Tintahal megállt. Leugrik a karról és elindul, de akkor hirtelen nem tudja, merre ment a lány. Ott van, persze! Odamegy hozzá, de nem jön ki hang a torokán, mert nem ismeri meg az arcot. Ebbe az irányba ment a lány, de ez nem ő volt. Az ő haja hosszabb volt, sokkal hosszabb. Egy másikhoz fordul...

Micsoda veszett vállalkozás! Nem létező arcot keresni a létezőn.

...Nem, nem ő volt az a katicabogárral. Ezt a lányt ő sose látta. De most tudja már, a lány a túlsó oldalon ült. Jó lesz sietni, egyre kevesebben vannak már a Tintahalnál. És akkor az egyik lánytól a másikig megy, bámulja az arcokat és alig tudja elhinni, hogy ez igaz. Nem ismeri meg a lányt. Kék farmernadrág volt rajta vagy fehér szoknya? Nem tudja. Az egyetlen, amire emlékezik, a katicabogár a

hajában. És a haj vörös volt, ha egyáltalán igaz. Itt nincs egyetlen vörös hajú lány sem. Talán már elment volna? Lehetetlen. Itt kell lennie a közelben, és bizonyára újra idejön még valamikor a nyáron.

Azon a nyáron megint elmentem a Göteborgs Tidningen szerkesztőségébe. Most már nem azzal kellett kezdenem, hogy mit akarok eladni. Mentem egyenesen a „Kulturredaktion” feliratú tábla felé, de kiderült, hogy Johansson már nem dolgozik ott. Elment Stockholmba. Meg is lehet érteni. Talán én is azt tettem volna a feleségemmel, ha a város szívében nem lett volna az a csodálatos lakásunk. Jonansson helyett Andersson fogadott. Mondtam neki a Lány a kikötőben meg hogy tudni szeretném, közölték-e valamikor az elmúlt hat hónap alatt. Ő erre nem tudott válaszolni, ami meg is felelt a várakozásomnak. Nem a Lányt kerestem én a kikötőben, hanem az alkalmat, hogy ha már ott vagyok, megkérdezzem, érdekelné-e őket egy másik novella. Mi az?, kérdezte. Liseberg, mondtam neki kezemet tördelve, amiért a Göteborgs Posten ebbe a kínos helyzetbe hozott. Értem, mondta Andersson, és átvette a négy oldalt. Hogy betegye az asztalfiókjába, gondoltam én megint, s mire felocsúdtam, négyet koppant már Andersson jobbjá az íróasztalon és már arcára is fordult az első oldal. Néha az a legmeglepőbb, ha azt mondod el, ami megtörtént, úgy, ahogy megtörtént. Ettől persze túlságosan önéletrajzinak titulálhat majd az, aki nem egy ért, hanem egy őt keres az irodalomban. Én viszont a megtörtént valószínűtlent szeretem, így hát minden átmaszkírozás nélkül leírom, hogy Andersson pontosan úgy olvasta el az eléje tett négy oldalt, mint Johansson. Még a reakciója is ugyanaz volt. Menyit kérsz érte? Hatszázat, feleltem, hogy minden azért mégse legyen ugyanaz. Állt az alku, de mielőtt iszunk rá, térjünk vissza még egyszer abba a göteborgi vidámparkba.

Dolgozik majd az óriáskerék alatt és jönnek a lányok. Minden este újra jönnek, az egyik szebb, mint a másik. Nyitja és csukja a kosarakat, és talán megtörténik egy este, hogy jön egy lány, hosszú vörös hajában katicabogár. Meg is érintheti, amíg elhalad előtte a kosár, de hiába lesz az is, mert megismerni sohasem fogja őt...

Andersson után egyenesen a Göteborgs Handelstidningenhez mentem. Az már komolyabb újság volt, igazi irodalmi rovatral, mondanám, az egyetlen igazi újság Göteborgban. Biztos meghalt már jó öreg Tord Baekström, hiszen akkor is lehetett már vagy hetven. A gyorsolvasás persze szóba se jött. Néhány hónappal később, egy vasárnap, amikor éppen hazaérkeztem a Kanári-szigetektől, megvettem a karácsonyi számukat a Götaplatsen, és benne volt a Lány a kikötőben. Rajz is volt mellette, hogy lássa az olvasó, amint ott ül a bicikli csomagtartóján. Nem volt rossz év az a hetvenhatos. Felhívtam a budapesti Tükör szerkesztőségét is, és nem azt mondtam nekik, hogy kérem szépen, én már otthon is író szerettem volna lenni, és hogy azóta is, idekinn is és Göteborgban is és mindenhol meg mindig, hanem azt, hogy „Kezicsókolom, én Svédországban élek a feleségemmel, aki lefordított egy novellát egy svéd újságból, és szívesen elküldené, amennyiben érdekelné magukat”. Nem volt szokás akkoriban nyomdafestékre engedni a külföldre szakadt hazánk (hazátok) fiát. „Tessék csak elküldeni” – mondta a hölgy, akivel beszéltem.

– Olvastam a novelládat a Tükörben – mondta később Szirtes Tamás a ki tudja, hányadik érettségi találkozónkon. Nem a Schuller Tibi, mert ő Németországban él és, ellen-

tétben velem, nem jár haza az érettségi találkozókra. – Beszartam a röhögéstől – mondta Szirtes – Peter Hendi, Nyári kiségitő, Svédből fordította Hilma Aronsson. Öregem, akkora zsuga!!!

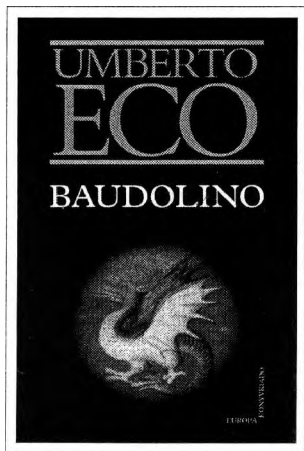
Így végződik a három ábrándot ölelő harminchárom álom. Csonkán, mint álmok és ábrándok általában... Pedig szívesen elmondtam volna még egyet s mást. Például azt, hogyan kapott a fejéhez Mándy Iván, amikor 1969 tavaszán, elhaladván az asztala előtt az EMKÉ-ben, útban fel a New York palotára, „Hogy van?” kérdésére azt feleltem, hogy tíz perc múlva az Új Írás főszerkesztőjével találkozom. „Ajaj”, mondta akkor Mándy Iván és a fejéhez kapott, amely gesztusból még a pincér is láthatta, hogy nem irigyli szerencsémét. És téved, aki azt hiszi, hogy itt most valamit bizonyítani próbálok, mert a Parnasszusra vezető úton, ezt tudni kell, ifjak és bohók, már a kezdet kezdetén, a Parnasszusra vezető úton nem bizonyít semmi semmit...

BAUDOLINO, SZENT BAUDOLINO

Umberto Eco: *Baudolino*

Umberto Eco új regényének hőse Szent Baudolinótól, Alessandria védőszentjétől kölcsönzi nevét. Tudvalevő, hogy a piemonti Alessandria az író szülővárosa, így már a könyv fellapozása előtt felébred bennünk a gyanú, hogy *A tegnap szigete* után ismét ön-életrajzi motívumokkal átszőtt történetet fogunk olvasni. S valóban így van. Eco a *Baudolino*-ban kiterjeszti és mintegy poétikai elvvé formálja, a szöveg konstrukciós szabályaként működteteti az *autobiografizmust*. Hangsúlyozzuk: az életrajzi mozzanatok formális-poétikai okokból, s nem valamiféle személyes vallomási kényszerből jutnak szerephez. A szöveg láthatóvá teszi az író figuráját, miközben maga az író, a szemiotika tudós professzora, számtalan tudományos mű világhírű szerzője, egyszóval – az elméletíró Eco kifejezésével élve – az „empirikus szerző” különféle narratív fogásokat vet latba, hogy személyét elrejtse alakjai mögé. Személyesen legföljebb úgy és annyiban van jelen, hogy – mint előző regényeiben is – olyan problémákat vet fel és dolgoz ki narratív eszközökkel, melyeket tudományos és elméleti igényű munkáiból jól ismerünk (ezúttal a *Kant és a kacsacsőrű emlős*, illetve az utóbbi évek narratológiai és interpretációelméleti tanulmányainak Ecója sejlik fel a regény lapjain).

A rejtőzködést *A rózsza* nevében a megtalált kézirat fikciója szolgálta. Most, a *Baudolino*-ban, szintén a kerettörténetnek van ilyen funkciója: a hős egy harmadik személynek – Nikéasz Koniatesznak, a bizánci történetírónak – meséli el történetét, ráadásul unos-untalan azt állítva, hogy a történet elejétől végéig hamis. (Az elbeszélés szerint Barbarossa Frigyes fiává fogadja a fraschetai parasztfiút, akinek Freisingeni Ottó, Abélard valahai tanítványa, a császár kancellárja, a krónikáiban Magyarországot is megörökítő híres püspök lesz az első tanítómestere. Baudolino később tíz évig tanul Párizsban, majd az itteni barátaiból verbuvált kompániával részt vesz a császár viszontagságos katonai és politikai vállalkozásaiban. Ott van Alessandria megalapítói között, apjával megvédi a várost, Legnanónál megmenti a császár életét. Közben Ottó egy útmutatása nyomán fejébe veszi, hogy létezik János pap mitikus országa, s János pap levelének segítségével, melyet ő hamisított Párizsban, ráveszi Barbarossát, hogy vezessen expedíciót a távoli vidékre. Ez Barbarossa Frigyes keresztes hadjáratának a háttere, melynek során a császár titokzatos körülmények között vízbe fúl. Baudolino eljut csapatával a mesés lények és szörny-szülöttek lakta Pndapetzimbe, hogy újabb kalandok után maradék társaival visszajusson a keresztesek által éppen elfoglalt Konstantinápolyba. Itt jön rá, hogy Frigyest egyikük

Fordította Barna Imre

Európa Könyvkiadó

Budapest, 2003

552 oldal, 2600 Ft

megölte, s leszámol a vélt gyilkossal. A történet azonban a Nikétasznak szóló elbeszéléssel nem ér véget, hiszen éppen az elbeszélés fényében válik világossá, hogy ki volt az igazi gyilkos. Baudolino megrendül, „oszlopszentnek” húzódik vissza egy oszlop tetejére, ahonnan általános tisztelettől övezve próféciákat intéz a környék lakóihoz, hogy végezetül újra elinduljon János pap országába, megtalálni elvesztett szerelmét, Hüpatiát.)

Szent Baudolino alakját (az Alessandria környéki Villa del Foro egykori püspökéét) tudomásom szerint először 1981-ben idézte fel Eco egy eldugott helyen megjelent, de azóta a *Bábeli beszélgetés* című kötetében magyarul is olvasható cikkében, a *Szent Baudolino csodájában*. (Persze régebbre is visszamehetünk, hiszen a cikk ma olvasható változatába beolvastotta egy 1967-ből származó, szülővárosának erkölcsseiről és szokásairól szóló rövid írását.)

A *Szent Baudolino csodája* – az Eco által szintén kedvelt kifejezést használva – „előképe” a *Baudolinónak*, hiszen a regény cselekményének fő szála azokból a legendákból szövődik, melyeket ez a nagyon szép szöveg Alessandria lakóiról és védőszentjéről felelevenít. Az egyik legenda hőse Gagliardo, aki 1168-ban megmentette a császáriak által ostromlott Alessandriát. A regényben ő lesz majd Baudolino apja, s Rosina nevű tehenével pontosan úgy menti meg a várost, ahogyan a *Szent Baudolino csodájában* olvashatjuk. Egy másik, eredetileg Paulus Diaconusnál található legenda azt beszéli el, hogy a látnokként és csodatevőként tisztelt Szent Baudolino éppen hogy nem tesz csodát: nem menti meg a király nyíllal sebzett unokaöccsét, akinek a haláláról látnoki erővel tudomást szerzett. A történet Eco kommentárja szerint arról szól, hogy a valóságos életben nincsenek csodák: Baudolinónak az a csodája, hogy „meggyőz egy hiszékeny longobárdot, hogy a csoda ritka jószág”. Természetesen ez a történet is megismétlődik a regényben.

Baudolino, a realista és józan szent, Alessandria lakóinak jellemvonásait sűríti magába. Alessandria „az eszménytelenség és a szenvedélymentesség városa”, melynek története arra tanít: „ne higgy a titokban, ne bízz a Noumenonban”. Ritka személyes megjegyzéseinek (vallomásainak?) egyikeként Eco így fejezi be a szülővárosának szentelt eszmefuttatást: „Ha tudnák, micsoda büszkeség rádöbbenni, hogy egy ilyen nagyotmondás és mítoszok, küldetések és igazságok nélküli város fia lehet az ember!”

A fentiek alapján azt várjuk, hogy Szent Baudolino alakja – úgy, ahogyan a *Szent Baudolino csodájában* megismertük – kulcsot ad a regényhez. Valóban így van, de sokszoros áttétellel. A szent a regényben megkettőződik. A történet elején mintha önmaga képében, a környék egykori püspökeként tűnne fel egy pillanatra. A mi Baudolinónk, Gagliardo fia látni véli őt a ködben, bár kérdéses, hogy valóban látta-e: „Az volt velem a baj, Nikétasz úr, világeletemben, hogy amit láttam, mindig összekevertem azzal, amit csak szerettem volna látni.” Ettől kezdve nemhogy a józan realizmus lenne Baudolino történetének a fő motívuma, hanem épp ellenkezőleg, a képzelgés és a hazudozás: „Az én életem immár a hazugságnak szenteltetett.” Hamisítvány az egész történet mozgatója, János pap levele, s hamisak az ereklyék, melyekkel útjuk során Baudolinóék kufárkodnak, köztük a Gradalis, Krisztus kelyhe: egy egyszerű fakupa, melyet Baudolino apja szegényes háztartásából visz magával. A hazugság metafizikai méretűvé nő. Azoknak a képzelbéli furcsa lényeknek az előképeként, melyekkel az utazók majd János pap országában találkozhatnak, Baudolino egy holtan világra jött torzszülöttnek lesz az atyja, aminek a jelentését így magyarázza: „a fiam a természet hazugsága lett”, „akkora hazug vagyok, s oly hazugul éltem, hogy még a magomból is hazugság sarjadzott”.

Am a történet végén Baudolino is megkettőződik. Az oszloptetőn megismétlődik vele Szent Baudolino csodája, a történet a halott fiúval, akin nem lehet segíteni. Ily módon hasonul a szenthez, s azt a józan és realista üzenetet intézi híveihez, hogy „a világ dolgai úgy mennek, ahogyan menniük kell”. Egyébként a józanság és a realizmus Gagliardo és az alessandriaiak attribútumaként válik a regény egyik fő motívumává. (Baudolino egyik

régi alessandriai társától halljuk a történet konklúzióját: „nevetséges olyasmit keresni, ami nincs. Az a fontos, ami van.”)

Baudolino képzelt és hazudozó természete elválaszthatatlan attól, hogy született történetíró. Míg Nikétasznak hivatása a krónikairás, ő az elbeszélés szenvedélyének megszállottjaként, a vele megesezt történet értelmének kutatójaként meséli el és jegyzi fel gyermekkorától kezdve a megtörtént (vagy meg nem történt?) dolgokat: „Mindenem lett az írás, miután magával vitt a császár, a legkülönfélébb helyzetekben, táborozáskor, sátorban, lerombolt házak falának támaszkodva is buzgón nekiláttam.” Feljegyzéseiből keletkezett a *Gesta Baudolini*, mely aztán a János pap országába vezető kalandos úton elveszett.

A szituáció, melyben Baudolino és Nikétasz párbeszéde lezajlik, maga is történeti: pontosan meghatározott helyen és időpontban vagyunk, Nikétasz palotájában, 1204. április 14-én, háttérben a keresztések által feldúlt, égő Bizánccal. E drámai napon Baudolinónak nincs más dolga, mint hogy elmondja élete történetét, s Nikétasznak, hogy azt meghallgassa.

A történet – Ecótól megszokott módon – többféle műfaji elvárásnak tesz eleget: olvasható történeti regényként, kalandregényként, bűnügyi történetként vagy egyszerűen meseként. A szituáció és az egész kerettörténet leginkább azt sugallja, hogy történeti regényt tartunk a kezünkben. S valóban, csakúgy, mint *A rózsza nevében*, a *Baudolinóban* is megtalálható a hagyományos értelemben vett történeti elbeszélés számos eleme.

Kezdjük azzal, hogy Eco a cselekményt ismét kedvenc korszakába, a középkorba helyezi. Ezen belül, Manzoni jó tanítványaként, megfelelő arányban keveri a történeti vagy legalább a legendákból ismert személyeket (Barbarossa Frigyes, Szent Baudolino, Gagliaudo, Nikétasz, Freisingeni Otto, Raimand von Dassel stb.) és a költött szereplőket (Baudolino és társai), a történelemkönyvekből ismert eseményeket (Alessandria ostroma, a lombard liga és Barbarossa harca, a legnanói csata, Barbarossa kereszties hadjárata, Bizánc feldúlása) és a kitalált kalandokat (utazás János pap országába). Legalábbis egy bizonyos pontig ragaszkodik a valóságos földrajzhoz, s a történeti munkákhoz hasonlóan pontos évszámokkal megadott időrendben helyezi el az eseményeket, szigorú kronológiai kód segítségével szabályozva az elbeszélés menetét és ritmusát. Tudomást szerzünk például arról, hogy Szent Baudolino 1155 decemberében jelenik meg Baudolino előtt; hogy hősrünk 1276-ban részt vesz a legnanói csatában; hogy 1187-ben Szaladin elfoglalja Jeruzsálemet; hogy Frigyes 1189 márciusában elindul a kereszties hadjáratba, majd 1190-ben a folyóba vész (vagy gyilkosság áldozata lesz), s hogy Baudolino és csapata ezután indul el felkutatni János pap országát. Így tehát Baudolino kalandjainak háttérben a középkor valóságos történetének számos epizódyszerű vagy nagy kihatású eseménye elevenedik meg.

Ám az a mód, ahogyan Eco beilleszti a fikciót egy történeti eseménysorba, csak a történelemábrázolás, illetve a történeti problematika egyik szintjét képviseli, hiszen a Nikétasz és Baudolino közötti párbeszédben kibontakozó kerettörténet a történelemre és a regénybeli történetre való folyamatos reflektálás metasintjét is létrehozza. Nevezzük az előbbi *Historia*¹-nek (H¹), az utóbbit *Historia*²-nek (H²). A kettő persze összefonódik. Ahhoz, hogy H² nyíltan és átfogó módon van jelen a szövegben, nyilvánvalóan hozzájárul, hogy H¹ szintjén Baudolino maga is krónikás, s hogy olyan mesterei vannak, mint Freisingeni Otto és Rahewin, akiknek a gesztáit és krónikáit több helyen is kommentálja.

H² a megtörtént történelem és az elbeszélt történelem viszonyára, az elbeszélt történelem igazságára, a történelem és a történetírás értelmére vonatkozó narratológiai, hermeneutikai és történetfilozófiai kérdések tematizálásának a helye. Szögezzük le mindjárt: attól, hogy ehhez hasonló kérdéseket vet fel, a szöveg nem elméleti jellegű, s nem tekintendő a történelemről szóló általános tézisek illusztrációjának. Ecónak – mint többi regényében is – sikerül fából vaskarikát csinálnia, vagyis megoldja azt a feladatot, hogy az

elméleti gondolkodás körébe tartozó kérdéseket, melyekkel tudósként is foglalkozott, narratív formában fogalmazza újra. A szereplők szájába adott reflexiók mindig úgy hatnak, mint cselekvésük valóságos mozgatórugói vagy a sztori fordulatainak előidézői. Ez alighanem csak ironikus módon lehetséges. A történetek igazságának és jelentésének problémája Baudolino számára mindig *saját* problémájaként, a saját történetére és annak elbeszélésére irányuló távolságtartó reflexió részeként jelenik meg, s persze többféle választ lehetővé tevő különböző formákban.

Az egyszerűbb kérdések közé tartozik, s szinte még H¹-hez tartozik a krónika igazságának a problémája. Freisingeni Ottó kétszer is belefog abba, hogy megírja *Világkrónikáját*, mivel az első változatot Baudolino lekaparta a pergamenről. Közben azonban megváltozik Ottó eredeti, az emberiségről és történetéről alkotott pesszimista koncepciója, mert megbízást kapván Frigyes tetteinek megörökítésére, megváltoztak az ezt meghatározó szempontok és érdekek. (Frigyes nagy tettei nem mesélhetők el egy hanyatló világtörténet részeként.) Vajon mi lett volna, ha Baudolino nem teszi tönkre Ottó krónikáját, ha Ottó megírja pesszimista világtörténetét, s ezért nem írja meg a *Gesta Friderici imperatoris*? Erre a következő választ kapjuk: „minthogy az utánunk jövők eme *Gesta*-ból tudják majd meg, hogy Frigyes mit csinált, mit nem, könnyen kiszülhetett volna, hogy ha az első verziót le nem vakarom, akkor Frigyes végbe sem vitte mindazt, amit szerintünk végbevitt”.

Vegyünk egy másik példát. Miután Nikétasz végleg szemelől veszti Baudolinót, azzal a kérdéssel kerül szembe, hogy hogyan illessze be barátjának történetét Bizánc utolsó napjainak krónikájába, melyet előbb-utóbb meg kell írnia. Jóllehet Baudolino menti ki a fosztogató és gyilkoló latinok kezéből Nikétaszt, a bölcs Paphnutiosz azt tanácsolja, hogy hagyja ki Baudolinót a történetből: „Változtass kissé az eseményeken, mondd, hogy velenceiek siettek a segítségére. Jó, tudom, nem ez az igazság, no de hát egy-egy nagy história kis igazságain bátran változtathatunk, hogy a nagyobb igazság jobban kidomborodjék.”

Mindkét példa meglehetősen relativizmust sugall a történeti igazság kritériumait illetően. Az utóbbi még összeegyeztethető azzal a nézettel, hogy egy krónikának elvileg a tőle függetlenül megtörtént eseményekről kell beszámolnia. A krónikaíró céljától, szándékától és mondanivalójától független szabadon bánhat ugyan az eseményekkel, maga dönthet arról, hogy mit foglal történetébe és mit hagy ki, elbeszélésének igazsága mégiscsak abban áll, hogy a szóban forgó események megtörténtek vagy sem. Az igazság manipulálható, de létezik. A probléma az, hogy hogyan bogozzuk ki.

Baudolinónak azonban a saját történetével ennél sokkal komolyabb problémája van. Hazugságai egészen más természetűek, mint a Bizánc utolsó napjait majd elferdítve megíró Nikétasz manipulációi. Kalandjai azzal kezdődnek, hogy azt hazudja a falujába tévedő Frigyesnek: Szent Baudolino megjósolta, hogy meg fogja hódítani Terdonát, az éppen ostromlott várost, s magának a jóslatnak a következményeképpen a város el is esik. Az epizódból, mely az önbeteljesítő jóslatok szerkezetét mutatja, Baudolino azt a tanulságot vonja le, hogy a szavak önmagukban is tettek vagy események: egy történet bekövetkezhet pusztán azáltal, hogy elmeséljük. Azért nem tudja megkülönböztetni a képzelgést vagy a hazugságot a valóságtól, mert amit elképzel vagy hazudik, valósággá válik. Nikétasz így vélekedik Baudolinóról: „Baudolino úr azt sugallja, hogy [...] akkora hatalma van, hogy egy-egy elejtett mondata is legott valósággá válik.” Maga Baudolino pedig azt mondja Nikétasznak, hogy amíg csak lóditott, csupa olyasmit eszelt ki, „ami nem volt igaz, de igazzá vált”.

Nincs tehát a történet elbeszélésétől független történet. Másszóval a történelem egyszerre történés és elbeszélés, vagy ahogyan Benedetto Croce mondaná, tett és gondolat. Nem arról van szó, hogy a történés mint *brutum factum* jön létre az elbeszélés által, hanem arról, hogy *jelentése* vagy *értelme* függ attól, hogy elbeszélük-e vagy sem. Márpedig nincs ér-

telem nélküli, pusztán *brutum factum*ként felidézhető történet. Sigazából ezzel jutottunk el Baudolino problémájához. Elvesztvén a *Gesta Baudolinit* nemcsak feljegyzéseit veszette el, hanem múltját is: „Nem a tényekre nem emlékszem; értelmezni nem tudom őket.”

Nikéταςz azzal biztatja Baudolint a mesére, hogy „nincsenek értelmetlen históriák”, Baudolino pedig megérti, hogy azért kell mesélnie, hogy története visszahódításával megalkotásával eljusson a dolgok velejéhez. A mesének pedig mindig *valakihez* kell szólnia: „mindig jó, ha van, akinek a történetíró meséljen, mert magának is csak így tud jól mesélni”.

A formális kritériumok szerint a regény negyven fejezetéből az első huszonötöt olvashatjuk kifejezetten történeti regényként. A János pap országába vivő út már egy szörnyek és torzszülöttek lakta fantasztikus birodalomba viszi az olvasót. A regény mégsem szakad két részre, a történeti valóság elemeiből és a mesés motívumokból építkező fejezetekre, hiszen „János pap országa” és a róla szóló legenda szintén történeti realitás. Nem árt emlékeznünk arra, hogy a Kína határainál elterülő keresztény-tatár királyság, melyről a XI. és XII. században gyér, de fantáziadús híradások érkeztek Európába, valóban létezett, s történeti tény, hogy III. Sándor pápa (akitől Eco Alessandriája a nevét kapta!) kapcsolatot kívánt teremteni a mitikus János pappal, ha másért nem, azért, hogy alattvalóinak fejéből kiverje a nesztóriánus eretnekséget. Tegyük hozzá: az utazásra való felkészülés története, középpontjában a Barbarossa meggyőzésének szándékával fabrikált hamis dokumentummal, János pap levelével, lényeges részét alkotja a regény történeti problematikájának.

A hamis levél történetét persze olvashatjuk *farce*-ként, paródiaként vagy a mai viszonyokra is alkalmazható politikai allegóriaként, főleg amikor ilyen és hasonló párbeszédre esik a tekintetünk: „Kell egy dokumentum, amely tanúsítja, hogy János pap létezik, amelyből kiderül, hogy kicsoda ő, hol van, hogyan él. – Honnan vegyek ilyen dokumentumot? – Ha nem találsz, csinálj.” A levél elkészítése körüli bonyodalmakat mégis helyes elsősorban úgy értelmeznünk, hogy ezekben is a történet és az elbeszélés egymástól való kölcsönös függése mutatkozik meg. A hamis dokumentum létrehozásával megteremtődik az a világ, melyet Baudolino és társai majd valóban felfedeznek. János király országa – az összes lényvel együtt, mellyel a képzelet benépesíti – létezik, mert mások is hitelt adnak János király levelének, melynek hamis voltáról senkinek sincs inkább tudomása, mint Baudolinónak. A képzelet szülte világ valóságos voltához világosan az ontológiai istenév kínálja a mintát. Nem véletlen, hogy – finoman kidolgozott szellemes megoldásainak egyikeként – Eco ezt az érvet is szájába adja a Barbarossával vitatkozó Baudolinónak: „Apámuram, most még ígéretesebb a dolog, mint volt, hisz korábban tarthatatlán tőle, hogy csak a képzeletem szülte a János pap országát, most ellenben megtudhattad, hogy a görög baszileusz és a római pápa is hisz benne; márpedig én Párizsban azt tanultam, hogy ha az eszünk fogalmat tud alkotni olyasvalamiről, aminél nincs nagyobb, akkor bizonyos, hogy az a valami létezik is.”

Pndapetzimben többek közt olyan furcsa lényekkel ismerkedünk meg, mint az egylábú és gyors futású szkiapodok vagy a szemüket és szájukat mellükön hordó blemmük, s egy unikornis társaságában itt tűnik fel Baudolino szerelme, Hüpatia is, aki szintén különös, álomszerű lény: egy hüpatia. A hüpatiak, akik csak leírások és nem tulajdonnevek segítségével azonosíthatók, az alexandriai filozófusnő, Hüpatia neoplatonista tanait hirdetik mindenkitől elzárt közösségükben. A pndapetzimi kalandok természetesen újabb alkalmat kínálnak arra, hogy Eco narratív nyelvre fordítsa le a maga teoretikus problémáit. Az egyes epizódok a különböző fogalmi sémák ütközéséről szólnak, illetve arról, hogy a magunkkal hozott kulturális mintákat hogyan vetítjük rá soha nem észlelt dolgokra. Ilyen kérdéseket tárgyalt Eco a *Kant és a kacsacsőrű emlős* lapjain, ahol narratív formában felépített gondolati kísérletek segítségével rekonstruálta például, hogy az aztékok ho-

gyan észlelhették az első általuk megpillantott lovat vagy Montezuma a hírnökök leírása alapján milyen fogalmat alkothatott erről a lóról. (A lovak a pndapetzimi bennszülötteknek is gondot okoznak.) A *Kant és a kacsacsőrű emlős* egyik esettanulmánya Marco Polóról szól, aki egy valóságos történet Baudolinójaként számos olyan lényt figyelhetett meg, melyről korábban sem neki, sem egyetlen európai embernek nem volt tapasztalata, s azzal a problémával szembesült, hogy a rendelkezésére álló fogalmi készlet segítségével hogyan értelmezze a látottakat. (Később természetesen ugyanez volt a problémája a kacsacsőrű emlős első észlelőinek és leíróinak.) Érdekes és tanulságos, hogy Marco Polo az orrszarvút, első észlelésekor, kultúrájának egyik általánosan ismert képzeletbeli lényével, az unikornissal azonosította (bár hozzátette, hogy az unikornisok nem olyan szépek, mint ahogy mondani szokták róluk). Ez a nagyon fontos példa azt mutatja, hogy Baudolino problémái nagyon is történetiek. Baudolinóék esete az első szkiapoddal, akibe útjuk során belebotlanak, Marco Polo szituációjára emlékeztet. Azonnal tudják, hová tegyék a sohasem látott lényt, hiszen nemcsak olvastak és hallottak a szkiapodokról, hanem „János pap levelébe is beleírták” őket.

Regényeinek lapjain Eco gyakran szór el olyan jeleket, melyek az adott helyen valamilyen átvételre, forrásra, intertextuális összefüggésre utalnak (köztük saját könyveire). Az előbbi epizódban is rábukkanunk egy ilyen jelre: a szkiapodot *Gavagai*nak hívják. Ha valami, akkor ez a tény nyíltan, s persze nem kevés ironikus-önironikus töltettel, jelzi a *Baudolino* és a *Kant és a kacsacsőrű emlős* közti kapcsolatot. Ismeretes, hogy a „gavagai” kifejezést a hasonló problémákkal foglalkozó amerikai filozófus, Quine eszelte ki egy gondolati kísérlet részeként, amelynek a keretében azt próbálta rekonstruálni, hogy mi történik a Baudolino és a szkiapodok találkozására emlékeztető interkulturális találkozások alkalmával: hogyan érti meg a nyelvész a bennszülött beszélőt? El tudja-e dönteni, hogy a „gavagai” az éppen felbukkanó nyúlra, esetleg a nyúl egy részére utal-e, vagy hogy éppen azt jelenti-e, hogy „ott szalad egy nyúl”? Mármost feltűnő, hogy a *Kant és a kacsacsőrű emlős*ben előfordul egy Vanville nevű város, mely rejtetten Quine-ra utal (teljes neve Willard Van Orman Quine), s melyen átfolyik a *Gavagai* folyó.

Lehet ez ironikus játék, az olvasó vagy a kritikus bosszantására a szövegbe rejtett találos kérdés, de azért jobb, ha komolyan vesszük. A *Gavagai* nevű szkiapod gyors, mint a nyúl, és kusz a görög beszédével azok közé a szereplők közé tartozik, akikkel kapcsolatban felmerül a nyelv, a kommunikáció és a kultúráközi megértés problémája. Szinte fölösleges hangsúlyozni, hogy Eco ezeknek a problémáknak szentelte munkássága javát.

A sztori szempontjából Baudolino másik kitüntetett tulajdonsága, a hazudozás mellett, a nyelvtehetség: kivételes beszédképességgel és rábeszélőképességgel rendelkezik, kapásból képes megtanulni egy új nyelvet („Furcsa tehetség, Nikétasz úgy tudta, hogy eleddig csak az apostoloknak adatott meg ilyen”), bárkivel bármilyen nyelven szót tud érteni. Emellett nyelvalkotó, olyan valaki, aki a dolgoknak elsőként ad nevet: nomothetész, ahogyan Nikétasz is elismeri.

Baudolino nomothetész volta (és Ecóé!) már a regény elé bocsátott fiktív dokumentumban, hősünk első gyerekkori írásgyakorlatában szerephez jut. Ezeket az első feljegzéseit Baudolino olyan nyelven írja, melyen még senki sem írt semmit. Eco itt nagy nyelvi bravúrral alkot meg egy nem létező nyelven elképzelt szöveget (amelyet – érdemes hozzászólni – Barna Imre nem kisebb bravúrral adott vissza fordításában). Történetileg értelmezve Baudolino teljesítménye abban áll, hogy formát próbál adni szülőföldje kiműveletlen és elszigetelt dialektusainak. Amikor első írás-próbálkozásáról maga is kijelenti, hogy nem tudja, milyen nyelven íródott, vagyis anyanyelve szinte nem is nyelv, akkor óhatatlanul újabb asszociációnk támad. A *Szent Baudolino csodájában* Eco Dante *De vulgari eloquenciáját* („A nép nyelvén való ékesszólásról”) idézi, ahol a költő Itália dialektusairól értekezve szót ejt Trento, Torino és Alessandria „igen rút népnyelvéről”. „Dante [emlé-

keztet a szóban forgó helyre Eco] nem valami kegyes Alessandriához [...], azt mondja, hogy azok a zavaros hangok, amelyeket mifelénk hallatnak a népek, semmi esetre sem tekinthetők olasz dialektusnak, sőt [...] emberi nyelvnek is alig.” Így tehát Baudolino nyelvi problémáinak és teljesítményének bemutatásakor Dante alakja is megjelenik a regény rejtett kulturális utalásai között. Az egyik ilyen nagyon nagyon finom utalásra akkor bukkanunk, amikor a csodálkozó Nikétasznak Baudolino elmondja, hogy „még olyan népek is vannak, akik az igent úgy mondják, hogy *oc*” (mint ismeretes, Dante nyelvtipológiája az *oc*, a *si* és az *oi* nyelvek, vagyis a provanszál nyelv, az itáliai dialektusok és a francia nyelv megkülönböztetésén alapult).

Ha valakiről az olasz és az európai kultúra történetében elmondható, hogy nomothetész, az Dante, aki Itália dialektusainak céltudatos ötvözésével tökéletes nyelvet akart alkotni, s olyan maradandó újításokat vezetett be, melyek valóban felérnek egy nyelv megalkotásával. (Maga Eco mondja *A tökéletes nyelv keresése* Dante-fejezetében: „Dante Ádám nyomdokaiba akart lépni és túl akarta őt szárnyalni.”) A nyelvalkotás, a bábeli nyelvzavar, a nyelvi sokféleség és a tökéletes ádami nyelv motívumai több epizódban is felbukkannak. Az egyik ilyen epizód Alessandria építése, amit Eco úgy mesél el, hogy félszemmel a bábeli történetre és annak kifejezetten dantei értelmezésére kacsint: „Volt abban” [mármint Baudolino fraschetai beszédében – K. J.] „jócskán más is, amit másoktól, astiaktól, paviaiaktól, milánóiaktól, genovaiaktól, olyan környékbeliektől hallottam, akik egymás beszédét nem is értették. Építettünk mi arrafelé később egy várost, mindenfelé innen-onnan, toronyépíteni egybeszaladt népekkel, ők beszéltek pontosan ugyanígy. Vagyis ahogy én kitaláltam, azt hiszem.” Egy másik epizódban, a nagy utazásra való készülődés közben Baudolino egyik társa, Salamon rabbi elárulja, hogy azért akar eljutni János pap országába, mert úgy véli, „ott mindmáig a Szent Nyelvet beszélik, az eredetit, azt, amelyet a Magasságos [...] Ádámnak adott, és amely a bábeli torony építésekor ment veszendőbe”.

Azokhoz a különböző formákhoz, melyekben a regény lapjain a nyelvprobléma megjelenik, tegyük hozzá a halandzsát, ahogyan azt Eco a fehér hunokkal vívott csata leírása során alkalmazza. Lehet, hogy van valamilyen kulcs ennek a szövegrésznek az olvasásához is („Mael nio, kui vai o les zeal, aepseno lezai tio mita” stb.), úgy tetszik azonban, a halandzsának azzal a fajtájával van dolgunk, mely nemcsak értelmetlen vagy eltorzított szavakból áll, hanem a felismerhető szintaktikai rendet is nélkülözi. A klasszikus irodalomban Dante kínálja erre a leghíresebb, Eco által is sokszor emlegetett példát a *Pokol* Nimród-epizódjában („Ráfel mái ámech izábi álmi”).

A *Baudolinót* anélkül is élvezettel lehet olvasni, hogy belemennénk az író által felkínált játékba, s elkezdenénk vadászni a különféle (említett és nem említett) irodalmi és filozófiai utalásokra, rejtvényekre vagy intertextuális összefüggésekre. (Bizonyára rövidesen sorjázni kezdenek azok a kommentárok, melyek a korábbi regényekről írt kritikákhoz hasonlóan az összes ilyen vonatkozást kigyűjtik a szövegből.) A naiv olvasás lehetőségéről a krimi-szál gondoskodik. Erről legyen elég annyi, hogy a *Baudolino* bűnügyi regényként a vég-poénos történetek közé tartozik, vagyis egy váratlan utolsó csavar nyomán derül ki az igazi gyilkos kiléte, amikor már elfogadtunk egy jól kigondolt, hihető verziót, s fenéig kiélveztük, hogy a kirakós játék elemei milyen szépen illeszkednek egymáshoz. A két verzió nemcsak logikus, de azok megnyugtatósára, akik a történeti igazságigény kritériumai szerint olvassák a regényt, megjegyzem: mindkét megoldás összeegyeztethető azzal a történeti (vagy történetiként elfogadott) ténnyel, hogy Barabarossa Frigyes a keresztes hadjárat során vízbe fulladt.

A fentiekben már megemlítettem a fordító egyik bravúráját. Most hadd tegyem hozzá, Barna Imre, számos Eco-mű tolmácsolója, egészében is kiváló munkát végzett: szép, gondos, invenciózus megoldásokban gazdag szöveget adott a magyar olvasó kezébe.

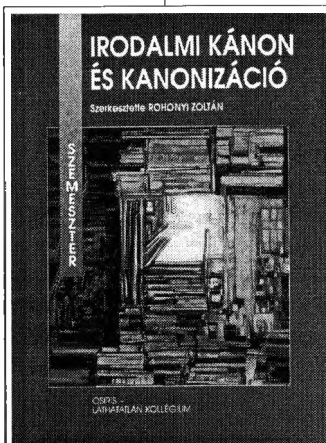
Ellenszegülés a gyakorlatnak

Irodalmi kánon és kanonizáció

Szerencsére vagy sajnos, ki-ki döntsön intellektuális ízlése szerint, az irodalomtudomány igen kevés egyszerű, világos alkalmazási kritériumokkal ellátott magyarázó fogalommal rendelkezik. Nem ilyen az „irodalmi kánon” sem, pedig ha valahol, úgy itt igazán fontos lenne, hogy tisztán lássunk a használatot illetően: a „kánon” a leggyakorlatibb irodalomtörténeti kutatásoknak éppúgy alapkategóriája, mint az elméleti és módszertani vizsgálódásoknak. Kevés olyan (tágra értve:) irodalomtudományos probléma van, amelyhez ne lehetne nagyon rövid úton eljutni a kánonok kérdésétől – így aztán a kánonokkal kapcsolatos elméleti viták a legtöbbször a fogalom terjedelméről, illetve a „kánon” és más tudományos kategóriák viszonyáról szólnak. Ezekbe a vitákba kíván bepillantást nyújtani a Rohonyi Zoltán által szerkesztett, az *Irodalmi kánon és kanonizáció* címet viselő szöveggyűjtemény. A kötet tágra kezeli a kánonok problematikáját (és elsősorban az elméleti kérdésekre fókuszál, a létező kánonokkal kapcsolatos konkrét hatalmi-politikai nézeteltérések, így az amerikai kánonvita részletei, kívül esnek a szemhatárán). A szerkesztő előszavából kiderül: ha a „kánon” fogalmát megfelelően használjuk, jelentése magába sűrítetheti többek között a foucault-i „diskurzus”, „episztémé” s a benne működő

„diskurzív rend”, a habermasi „előzetes tudás”, a lyotard-i „grand récit” jelentését, de kapcsolatba hozható a jaussii(-gadameri) „horizontközvetítéssel” is – azaz egy olyan fogalomhoz juthatunk, amely kötődik ugyan más diskurzusok terminológiájához, ám mégis specifikusan irodalomtudományi. (A recenzens itt kételyeit kell, hogy kifejezze: valóban jól használható egy ennyire tág jelentésű kategória? Vajon nem járunk-e úgy, hogy nyerünk egy specifikusan irodalomtudományos fogalmat,

amellyel szinte minden irodalmi jelenséget képesek vagyunk megnevezni, cserébe viszont elvesztünk sok, e jelenségeket jó esetben magyarázni képes, más diskurzusokhoz is tartozó kategóriát? Megérkezünk az egyik alapvető elméleti problémához: milyen mértékig érdemes növelni a „kánon” fogalmának terjedelmét, amely problémát a kötet szerkesztője másképp old meg, mint a jelenlegi recenzió.) Az *Irodalmi kánon és kanonizáció* tanulmányai alapvetően két irányból közelítenek a kötet címében megjelölt témához: vagy a „klasszikus” és a „kanonikus” fogalmát vetik össze, elemzik (Hans Ulrich Gumbrecht) és a kanonizálódás folyamatának logikáját vizsgálják (Aleida és Jan Assmann, Charles Altieri, Günther Buck, Walter Haug); vagy a „kánon” fogalmát felhasználva a sokféleképp megneve-

Szerkesztette Rohonyi Zoltán
Szemeszter sorozat
Osiris–Láthatatlan Kollégium
Budapest, 2001
288 oldal, 2480 Ft

zett (az „Elmélet”, a „Neheztelés Iskolája”, a „kritikai historizmus”, „retorikus olvasás”), de rendszerint a dekonstrukcióval és a különféle posztstrukturalista irányzatokkal azonosított nézetek magyarázatát, változatos cáfolatát vagy legalábbis bírálatát nyújtják (Frank Kermode, Harold Bloom, Charles Altieri, David Martyn, John Guillory). A kötet tulajdonképpen kettős bevezetéssel indul, hisz a tíz tanulmány közül az első, Jan Gorak írása a „kánon” fogalmának történetét vizsgálja, ahogy az ilyen áttekintő történeti munkáknál szokás, a görögöktől napjainkig.

A kánont, ahogy ez Gorak, Buck és mások írásaiból kiderül, alapvető fogalmi kötélekek fűzik az iskolához – az *Irodalmi kánon és kanonizáció* is szoros (igaz, nem fogalmi) kapcsolatban áll az egyetemi oktatással: a kötet az Osiris Kiadó és a Láthatatlan Kollégium közös tankönyvsorozatában jelent meg. A sorozathoz tartozó kötetek felépítése az egyetemi félév rendjéhez alkalmazkodik, a bevezető tanulmányt (bevezető előadás) öt szöveg követi (szemináriumi munka), majd egy ellenőrző kérdéssor (számonkérés), majd újra öt szöveg, s egy újabb kérdéssor; a tizenharmadik órával már véget is ér a szemeszter. Az *Irodalmi kánon és kanonizáció* formailag ugyan megtartja ezt a szerkezetet, lényegében azonban eltér tőle. Az első és a második blokkot lezáró, pontos szöveghelelyekre irányuló ellenőrző kérdéseket elgondolkodtató esszékérdések váltják fel (például: „Tiszta kánon? Politikától való mentesség? Magaskultúra és olvasásművészet?”), amelyek megválaszolásához rendszerint nem elég a vonatkozó öt szöveg ismerete, ezért a kérdések után zárójelben adatok utalnak a kötet végén lévő impozáns és gondos bibliográfia további releváns tanulmányaira. (Sőt: az első ellenőrző egység több kérdése a második blokk szövegeihez utasítja az olvasót.) A kérdések rendszerint valóban nagyon izgalmas gondolatmenetekhez vezethetik a profi, mert a téma szakirodalmát alaposan ismerő olvasókat, de kár volt lemondani arról, hogy az egyetemi hallgató irányított

érvrekonstrukciós munkát végezhesen – különösen, hogy a kiválogatott szövegek nagyobbik hányada kifejezetten argumentatív jellegű. A dekonstrukció és a kánon „megnyitásban” érdekelt elméletek elleni támadás vagy a velük szembeni védekezés itt valóban és üdvös módon érve mentén zajlik, s az elővezetett kánon- és olvasáseméletek is szigorúan felépített konstrukciók. A kötet tanulmányai, az első kérdéssor elé beillesztett szerkesztői megjegyzés tanúsága szerint, tematikusan oszlanak két csoportra: az első részbe a kánon fogalmával kapcsolatos, míg a másodikba a fogalom alkalmazásának kérdéseit feszegető és az elmélet kánonjának problematikáját tárgyaló írások kerülnek. Kérdéses, hogy lehet-e egy fogalomról anélkül beszélni, hogy ne ejtenénk szót az alkalmazásáról is, mindenesetre az *Irodalmi kánon és kanonizáció* olvasójának úgy tűnhet, hogy a tanulmányok csoportosítása kissé ad hoc jellegű: nem teljesen világos, miért került Kermode írása az első részbe, ha Bloomé a másodikba, ugyanez áll Gumbrecht és Buck szövegeire. Bloom tanulmánya ugyan a *The Western Canon* bevezetője (sajnos hiába jegyzi meg a szerkesztő, hogy e kötetből sok részlet jelent meg magyarul, ha a bibliográfiából ez nem derül ki), de nem kötődik szorosabban a kánonfogalom alkalmazásának kérdéseihez, mint Kermode hasonlóan érvelő írása; Buck tanulmánya filozófiatörténetileg támasztja alá Gumbrecht fogalomtörténeti elemzését, amely szerint az egységes irodalmi kánon a felvilágosodás táján bomlott fel végérvényesen. A kánonok problematikája rendkívül szerteágazó, így lehet, hogy e tíz tanulmány más csoportosításai is zavarba ejtenék az olvasót, ám a recenzens számára úgy tűnik, szerencsésebb lett volna, ha a kánon megnyitóival és a dekonstrukcióval vitatkozó írások, valamint a kánonfogalom és a kánonok történetét vizsgáló tanulmányok kerülnek egymás mellé.

Az *Irodalmi kánon és kanonizáció*, szemben a sorozat korábbi kötetivel, nem használható jól egyetemi tankönyv-szö-

veggyűjteményként, viszont izgalmas és fontos irodalomtudományos tanulmánykötet, amely nagyjából remek, a szakirodalomban mára már megkerülhetetlenné vált írásokot tartalmaz (mindenképp ilyen Assmannék, Gumbrecht, Bloom munkája). Az amerikai dekonstrukció kötetbeli súlya elgondolkodtató, de nem kifogásolható: a de Man-i filológia és a kánon(ok) kapcsolatát elemző két tanulmány (Martyn, Guillory) pontosan és alaposan rekonstruálja a szerző gondolatmenetét és gyűjti össze a felmerülő problémákat. Az olvasónak a legtöbb fordítással szerencséje van, Beck András és Kulcsár-Szabó Zoltán munkájának köszönhetően Kermode, Bloom, Martyn szövege gördülékeny, egzakt értekező prózai nyelven szólal meg – akad viszont egy fájdalmas kivétel: Gorak nagy terjedelmű történeti bevezetője gyakorlatilag nyersfordításban jelent meg. Egy példa a 22. oldalról: „Amikor a klasszikus tekintélyek univerzálisan egyenlővé teszik a ‘kánot’ a ‘mércevel’ vagy a ‘szabállyal’, olyankor igen kevés megegyezést mutatnak e szabály működésével kapcsolatban.” (Az eredeti mondat: „If classical authorities universally equate ‘canon’ with ‘standard’ or ‘rule’, they exhibit little unanimity about the workings of that rule.”) A recenzens nem zárja ki, hogy a kiadóban vagy a nyomdában történhetett valami szerencsétlen véletlen, ugyanis nincs az az olvasószervező, aki az ilyen

mondatoknak megbocsátana, főként ha a szöveg a kötet teljes egynegyedét elfoglalja. Noha a recenzens rendszerint tartózkodik az efféle sommás kijelentésektől, ezúttal mégis azt mondja: ezt a tanulmányt *így* nagy kár volt megjelentetni. (Sajnos az Osiris Kiadó nem először adja a nevét egyszerre remek és használhatatlan fordításokat tartalmazó tanulmánykötetekhez, hisz ilyen volt a Ricocur-kötet és a nemrég megjelent nagy irodalomelméleti szöveggyűjtemény második része is, hiába hívja fel újra és újra a figyelmet e jelenségre a kritika [lásd: Erdélyi Ágnes: *Fordítás?*, BUKSZ, 2000 tél; Bényei Tamás: *Antológiák kora*, Élet és Irodalom, 2003/21.] Ha már a kiadói furcsaságoknál tartunk: a könyv második oldalán megtalálható a *Szemeszter* két sorozatszerkesztőjének a neve, a recenzens beszélt is az egyikükkel, aki elárulta: már rég nem szerkeszti a sorozatot, ezt a kötetet sem látta a megjelenés előtt. Remélhetőleg a többi közreműködő esetében nem ez a helyzet.)

Aki tehát hisz a címlapnak, s egy teljes egyetemi félévre szóló tankönyvet szeretne vásárolni, menthetetlenül csalódnai fog, mert ehelyett egy javarészt remek írásokat kítő, átlagos és használhatatlan fordításban közlő irodalomtudományos tanulmánygyűjteményt kap. Szomorúságra azonban semmi ok, a csere végül is nem rossz, de azért az a kánon-tankönyv is megjelenhetne végre.

Mi a pálya?

Pályák emlékezete. Szirák Péter beszélgetései irodalomtudósokkal

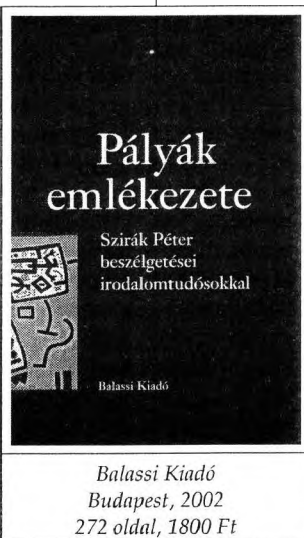
A *Pályák emlékezete* című könyv érdekes és eddig példa nélkül álló vállalkozás a honi irodalomtudományban. Példátlan, ugyanis a kötet műfaja (riportkönyv, vagy inkább interjúkötet) mindezidáig inkább a népszerű, populáris könyvkiadásra volt jellemző – gondoljunk csak napjaink „sztárriportereinek” mostanság egyre gyakrabban megjelenő „műveire”. A *pályák emlékezetében* egy fiatal irodalmár (Szirák Péter) beszélget a magyar irodalomtudomány jeles képviselőivel (pontosabban közülük tizenhárommal: Szegedy-Maszák Mihállyal, Kulcsár Szabó Ernővel, Szabolcsi Miklóssal, Németh G. Bélával, Tamás Attilával, Dávidházi Péterrel, Veres Andrással, Kenyeres Zoltánnal, Angyalosi Gergellyel, Thomka Beátával, Balassa Péterrel, Derék Pállal és Poszler Györggyel). Nálunk ilyen típusú könyv, ha jól tudom, még nem jelent meg, ám a nyugati irodalomtudományban egyáltalán nem ritka az effajta riportkötet (hirtelenjében egy híres és sokat hivatkozott könyv jut eszembe, Imre Salusinszky *Criticism in Society* című összeállítása, melyben a szerző az irodalomtudomány és a filozófia neves alakjaival folytat párbeszédet Jacques Derridától Edward Saidon át J. Hillis Millerig).

Szirák Péter kötetének fontossága, érdekessége több szinten is megmutatkozik. Egyrészt olyan tudósokat hoz „emberkő-

zelbe”, akiknek a könyvein egyetemisták generációi „nőttek fel” (sőt, közülük kettő – Szegedy-Maszák és Veres – a hajdani gimnáziumi irodalomkönyv szerzői is voltak, tehát az irodalommal közvetlenül nem foglalkozók is találkozhattak munkájukkal középiskolás korukban). Sajnálatra méltó, hogy a kötetben megnyilatkozó irodalomárok közül a könyv elkészülte óta már ketten is távoztak az élők sorából, s a velük készült riport már csak fájdalmas mementó maradhat: Szabolcsi Miklós

2000-ben, Balassa Péter pedig 2003-ban hunyt el. Másrészt a könyvben olvasható visszaemlékezések egyfajta kortükröként is felfoghatóak, mely – hogy egy külföldi irodalmárnak egészen más-sal kapcsolatban megalkotott fogalmát idézzem – kettős tükör: egyszerre tükröz egy „letűnt korszakot”, az 1950–60–70-es évek politikai rendszerét és kultúrpolitikai csatározásait, valamint a most már közelmúltat, a 90-es évek magyar irodalomtudományát (ugyanis a riportok 1994 és 1999 között készültek, s eredetileg az *Alföldben* jelentek meg).

Persze a tükörmetafora kicsit problémás lehet, illetve maga a metafora használata azt „tükrözi”, hogy a nyelvben általában, s még a kritikus – tudományos vagy esszéisztikusabb – nyelvben is mennyire megragad egy olyan fogalom, mely éppenséggel egy 30–40 évvel ezelőtti diskurzusban volt használatos (vagy e beszéd-

modot „tükrözi”). Helyesebb talán inkább korképről vagy korszakokról beszélni (vagy – hogy a mai tudományos diskurzus egyik kedvelt fogalmát használjam – történeti narratívumokról), hiszen a kötet interjúi azt beszélnek el, ahogy ezek az irodalmárok megélték a korábbi korszakot, illetve ahogy értelmezik, történetbe foglalják saját pályájukat, az adott körülményeket, az „átkos érárt”. Mint rövid bevezetőjében Szirák írja: „A kötet beszélgetései egy korszak szociális és kulturális önszemléletének kifejeződései is, a történelemmel, az értelmiségi szerepvállalással, az emlékezettel, az identitással, egy tudományág múltjával való szembenézés alkalmai is. Küzdelem és tréfa, keserűség és derű az *emlékezet pályáin*.” (7. o. – Szirák kiemelése.)

A legtöbb riport, az életpálya-áttekintések java része nem csupán egy bizonyos kor, de tulajdonképpen néhány adott helyszín köré csoportosul: főként Budapest, s azon belül az ELTE és az Irodalomtudományi Intézet kap főszerepet. Két látványos kivétel van, melyek színesítik, árnyaltabbá teszik a képet, valamint tanúszkodnak a határainkon túli magyar irodalmárok helyzetéről: Thomka Beátáé, aki Újvidékről települt át, s pályájának első fele még ehhez a területhez s az *Új Symposion* folyóirat köréhez kötődik, s Deréky Pálé, aki éppen fordított utat járt be – 1964-ben családjával kivándorolt Ausztriába, s a mai napig a bécsi egyetem finnugor intézetében tanít.

Több riportnál is előkerülnek bizonyos nevek, események, melyek a korszak tudományos életében megkerülhetetlennek számítottak, s a történetek összességéből kirajzolódó képből sajátos csomópontokat alkotnak. Ilyen fontos, újra és újra előkerülő név például Lukács Györgyé, és bár a kötetben szereplők legtöbbször nem tartozott a Lukács-iskolához (sőt a „Lukács-óvodához” sem), mégis az a tény, hogy a filozófust szinte minden pályaképben megemlítik, s a hozzá fűződő viszonyt problematizálják, jól jelzi Lukács elmúlt korszakbeli szerepét és az általa képviselt

irodalomszemlélet és esztétikai beállítódás mód hegemoniáját. Ilyen – talán ki-sebb, de mindenképp jelentős – név még Király Istváné és Pándi Pálé, akikről az interjúkból meglehetősen ambivalens és általában nem túl pozitív kép bontakozik ki. Vagy ilyen, sokkal egyértelműbb és pozitívabb megítélésű személy Tarnai Andor és Németh G. Béla. Ez utóbbi a kötetben egyszerre riportalany, valamint más, fiatalabb irodalmárokkal való beszélgetésekben a történetek egyik jelentős szereplője: az egyetemi évek fontos és nagy hatással bíró tanárfigurája. A riportokból kirajzolódó pályaképek egyik meghatározó, gyakran említett eseménycsomópontja is Németh G. nevéhez fűződik, az általa 1972-ben szerkesztett *Az el nem ért bizonyosság* című kötet – mint Arany János lírájának újraértékelése s az új nyugati irányzatok (főként a strukturalizmus) hazai alkalmazása – fontos fejezet a magyar irodalomtörténetben, s maga az esemény kapcsolódik a strukturalizmus hazai recepciójához, vitájához, hamarosan bekövetkező kiátkozásához. Vagyis ha a riportokat egymás után olvassuk, a könyv végére kirajzolódik egyfajta korkép, annak története(i), ahogy a 60-as, 70-es években a fiatal értelmiségi irodalmárok érvényesülni próbáltak, és saját nézeteiket, munkájukat érvényesíteni igyekeztek (sőt, a Poszler Györggyel készült beszélgetés révén még az 50-es évek elejének egyetemi rendszerébe is bepillantást kaphatunk).

Míndez persze közvetve jut el az olvasóhoz, hiszen az interjúk elsődleges célja az irodalmárok egyéni életútjának felvázolása, s a legtöbb beszélgetés inkább afféle személyes vallomásnak tekinthető, mintsem valamiféle dokumentumnak. Ám, paradox módon, sokszor éppen ez a személyesség tesz leginkább dokumentumértékűvé néhány beszámolót, hiszen egy-egy találó, apró történet, közbevetés gyakorta többet árul el a korszakról s a visszaemlékező korszakhoz való viszonyáról, mint egy deskriptívnek szánt kijelentés vagy egy egyenes, teoretikus hangszívallyal kimondott vélemény. E szemé-

lyesség végig fontos téma és tartalom a könyvben, a riportokban ugyanis Szirák legelső kérdése általában éppen erre irányul, vagyis az alanyok tanulmányainak személytelen, tudományos vagy eredetibb, kitérőlegesebb hangnemére és az életéről alkotott személyesebb vallomásra, valamint a kettő – egyéni életút és tudományos, szakmai megszólalásmód – viszonyára. Fontos megjegyezni, hogy a legtöbb interjú levélben készült, vagyis az interjúalanyok előre megkapták a kérdéseket, s volt idejük megfogalmazni, megírni saját történetüket. Sőt, bár a riportokon nem venni közvetlenül észre, de feltételezhető, hogy a később megkérdezettek már olvashatták az *Alföldben* az elődeikkel készített beszélgetéseket, s azokhoz képest, illetve az azok által támasztott elvárásrendszerhez igazodva fogalmazhatták meg saját válaszaikat. Mindemellett viszont Szirák látványosan nem akarja orientálni a riportokat: saját személyisége – amennyire csak lehetséges – visszahúzódik a szövegből, nem szándékozik előtérbe tolni magát, kérdéseiből látszik, hogy kíváncsi ismeri beszélgetőtársai életművét, pályáját, s az erre adott reflexióikra, egyéni véleményükre kíváncsi.

Az interjúk vége felé, zárásképp Szirák általában két kérdést tesz fel. Az egyik a mostani (illetve mára már közelmúltbeli) politikai, kulturális, tudományos változásokra irányul. A 90-es évek elején az irodalomtudományban lezajló átalakulás, modernizálódás, bizonyos külföldi iskolák (főként a hermeneutika, a recepcióesztétika és a dekonstrukció) hatása az interjúalanyok szempontjából azért is érdekes lehet, mert némelyiküknek elévülhetetlen érdemei vannak ezen iskolák meghonosításában (például Kulcsár Szabónak a recepcióesztétika itthoni applikációjában), mások – elsősorban idősebb professzorok – pedig saját korábbi tapasztalataikkal és munkásságukkal számot vetve alkothatnak a jelenbeli változásokról és teoretikus tendenciákról véleményt. Emellett külön fontos és érdekes lehet, ahogy az egyes teoretikusok reflektálnak az általuk beho-

zott és alkalmazott (vagy ki- és továbbfejlesztett) elméletekre és azok módszertani következményeire, a magyar irodalomfelfogásban és irodalomtörténet-írásban való használhatóságukra. Így a kötetet olvasva bizonyos tendenciák, kutatási témák történetéről, az adott tudós pályaképében elfoglalt helyéről is sok mindent megtudhatunk, valamint – talán ez sem mellőzendő – az interjúk terjedelmi korlátai miatt gyakran az irányzatok, iskolák tömör, pár oldalas összefoglalóját is olvashatjuk, méghozzá a teóriák legavatottabb itthoni képviselőinek tollából. Néha a riportok viszonylag aktuális témákba is belemennek: látványos például a Dávidházi Péterrel készített 1996-os beszélgetés, melynek egy pontján Szirák az épp abban az évben zajló kritikavitaival kapcsolatban kérdez rá Dávidházi véleményére és álláspontjára. Lehet, hogy csak nekem tűnik úgy, de mintha bizonyos szempontból mára már ez is történelemnek, korszaknak számítana: a kritikavita csörtéit megvívta, a hermeneutika és a dekonstrukció elfoglalta helyét a honi tudományok csarnokában, s manapság mintha már egészen más irányt követne az irodalomszemlélet (gondolok itt például a recepcióesztétikát ért támadásokra vagy a kultúraelméletek térnyerésére). Persze nem szemrehányásként említem ezt (nem is lenne értelme olyan kérdéseket számon kérni, melyek a 90-es években még nem igazán voltak terítéken), inkább valamiféle olyan ötletként vagy ösztönzésként, hogy az interjúsorozatot azért is érdemes lenne folytatni, mert a hazai irodalomtudomány átalakulása – ha jól látom – még messze nem ért véget.

Számomra talán a legérdekesebb Szirák utolsó kérdése, illetve az erre adott válaszok. A kérdés triviálisnak tűnik (nagyjából arról szól, hogy a riportalany hogy érzi magát mostanában, milyen a szellemi közérzete), de éppen ezen keresztül nyilatkozhatnak meg legszemélyesebben a párbaszéd résztvevői. Sokszínűek a válaszok, de tulajdonképpen mindegyik meglehetősen jellemző az

adott személyre. Dávidházi Péter például egy kissé keserű, ám tréfás anekdotával válaszol, Angyalosi Gergely néhány Roland Barthes-i stílusban megírt, töredékes jegyzetlappal, Thomka Beáta Bachelardra utaló, a személyes élettér jelentőségéről szóló vallomással, Szegedy-Maszák Mihály és Kulcsár Szabó Ernő pedig a külföldi (az amerikai illetve a német) környezeti, kulturális viszonyokat veti össze a jelenlegi hazai körülményekkel. A hangnem, mindent összevetve, szinte mindegyiküknél, bizakodó, optimista. Mindezek (és az előzmények, az élettörténet megkonstruálása, az egyéni útról, pályaképről alkotott vallomás) mögött lát-

hatóvá válik a személyiség, feltárulkozik, ami esetleg a tudósok szakmai tanulmányaiból (sőt, még előadásaikból is) kevésbé vagy alig mutatkozhatott meg. Ezek után az olvasó talán már máshogy veszi kezébe az adott irodalmár műveit, bizonyos gesztusok, mondatok átértelmeződhetnek.

Talán ez a könyv legfőbb érdekessége és értéke, s azt hiszem, mindenképpen folytatásra érdemes Szirák kezdeményezése, hiszen van még figyelemre és kérdésre méltó irodalmárunk, esztétánk, s a szakmabeli vagy a laikus érdeklődő talán kíváncsi a teoretikus teljesítmény, az életmű mögötti tudásra, emberre is.

zők körét is a virtuális tévénezőknek tulajdonított ízlés-kompetencia szabta meg.) Kepes az előszóban külön hangsúlyozza, hogy a praktikus szempontok lényegiek voltak: „ez a válogatás semmiképpen nem tükröz irodalmi értékrendet, még az én értékrendemet sem.” (7. o.) Hogy a szerzők ezt hogyan értelmezik, azt most hagyjuk figyelmen kívül, de a kijelentés egyértelmű: Kepes nem mindegyik írást tartja éppen zseniálisnak, s ebben, speciel, egyetértünk.

Célelvően rövidek és közvetlen hangvételűek a beszélgetések is: mindenkiről megtudunk egy-két érdekességet, így karakteres, szimpatikus és könnyen megjegyezhető képet kapunk. A nagyközönség megbizonyosodhat, hogy az írók is emberek: például szeretik a focit (mint Kőrösi Zoltán vagy Pacskovszky Zsolt); ifjúkoruk óta rockzenészi karrierről álmodoznak (Háy János); sokuknak van másik, megélhetést biztosító szakmájuk; tudnak főzni és a főzésről írni is (Cserna-Szabó András).

A könyv a műsorhoz képest csupán néhány elemmel bővült, így például mindenkiről szerepel egy kép (mely egyben a műsor fel- és visszaidézését is elősegíti), egy bónusz-novella, illetve egy rövid életírás. Utóbbiról tanulmányt kéne írni, annyi mindent elárul kortárs szerzőinkről. Van, aki egyes szám első személyben, ön-bizalomtól dagadóan beszél (Balogh Robert, Cserna-Szabó vagy Maros András), van, aki kissé háritóan egyes szám harmadik személyben szól, de ez sem jelentti feltétlenül a tényszerű ridegséget: Teslár Ákos vagy Vörös István például ábrándozó, míg Zoltán Gábor lírai jellemzést ad magáról. A legrövidebb és láthatóan a legkedvetlenebb szöveg minden bizonnyal Darvasi Lászlóé, igaz, ő már az elején bevallja, hogy gyűlöli e műfajt. Megint mások, talán kissé kényelmesebben, de rájuk jellemző idézettel oldják meg a feladatot (például „Erdős Virág az egy ilyen emberi dolog”).

A beszélgetés és a műsorban is elhangzott novella után egy többnyire na-

gyobb lélegzetű írás következik. Ismét egy újabb figyelmesség az „irodalomban talán járatlanabb” olvasóval szemben: ha érdeklődését felkelti a fotó és a bevezető szöveg, akkor még mindig kevesebb kockázattal kezdhet bele az ismerkedésbe – s ha az első írás sem veszi el a kedvét, akkor jöhet a következő. Amilyen kevés a „többlet” a műsorhoz képest, olyan erős a könyvben a műsor dominanciája: a kötetben kizárólag az első, felolvasott novelláról esik szó, a második mintha csak véletlenül került volna oda. Pedig nem. A két novella gyakran a szerző különböző arcait mutatja: időben vagy stílusban sokszor távol állnak egymástól. Így például Erdős Virágnak egy korábbi novellája, illetve a legutóbbi könyvből egy „másfajta” mese szerepel, de mindkettőre jellemző az elbeszélő tettetett naivitása és kegyetlen szarkazmusa. Jónás Tamástól egy szociálisan érzékeny, realiztikus szöveg és egy „cigány mese” jellegű írás olvasható. De említhetném Darvasit is: a Szív Ernő tárcát egy „kínai” történet követi. Persze vannak, akiktől modalitásban és beszédmódban inkább hasonló írásokat válogattak össze; ezekben a novellákban az a jó, hogy felismerhető teszi egyedi hangjukat (idesorolható a többség, ezért csak véletlenszerűen: Bartis Attiláét, Ficsku Pálét, Grecsó Krisztiánét vagy Péterfy Gergelyét). De sajnos még a novellák esetében is találni hibaként értelmezhető hiányokat: nem hiszem, hogy annyival több helyet igényelt volna a közölt novellák eredeti megjelenését feltüntetni, mint amekkora segítséget jelentett volna az érdeklődők számára; nekem az is csalódást okozott, hogy egy eredetileg sajátos helyesírással élő szöveg (Balogh Robertté) itt köznyelvesítve szerepel.

A kötet a szerkesztési szempontokon kívül modalitásában is a média foglya lett. Kepes azt az egyébként máskor is jól működő stratégiáját választotta, hogy a nézőiről elgondolt viselkedésmintát követte. Egy korosodó, ezért a fiatalokkal szemben negatív előítéletekkel teli, de művelt, mindenre nyitott férfi szerepét

vette föl, és emellett hőiesen, sőt, talán kényelmi szempontokat sem megvetve, ki is tartott. (Persze ez jelen esetben kicsit furábban hat, mint amikor egy *csontkóvácssal* vagy egy *bennszülött indiánnal* készített interjút...) Talán a magyar kortárs irodalomnak kölcsönzött *kuriozitásjellegből* és a pozitív irányú véleményformálás céljából Kepes rövid felkonfjai is szembetűnő hasonlóságot mutatnak nemcsak egymással és a beszélgetésben elhangzó kérdésekkel, hanem az előszóval is. A kiindulópontot az a – vélhetőleg Kepes által kijelölt – „téveszme” jelenti, miszerint majd „fátyolos tekintetű, pubokban felnőtt belvárosi fiatalok többségében lila, tudálékos művei”-vel (5. o.) kell csodát művelnie, hogy érdekessé és fogyaszthatóvá váljanak. Ebben, *természetesen*, Kepes nagyot és kellemesen csalódik: a fiatal írók többsége nemhogy nem érthetetlen szövegirodalmat hoz létre, de írásaik „frissek, könnyedek, szórakoztatók és természetesek”. (6. o.) Ez a választott pozíció Kepest már az előszóban „szigorú” önkritikára indítja, s ezzel az irodalommal csak bátortalanul ismerkedő olvasóknál hitelességet és bizalmat nyer („nohát, én is épp úgy vagyok, mint Kepes”), illetve pozitív várakozásokat kelt. (A kedvező véleményt Kepes a későbbiekben is folyamatosan sugározza a nézők/olvasók felé: az előszón kívül fontos része a bevezetőknak és a feltett kérdéseinek.)

Ebből a helyzetből könnyebb egyszerűt, mindenki számára érthető dolgot kérdezni, olyat, ami az „átlag” nézőt érdekelheti: euforikus állapot-e az írás; máshogy ír-e egy szabadkai, mint egy magyarországi szerző; mit szolt a „szakmaválasztáshoz” a kedves papa stb. Azzal is sokszor (értsd: kettőből kétszer) foglalkozik, hogy létezik-e nőirodalom, azaz máshogy ír-e egy nő.

A könyv formája és mérete szintén egy igényességre törekvő és a piaci versenyben részt venni akaró kiadót mutat: 360 oldal a fiatal magyar írókból nem túl sok, de nem is kevés. A borító jól illeszkedik a so-

rozat arculatába – így könnyen felismerhető, színe feltűnő, mégis kellemes árnyalatú, s emellett kemény fedelű, ami nemcsak időtállóvá teszi, de egyben a tartalom komolyságát, értékét is érzékelteti. A kötet legnagyobb és legelütőbb színű felirata a „szerkesztő” neve, aki ezáltal inkább szerzővé vagy főszereplővé lép elő; a „Kepes” tulajdonképpen márkanév, mely jobban működik csaliként, mint más könyvek esetében a szerző.

Ha tehát szigorúan a *Könyv-jelző* című kötetet vesszük a kritika tárgyául, akkor talán kevesen vitathatják bírálatomat: egy tévéműsor legépelt, kicsit szerkesztgetett mása. De szerencsére a *magas és alacsony* kultúra dichotómiáját életelő elitizmus ma már halott, dobjunk hát újabb, nehezebb földrögöket sírjára, és lépünk tovább.

II.

Innentől egy „fogyasztóbarát és piaci viszonyokat szem előtt tartó” kritika olvasható.

A Kepes András által szerkesztett szorozat az egyik legnépszerűbb kortárs irodalmi kiadvány, és ezt mi sem mutatja jobban, mint hogy a Fővárosi Szabó Ervin Könyvtárban egy példány sem volt hozzáférhető.

Kepes koncepciója teljesen világos és igen céltudatos: lekötni a tévénézők és a nem-fanatikus-könyvvásárló/olvasó figyelmét, épp csak annyi időre, amíg bebizonyíthatja neki, hogy a fiatal magyar írók is érző lelkek, mi több, kedves, becsületes, jó humorú szerzők, akiknek még az írásaikba is belekukkanthatunk komolyabb veszély nélkül. A könyv ezt a bizonytalan, épp ezért a könyvvásárlásban is határozatlan fogyasztói réteget célozza meg, s e statisztikailag is körülírható közönség elvárásai, érdeklődési köre és előítéletei szerint válogat, úgy, hogy közben azt formálni, módosítani is igyekszik. A szövegek tehát rövidek, többnyire frapánsak, változatosak és nem túl durvák.

Mivel a kötet húsz szerző negyven írását fogja össze, akár tájékozódási pontként is használható. Rálátást nyújt nemcsak azok számára, akik – mint egy bizonytalan tartalmú csuporba – csak bele akarnak nyalintani a kortárs magyar irodalomba, de vállaltan szubjektív válogatásként jól használható középiskolában, sőt vizsgáláshoz való felkészülésben is.

Kepes elképzelése, kitűzött célja felé a piaci viszonyokat jól ismerve és módszeresen halad: először a gondos szerkesztői előkészítés, majd a tévés megjelenés (az érdeklődés felkeltése, reklám/sulykolás), s végül a könyv kiadása. Az eladás maximalizálása érdekében hatott a jól tervezett könyvméret és -borító, a korábbi két „felvezető” kötet s a Kepes márkanév. Talán nem is szabad ezt a könyvet a műsortól különválasztva értékelni: viszonyuk leginkább olyan, mint egy kiállításé és az anyagából létrehozott virtuális galériáé,

vagy egy konferenciáé s annak nyomtatott kiadványáé.

Kepes népszerűsége kétségtelenül vonzóbbá tette a kortárs irodalmat, és ezzel mindenki jól járt. A tévés szereplés alatt a kiadó reklámot kapott, az írók lehetőséget, hogy ismertté váljanak, a nézők pedig, hogy beleszagoljanak a szövegekbe. Ha tehát a kortárs irodalom szándéka szerint ki szeretne lépni a 200-500 darabos példányszámból, akkor meg kell tanulnia felhívni magára a figyelmet, folyamatosan kommunikálni a látens és lehetséges olvasókkal, konkrétan, *eladni magát* – ahogy ennek az útnak járhatóságát számos tévés és könyvformájú produkció sikere igazolta már. Lehet ezt persze az igénytelenséget botránykavarásra cserélve vagy messziről üvöltő pénzéhségből csinálni, de lehet jó szándékkal, következetesen és kulturáltan is – ahogy Kepes teszi. Bízunk hát a folytatások erejében.

Milyen a jó múzeumi katalógus?

Várkonyi György: Modern Magyar

Képtár I. 1890-1950

Sárkány József és Várkonyi György:

Modern Magyar Képtár II. 1955-2003

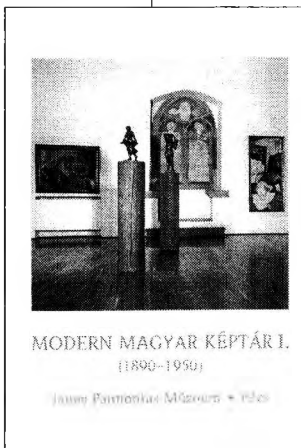
„Az állandó kiállítások állandósága viszonylagos (...) A kiállítás ugyanis interpretáció (...) nem hű tükre [az adott] korszaknak (...) a gyűjteménynek sem (...) Tükre lehet viszont a rendezők szubjektív olvasatának” – fogalmaz Várkonyi György a pécsi Modern Magyar Képtár állandó kiállítását bemutató könyv második, 2003-ban megjelent kötetében. A képtárról és a kiadott két kötetről lehet majd hosszasan – nagyrészt dicsérően s valamelyest kritikailag – értekezni, de talán még fontosabb a múzeumi munka szubjektivitását, történeti és kulturális kondicionáltságát elfogadó szemlélet hivatalos megjelenését észrevennünk.

A hazai muzeológia évtizedeken át ragaszkodott a tárlatok, különösen az állandó bemutatók vélt és sugallt objektivitásához, idő felettségéhez, ítéletének megfelelően megfellebbezhetetlen erejéhez. Külföldön már rég árnyaltabban, önkritikusabban, több reflexióval szemlélték a kiállítások válogatását és rendezését, míg idehaza csak az elmúlt néhány évben kezdett érni a változás. Büszke lehet Pécs, hogy a Képtár – munkatársai, magángyűjtők és felvilágosult városi vezetők közös tevékenységével – nemcsak műtárgyanyagában elsőrangú gyűjteményt állított

össze, hanem ehhez immáron módszertanilag korszerűen is viszonyul.

A pécsi képtár működését több jellegzetesség határozza meg. Rendszeres képzőművészeti gyűjtés az ötvenes évek óta folyik a múzeumban, s mára az anyag a modern magyar művészetnek a Nemzeti Galéria után második legfontosabb gyűjteménye lett. E korszakon belül nem törekszik a honi művészet teljes körű dokumentálására, fő irányvonala az avantgárd művészeti programok bemutatása. Gyűjteménye, s annak kiállítása letisztult, sűrű: inkább kevesebb, de jól válogatott műtárgyat mutatnak be, semmint a szóba jöhető művészek „teljes névsorára” törekednének. Ez bölcs kihasználása annak az adottságnak, hogy nem hárul rájuk a teljes körű nemzeti reprezentáció (valójában egyébként is parttalanul tág) programja. Az állandó kiállítás vizuális rendezése is ezt a szelekciót, sűrítést hangsúlyozza Pécsen, hiszen adott mesterektől is a főművek, s nem egész fejlődési sorok bemutatására épül, s mellőzi az egyéb dokumentációt (fotó, hosszas feliratok).

A kollekció létrejöttét két, jól elkülöníthető szakaszra tagolódik. A klasszikus modern rész az ötvenes évek közepétől a

MODERN MAGYAR KÉPTÁR I.
(1890-1950)

Janus Pannonius Múzeum • Pécs

A kötetet tervezte Pinczehelyi Sándor; Fotók: Füzi István, Kőhegyi Zoltán, Darabos György és Csonka Károly
Janus Pannonius Múzeum
Pécs, 2001
o.n., á. n.

nyolcvanas évek elejéig bezárólag került Pécsre, zömmel a második világháború előtt született magángyűjtemények megszerzésével. Az első anyag Gegesi Kiss Pál akadémikusé volt (1957), az utolsó sikeres szerzés Ubrizsy Gábor gyűjteményéhez kötődik (1983). A kettő között Tamás Henrik, Kunvári Bella és mások kollekcióinak megváltása fémjelzte a folyamatos növekedést. Ebben kiemelkedő a pécsi művészettörténészek (Hárs Éva, Romváry Ferenc), egyszersmind a helyi politikai elit érdeme is, akik a gyűjteményekért fizetett életjáradékok anyagi fedezetét és a vásárlásokhoz elengedhetetlen politikai akaratot biztosították. Ma ugyan természetesen tűnhet a klasszikus modernizmus múzeumi értéke, de a hatvanas években bizonyos politikai bátorság és kiállítás kellett ahhoz, hogy magángyűjtők második világháború előtti, a szocializmus alatt sugallt kánonnál jóval modernebb szemléletű kollekcióiért életjáradékot folyósítsanak. A mostani kötet erénye, hogy külön hangsúlyozza Takács Gyula – a megyei tanács elnökhelyettese 1966-tól 1990-ig – szerepét, akinek tevékenysége egyelőre sajnos folytatás nélkül maradt. Az elmúlt húsz évben ugyanis nem sikerült újabb nagy gyűjteményt megszerezni, holott erre számos alkalom és kezdeményezés is volt (Selinkó Géza, László Károly, Vass László, Petró Sándor anyaga; az utóbbiból egy jelentős rész nemrég a püspökség tulajdonába került).

Pedig létezik olyan, kifejezetten kortárs gyűjtemény is, amelynek megszerzésére reális esélye lenne a pécsi képtárnak. Ebből kitűnik, nem feltétlenül állja meg a helyét a második kötet felvezetése, miszerint a kortárs anyag gyűjtésében a pécsi muzeológusok már csak a saját vásárlásaikra hagyatkozhatnak. Természetes, hogy a második világháború utáni műveket többségében a művészekről közvetlenül vásárolták, s ez lehetővé teszi a két kiállítási egység izgalmas párbeszédét is: hogyan lehet a főként magángyűjtői ízlések kombinációjával kialakított klasszikus, már letisztult modern kánont továbbépíte-

ni és kiegészíteni koncepciózusan választott munkákkal a mai alkotóktól?

A kortárs rész értelemszerűen még cseppfolyós, kísérleti jellegű, hiszen majd csak nagyobb történeti távlatból lehet biztosabban megítélni az értékeket. A mai állandó kiállítás anyagából elképzelhető, hogy néhány év múlva több mű is lekerül majd a falról, s mások foglalják el helyüket. Ez nem hiba, a kortárs műgyűjtésben a múzeum óhatatlanul is kockázatot vállal. Végül, ez az anyag időben is nyitott, amint az a kötetben feltüntetett 2003-as évszám jelzi. Aki jövőre forgatja majd e vezetőt, annak már valamelyest múlt lesz a mai jelen, s egyúttal akár új szerzeményeket is láthat a kiállításon. A magángyűjtői és a művészet-történeti ízlés dialógusa e kortárs anyagon belül is megvalósulhatna. Erre – ha nem is feltétlenül teljes kollekciók megvételével, de egyes műtárgycsoportok tartós letétbe helyezésével – számos külföldi példa kínálkozik. A magyar múzeumok égető kihívása ma, hogy megtalálják a módot a késő modern (nagyjából az Európai Iskolától kezdődő) és a kortárs (az újfestészettől induló) privát kollekciók integrálására.

A két kötet többször kitér a pécsi állandó bemutató egy fájó pontjára: a klasszikus és a kortárs rész külön helyszínen (bár egymástól sétatávolságra) látható. Fegyvertény, hogy egyáltalán látogathatóak, s különösen a 2001 novemberében megnyílt második egység megjelenése már előkelő is, de a hasadtság nem szerencsés. Hozzájárul ehhez, hogy egyes művészek (például Martyn Ferenc, Victor Vasarely) munkáiból külön életmű-gyűjtemények is létrejöttek a városban, s így az anyag összességében igen megosztott. Az egyes helyszínek látogatottsága nagyon eltérő, s inkább csak a szakemberektől várható el, hogy a különálló egységeket virtuális egészé állítsák össze. Helyes döntés volt e tekintetben a szintén külön helyszínen látható Csontváry-képek egyikét felvenni az első kötetbe, hiszen az olvasó számára ez így jeleníti meg az adott korszak magyar művészetének keresztmetszetét. A katalógus egyfajta *musée imaginaire* (André Malraux),

a széttagolt gyűjteményi részek képzelt, ideális megjelenése.

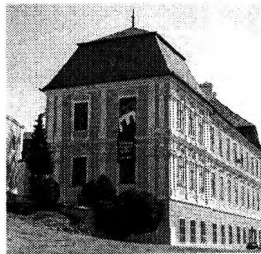
A fizikai megosztottság problematikussága abból is adódik, hogy a pécsi kiállítási koncepció hagyományos. Még a kortárs rész bemutatása is időrendet követ, a kötet „tárlatvezető” esszéje pedig megfelelő narratívát nyújt az érdeklődőnek, hogy így a huszadik századi magyar művészet történetének átfogó íve rajzolódjon ki. Ez kétségtelenül egységes kiállításban érvényesülne jól. A kronológiához való ragaszkodás szakmailag indokolható, egyúttal a rendezők érzékeltetik, hogy csupán egy a lehetséges szemléletmódok közül. Éppen a recenzió elején idézett mondatok jelzik, hogy Várkonyiék nem vindikálnak megközelítésmódjuknak kizárólagosságot. Klasszikus kategóriák szerint értelmezik a kortárs művészetet is, de nem állítják, hogy ne lehetne másként. Tegye azt más múzeum, majd a látogató dönt a saját preferenciái szerint. A múzeumi kiállítások ma gyakran színpadi világban ez a hagyományosságban bátor választás, s annak öntudatos, de nem fölényes vállalása a kiállítás és a második kötet fő szemléleti vívmánya.

Ugyanakkor látni kell, hogy egy másféle koncepció éppen üdvözlendő a fizikai megosztottságot. Amennyiben a klasszikus modern gyűjtemény kronológiájától eltérő – például tematikus – rendezésben állna a kortárs anyag, akkor kifejezetten alkalmas lenne a külön helyszín. Ekkor nyilván a belső építészeti is más volna, s a katalógus sem egy „képtárkalauz” közölné, hanem például több kis esszét egyes problémákról. Alkalmassint a képtár nevet sem használnák, amint erre a nyugati tapasztalatok bőven mutatnak példát, hiszen lassan nemhogy a „kép”, de a „művészet” kifejezés használata is bi-

zonytalanná vált. Ezzel szemben a pécsi kötet hangsúlyozza, hogy igenis viszonylag szűk esztétikai (tehát nem tág társadalmi) szempontok alapján, valamint meghatározható értékek (azaz nem laza asszociációk) szerint válogatták a kiállítást, s írták a katalógust. Elismerésre méltó nyíltsággal jelenti ki Várkonyi György, hogy „valódi és pszeudoművészet ... elmentmondása” a vezérelve a modern magyar művészet történetének levezetésében. Szakmának és közönségnek egyaránt ajánlani lehet ezt a módszert – de közben ne felejtjük, a pécsi múzeumi helyszíneken ugyanezek a műtárgyak egészen más felfogásban is bemutathatóak volnának. Minden módszertani tudatosság mellett Pécs valójában egy tradicionális állandó kiállítást épített fel – holott a klasszikus szempontok megőrizhetőek, egyúttal azonban maiakkal is elegyíthetőek lennének egy úgynevezett szemi-permanens tárlaton, ahol a fő irányok rögzítettek, de egyes műcsoportok cserélődnek a kiállítótér és a raktár között. Valljuk meg, ez inkább látogatóbarát lenne.

Szolgálhatott volna maga a két kötet is az erősen didaktikus üzenetű kronológia lazítására. A szerzői honorárium és a nyomdaköltség akadályait most félretéve, jót tett volna több rövid szöveg közlése. Így nemcsak a helyi muzeológusoknak a kiállítási koncepciót óhatatlanul is önigazolón magyarázó verzióját nyerné az olvasó, hanem más nézőpontokét is. Legálább a két kötet egyikében elkelve egy külső kritikai vi-

szonyulás – valamint változatosabb stílus. Hasznos viszont az első kötetben elhelyezett Útmutató, amely deklarálja, hogy mi minden feladatra *nem* vállalkozik e katalógus, s válogatása mennyiben gazdagabb viszont a kiállított képekénél. Praktikus,

MODERN MAGYAR KÉPTÁR PÉCS
1955–2003
MODERN HUNGARIAN GALLERY PÉCS

Fotók: Füzi István és
Pácser Attila
Janus Pannonius Múzeum
Pécs, 2003
188 oldal, á. n.

legalább a második kötet végén, az alfabetikus mutató és a kiállítótér alaprajza. Érdeemes lett volna mindezt előre megtervezni és a két kötetet egységesen kiadni; így még a két cím sem rímel teljesen egymásra, nem beszélve arról, hogy a borítón és a belső fedőlapon még ugyanazon kötetten belül is eltérően szerepel. Angol fordítás is csak a második kötethez készült.

Ha a recenzens ilyen kívánságlistája esetleg túlzottnak is tűnik, az adott szövegeknek előnyére vált volna minimum egy olvasószervező közreműködése. Nincs olvasó, aki ne ijedne meg, ha egy katalógus legelső szövegoldalán kerek harmincsoros bekezdés fogadja. Miért nem lehetett ezt a Réti Istvántól Nagy Balogh Jánosig húzódó gondolati ívet tagolni? A kronológia nem sérül attól, ha a szöveg szerkesztőn használjuk az *entert*. Hasonlóan barokkosra sikerült az a mondat a másik szerző tollából, ahol a két közbeékelést négy gondolat- és két zárójellel, továbbá négy vesszővel lehetett érzékeltetni. Az ezek után tett pontra mondja azt az amerikai angol nyelvten, hogy *full stop*. Az olvasó kifulladás és megáll, pedig még csak a második kötet negyedik oldal tetejére ért. Ha mégis továbbhalad, akkor az egyes műtárgycsoportok elemzésénél azután valódi irodalmi remekléssel találkozik. A kérdés csupán az, indokolt-e az amúgy is univerzális jelentésű „egyetemes” jelzőt felsőfokban használni, méghozzá a „magányba torzult psziché infernális játéka” kapcsán. Létezik-e „immanens pokol”, hogy Kondor Béla viaskodjon vele; s nem lehetne-e a „művészettörténeti hívószavak amőbaszerűen bonyolult képletéből” egyszerűen úgy kiszabadulni, hogy csak egyet alkalmazzunk három helyett? Kíváncsi vagyok, milyen az „utóélet szellemi egységfrontja” és a „törékeny agresszivitás”. Nem elég vizuálisak a közölt képek, hogy szóvirágokkal (vérkör, forrásvidék) kell őket ékesíteni? Némi stiláris visszafogottság talán éppen a művek érvényesülését segítené elő. Nehogy azonban purizmussal lehessen vádolni, had tegyem hozzá, valóban találó fordulatok is akad-

nak a szövegben. Hangutánzó és hangfestő értékében kitűnő, ahogyan „fújtat és bugyborékol Haraszty abszurd masinája” – legfeljebb ezt nem „centrális helyen”, hanem egyszerűen a terem közepén teszi.

Már csak azért is hasznos lett volna a szerkesztői munka, mivel maguk a gondolatok érzékenyen jellemzik a műveket, s bölcsen szólnak a köztük lévő összefüggésekről. Tanulságos a magyarázat a két kiállítási rész és a két kötet közötti cezúra (1945 helyett 1955) megválasztására, a ma oly divatosan hangoztatott optikai hasonlóságok ellenében a művészi szándékok különbözőségének elemzése (Ország Lili, illetve Halász Károly képe kapcsán), a kronológiából kiemelt topografikus egység (Pécsi Műhely), valamint a két külön-terem (Gellér B. István és El Kazovszkij) bemutatása. Pontos a Bukta Imre-kép mikroszintű vizsgálata, elméletileg is igényes a műtárgyfogalom megkérdőjelezésére törő Hajas Tibor és Erdély Miklós reprezentációjának elhelyezése. Jók – legfeljebb nem elegendően részletezettek – a nemzetközi párhuzamok. Bár az első kötet szövege lényegesen rövidebb, annak közepe táján feltűnő és ügyesen egyensúlyozott az avantgárd és a két világháború közötti klasszicizálás viszonyának a leegyszerűsítő szembeállításnál árnyaltabb tálalása.

A magas színvonalú képanyag az album számára eleve adott; a katalógus összeállításában ezért inkább a sorrendiség, s az egyes oldal-párokon szereplő képek egymással folytatott párbeszéde az üzenetértékű. Akadnak „természetes párok” (Kernstok Károly és Pór Bertalan Arkádia parafrázisai), s szemléletesek a kötet saját párosításai (Lesznai Anna és Galimberti Sándor egy-egy körkörös szerkesztésű munkája; Bortnyik Sándor és Bohacsek Ede geometrizáló tájképei; vagy a második kötetből Lakner László és Maurer Dóra rokon motívum-keresése). A nyugati orientáltsgú mindenkori avantgárd és a „magyaros”, drámai festészeti irány arányai reálisak. Indokolt az atipikus alkotások (korai Huszár Vilmos-kép) kiemelt

szerepeltetése, amint a történeti, dokumentatív elem megjelenítése is, például portrék révén (Berény Róbert önarcképe, Uitz Béla portréja Hevesy Ivánról). Megérdemelt a kisplasztika visszatérő szerepeltetése. Jól tart mértéket a katalógus a műiaci áthallások miatt elaknásított területeken is (Kádár Béla, Scheiber Hugó).

A reprodukciók jó minőségűek, Szőnyi István képén például még a könyvlapról is érzékelhető a gazdag, szinte háromdimenziós faktúra. Itt-ott elcsúsznak a képméret arányai, illetve egyes színek, de az enteriorképek (főként a második kötetben) és a műtárgyfotók megfelelően váltják egymást. Érthető a pécsi bauhauslerék (Molnár Farkas és társai) külön kezelése, hiszen itt a helyi – nemzeti – nemzetközi hármasszintje hitelesen sorakoztatható fel. A kiállítás első részében kiemelt helyet kap Gulácsy Lajos művészete; az apszis révén amolyan szentélybe kerülnek festményei. A képek kvalitása igazolja ezt, de ugyanennyire indokolt, hogy a katalógus nem ismétli meg ezt a pozíciót: reálisan, két reprodukciót közöl, csakúgy, mint más, hasonló súlyú mesterektől. A második kötetben hasonlóan józan a távolságtartás a legfiatalabb kortárs alkotói trendektől, amely révén még az utolsó lapok is világosan jelzik, hogy ez nem egy kísérletező anyag, hanem minden időszakból a huszadik század egészének mércéjével válogat. Ebben az értelemben a szelekció, annak idősorba rendezése, s a viszonylag tradicionális katalógusszövegek jól rimelnek egymásra.

A pécsi verzióban a modern magyar művészet erős, színvonalas múzeumi szűrőn keresztül jelenik meg. Immáron látható a Nemzeti Galéria újrendezett huszadik századi anyaga is (szintén kettétagolva, két emeleten), amint szerényebb keretek között, de alternatívát kínál a Fővárosi Képtár, s néhány vidéki helyszín is. Legjobban talán a székesfehérvári anyag ízesült össze, de a győri Városi Képtár gyűjteményei és kiadványai is színvonalas munkát tükröznek. Végre különböző nyilvános variációkban lehet gondolkodni modern művészetünkéről. A gyűjtemények és állandó kiállítások bemutatása katalógusokban és kötetekben azonban továbbra is csak töredékes. A Fővárosi Képtár anyagáról elérhető egy színvonalas kiadvány (Földes Emília szövegével) – de csak a második világháborúig bezárólag. Székesfehérvár képzőművészeti gyűjteményeiről a Kovács Péter és Kovalovszky Márta esszéjéből és reprodukciókból felépülő katalógus tájékoztat – ez viszont, terjesztéséből adódóan, inkább csak a szakma számára elérhető. Ha viszont eleve szakmai kiadványnak szánták, akkor nem (amúgy olvasmányos és tartalmas) esszéekkel kellett volna közreadni, hanem pontos, mély, kritikai elemzésekkel és részletes adatolással. A győri gyűjteményi katalógusok harmadik kötete most áll megjelenés előtt, de a sorozat még szakmai körökben is méltatlanul kevésbé ismert. A Nemzeti Galéria pedig nem rukkolt elő még egy egyszerű leprellővel sem az új állandó tárlatához; utolsó érdemi kötetét e téren huszonnégy éve adta ki.